

Univerzita Karlova v Praze

Fakulta sociálních věd

Institut ekonomických studií

Bakalářská práce

2006

Eva Veselá

Univerzita Karlova v Praze

Fakulta sociálních věd

Institut ekonomických studií

**Vzestupy a pády turecké ekonomiky na její cestě
k Evropské unii**

Bakalářská práce

Vypracovala: Eva Veselá

Vedoucí bakalářské práce: Doc. Ing. Karel Půlpán, CSc.

Akademický rok: 2005/2006

Prohlašuji, že jsem bakalářskou práci vypracovala samostatně a použila pouze uvedené prameny a literaturu.

V Praze dne 10.5.2006

Děkuji svému konzultantovi Doc. Ing. Karlu Půlpánovi, CSc. za jeho laskavý přístup a cenné připomínky a rady.

Abstrakt

Tato práce se zabývá „vzestupy a pády turecké ekonomiky na její cestě k Evropské unii“, a to od počátku 80. let až po současnost. Ve čtyřech samostatných kapitolách je nejprve poskytnut rychlý přehled ekonomického vývoje v letech 1980 – 2000, poté následuje analýza závažné měnové krize, jež postihla tureckou ekonomiku na přelomu let 2000 – 2001. Prezentovány jsou i názory odborníků na vysvětlení jejích příčin. Zvláštní kapitola je věnována vysoké a chronické inflaci, provázející ekonomický vývoj v Turecku již od 70. let. Závěrem celé práce je kapitola zabývající se současným ekonomickým vývojem a úsilím Turecka v přípravě na případné členství v EU. Prostřednictvím různých prognóz, jež uvádí odborná literatura, je diskutováno jak by toto členství ovlivnilo EU i Turecko samotné.

Abstract

This paper describes „rises and falls of the Turkish economy on it's way towards European Union“ since the early 1980s till nowadays. There are four separate sections. In the first one, we begin by providing a short review of the economic development in Turkey in 1980 – 2000 period. In what follows, we analyze a serious currency crisis which Turkey experienced in 2000 – 2001. Experts' opinions about explaining causes of this crisis are also included. One extra section is devoted to the high and chronic inflation which goes hand in hand with economic development in Turkey since the 1970s. In the final section we discuss the current economic situation and Turkey's efforts in coming closer to the EU. In the end, we offer some forecasts presented by existing literature about prospective effect of Turkish membership on EU and Turkey itself.

Obsah

1. ÚVOD.....	8
2. TURECKÁ EKONOMIKA V LETECH 1980 – 2000.....	9
2.1. Období velkých změn.....	9
2.2. Čtyři části stabilizačního procesu.....	10
2.3. Hodnocení reformního procesu.....	11
2.4. Měnová krize v roce 1994.....	13
2.5. Fiskální politika po roce 1994: změnit či pokračovat?.....	15
2.6. Propad v letech 1998 – 1999.....	16
2.7. Shrnutí.....	17
3. MĚNOVÁ A FISKÁLNÍ KRIZE 2000-2001.....	18
3.1. Stabilizační program v roce 2000.....	18
3.2. Možná vysvětlení krize.....	19
3.2.1. Slabé makroekonomické základy?.....	19
3.2.2. Alternativní vysvětlení.....	21
3.3. Vzrůstající tlak na kapitálových trzích (konec roku 2000).....	22
3.4. Analýza bankovního sektoru v období před krizí.....	25
3.5. „Páteř“ krize: podněcující faktory a jejich role v bankovním sektoru.....	27
3.5.1. Opožděné strukturální reformy.....	28
3.5.2. SDIF a jeho postupný program převzetí bank.....	28
3.5.3. Zmatek v listopadu 2000.....	30
2.7.3. 19.únor 2001: den vyvrcholení posledního období krize.....	32
3.6. Shrnutí.....	33
4. DVĚ DEKÁDY TURECKÉ EKONOMIKY V ZAJETÍ INFLACE.....	35
4.1 Inlace v rozvojových zemích.....	35
4.2. Inlace v Turecku před rokem 1980.....	37
4.3. Zdroje inflace v 80. a 90. letech.....	39
4.3.1. Pojem „setrvačná inflace“.....	42

4.4. Desinflace v letech 2001 – 2003 a nezaměstnanost.....	43
4.4.1. Účet splatili zaměstnaní.....	43
4.5. Desinflační politika v Turecku a odborná literatura.....	45
4.6. Desinflační programy v Turecku po krizi 1994.....	46
4.7. Shrnutí.....	49
5. TURECKO A EVROPSKÁ UNIE.....	50
5.1. Historie vztahů Turecka a Evropské unie.....	50
5.2. Současný makroekonomický vývoj v Turecku.....	52
5.3. Plnění politických kritérií daných Evropskou unií.....	54
5.3.1. Politická kritéria.....	54
5.4. Vliv integrace na některé oblasti turecké ekonomiky.....	56
5.4.1. Vliv integrace na zemědělství v Turecku.....	56
5.4.2. Vliv integrace na turecký bankovní sektor.....	57
5.4.3. Integrace a přímé zahraniční investice v Turecku.....	59
5.5. Potenciální vliv tureckého členství na Evropskou unii.....	61
5.5.1. Turecké členství a evropský rozpočet.....	62
5.5.2. Volný pohyb pracovních sil a imigrační scénáře.....	65
5.6. Shrnutí.....	67
6. ZÁVĚR.....	69
6.1. Literatura.....	71
6.2. Internet.....	75
6.3. Seznam použitých zkratk.....	76
6.4. Seznam tabulek a grafů.....	77

1. Úvod

Ekonomický vývoj v Turecku byl vždy velmi pozoruhodný, zajímavý a složitý. Oslavný ekonomický růst se ze dne na den změnil v krizi a naopak. Turecká ekonomika je přitažlivým námětem na zpracování sama o sobě. A co teprve po uvážení – dnes tolik diskutovaného – případného členství Turecka v Evropské unii? Není pochyb, že toto téma stojí za důkladnější analýzu! Proto jsem se rozhodla zabývat se „vzestupy a pády turecké ekonomiky na její cestě k EU“ ve své bakalářské práci.

Záměrem této práce je přiblížit čtenářům ekonomický vývoj v Turecku od počátku 80. let až po současnost. Toto období bylo vybráno právě proto, že v 80. letech začal vývoj turecké ekonomiky směřovat k větší otevřenosti a potenciálnímu vstupu Turecka do EU. V této práci bych chtěla ukázat, že turecká ekonomika za posledních 25 let zažila mnoho vzestupů a pádů, ale i přesto je její současný vývoj na velmi dobré cestě vstříc přijetí do Unie.

Následující kapitola je rychlým přehledem všeho toho, co se v Turecku událo od roku 1980 do roku 2000. Je zde hodnocena míra úspěšnosti stabilizačního programu, který v této době probíhal a nechybí ani diskuse „pádu“ v roce 1994 v podobě měnové krize. Poté navazuje kapitola **třetí**, věnovaná závažné měnové krizi, jež se v Turecku odehrála v letech 2000 – 2001. Krize je důkladně analyzována, prezentovány jsou i názory odborníků na vysvětlení jejích příčin. **Čtvrtá** kapitola je „průřezová“. Rozhodla jsem se ji věnovat inflaci, jež sužuje tureckou ekonomiku po dlouhá desetiletí a jejíž vývoj je s vývojem ekonomickým nerozlučně spjat. Proto zde popisují časový průběh vysoké a chronické inflace, která trápila tureckou ekonomiku svou přítomností již od 70. let. Část kapitoly je věnována teorii inflace v rozvojové zemi (jakou je i Turecko) a část diskutuje samotnou inflaci a desinflaci v Turecku a literaturu, jež toto téma studovala. Pozdější vývoj – popisovaný z hlediska možného vstupu Turecka do EU – je obsažen v kapitole **páté**. Tato kapitola je závěrem celé práce a chtěla bych v ní představit jak soudobý ekonomický vývoj v Turecku, tak jeho úsilí v přípravě na unijní členství. Nakonec si prostřednictvím odborné literatury ukážeme, jak by členství této velké země, v mnoha směrech nepodobné 25 unijním státům, ovlivnilo EU i tureckou ekonomiku. Některé prognózy ohledně vlivu na rozpočet Unie nebo migraci pracovních sil jsou více než zajímavé!

Cílem této práce není postihnout tureckou ekonomiku jako celek (to by samozřejmě v jejím rozsahu ani nebylo možné), nýbrž přiblížit čtenáři nejzajímavější okamžiky, jež se v ní udály za poslední dvě desetiletí a pomoci mu tak v utvoření si vlastního názoru na tento „kolos“, který nám možná v nedaleké době bude blíže, než bychom kdy předpokládali.

2. Turecká ekonomika v letech 1980 – 2000

2.1. Období velkých změn

Rok 1980 byl pro tureckou ekonomiku zlomovým. Krize, která nastala v mnoha směrech na konci 70. let, byla největší, jakou Turecko zažilo od počátku založení Republiky. V Turecku probíhal proces industrializace na bázi vnitřně orientovaného modelu a fungovala zde silná ochrana domácího trhu. Nemalý vliv na tuto krizi měly i zvenku působící ropné šoky.¹ Tímto způsobem industrializace, založeném na substituci dovozu, nebylo možno dosáhnout udržitelného ekonomického růstu a systém se nevyhnutelně hroutil, až situace vyústila v krizi platební bilance (Barkey, H., 1990).

Proto reformy představené v roce 1980 byly navrženy s cílem transformovat strukturu uzavřené ekonomiky na ekonomiku otevřenou, svobodnou a orientovanou na trh. Tyto reformy šly ruku v ruce s tehdejší vlnou celosvětových neo-liberálních reforem. Tureckému pokusu o stabilizaci a strukturální změnu se dostalo významné mezinárodní podpory od institucí jako jsou Mezinárodní měnový fond (MMF) a Světová banka (SB). V letech 1980 – 1984 získalo Turecko od SB rekordní počet pěti po sobě jdoucích půjček na strukturální změny. „...i proto bylo v polovině 80. let Turecko považováno za zemi, kde

¹ Turecko ovšem není jediná země s takovou zkušeností. Podobnou krizi zažily i ekonomiky jiných zemí; mám na mysli především země Latinské Ameriky.

*proces těchto změn proběhl velmi úspěšně a bylo tedy dáváno za příklad, jež by i ostatní rozvojové země měly následovat.*²

Pokud se nyní po čtvrt století ohlédneme zpět, je opravdu možné říci, že byl tento turecký pokus úspěšný? A co když ho porovnáme s dalšími rozvíjejícími se trhy ve Východní Asii, Latinské Americe nebo východní Evropě?

Nutno říci, že turecký reformní proces úspěšný opravdu byl: pomohl Turecku integrovat se do mezinárodní ekonomiky a vypracovat se na jednu z nejsilnějších ekonomik na Středním východě. Turecko během reformního procesu dosáhlo poměrně vysokého stupně růstu, a to v osmdesátých i devadesátých letech. Nebyl to sice takový růst, jaký zažívaly země Východní Asie (Jižní Korea, Tchaj-wan nebo Thajsko a Malajsie), ale byl to úspěch ve srovnání s ekonomikami Latinské Ameriky, jež v osmdesátých letech prožívaly obrovský propad.

Hlavního pokroku bylo dosaženo v oblasti **liberalizace směnného kurzu a kapitálového účtu**. Méně úspěchu bylo dosaženo v otázce makroekonomické stabilizace a privatizace státem vlastněných podniků, tedy reforem veřejného sektoru jako takových. Obrovská provázanost státního a soukromého sektoru a s ní spojený problém korupce zůstaly z velké části zcela nedotčeny.

Lze také předpokládat, že pokud by stabilního prostředí bylo dosaženo, potom i výkon v oblasti investic a růstu mohl být mnohem působivější. Turecko například dlouho nebylo schopno přitáhnout na svou půdu dlouhodobý zahraniční kapitál v takovém rozsahu jako země Východní Asie nebo Latinské Ameriky, což samozřejmě úzce souvisí s neúspěšnou tvorbou makroekonomicky stabilního prostředí.

2.2. Čtyři části stabilizačního procesu

Turecký neo-liberální experiment lze zařadit mezi programy „*radikálně-gradualistické*“³. Tuto cestu člení Ziya Önis ve své práci na čtyři samostatné části:

První část stabilizačního procesu začala v lednu 1980 a byla zaměřena především na stabilizaci ekonomiky a zvýšení množství exportů. Ke konci roku 1983 začala **druhá** fáze reformu, v jejíchž rámci byl učiněn velký pokrok v uvolnění obchodu a kapitálového účtu. V srpnu 1989 dosáhly ekonomické reformy vrcholu: v průběhu **třetí** fáze bylo docíleno přechodu na plnou konvertibilitu kapitálového účtu.

² Ziya Önis (2000): The Turkish Economy at the Turn of a New Century: Critical and Comparative Perspectives, Revised Draft, str. 4, překlad autorka

³ Ziya Önis (2000): The Turkish Economy at the Turn of a New Century: Critical and Comparative Perspectives, Revised Draft, str. 4, překlad autorka

Na přelomu let 1989 a 1990 dochází společně s reformou kapitálového účtu také k dalšímu uvolňování obchodu. V průběhu 90.let byl tento proces uvolňování podpořen důležitým podnětem, kterým byla dohoda s Evropskou unií⁴ ohledně vzájemně obchodovaného zboží, jež vstoupila v platnost v lednu 1996. To byl hlavní bod čtvrté, a tedy poslední, fáze reformy.⁵

2.3.Hodnocení reformního procesu

Pokud bychom chtěli hodnotit úspěšnost tureckého neo-liberalismu po roce 1980, lze použít těchto pět kritérií⁶:

- ekonomický růst
- kritérium vývozu
- makroekonomická stabilita (např. výše fiskálního deficitu a inflace)
- soukromé, státní a zahraniční investice
- rozdělování důchodů (relativní důchodové rozdíly).

Hlavními výsledky tureckého reformního procesu bylo velmi rychlé zotavení se **ekonomiky** spolu s dramatickým vzrůstem rozsahu a rozmanitosti **vývozů** (grafy 2.1. a 2.2.). Určitý stupeň úspěchu - i když jen v porovnání se situací v předešlých letech - je možno pozorovat i v oblasti financí, především v otázce redukce míry inflace, pokud vezmeme v potaz hranici, již inflace dosahovala v roce 1980⁷ (graf 2.1).

Otázka vývozů v tomto období jistě stojí za hlubší analýzu. Co tedy bylo onou příčinou tak markantního nárůstu objemu vyváženého zboží? Nemalou roli zde sehrály možná až drastické změny vládní politiky, jež zahrnovaly reálné podhodnocení směnného kurzu nebo také přímé dotace pro export. Tím se po dlouhé době (poprvé od počátku 50. let) stal vývoz výnosnou, a tedy i přitažlivou oblastí. Navíc stabilizační složka reformního procesu měla za následek pokles domácí poptávky, k němuž přispěl i hluboký pokles mezd ve stejném období. Tyto dva faktory sehrály podstatnou roli v procesu odklonu průmyslu od zaměření se na uspokojování požadavků domácí poptávky - k čemuž byl dříve vybudován - směrem k proexportní produkci zboží (Undersecretariat of Foreign Trade, 1999).

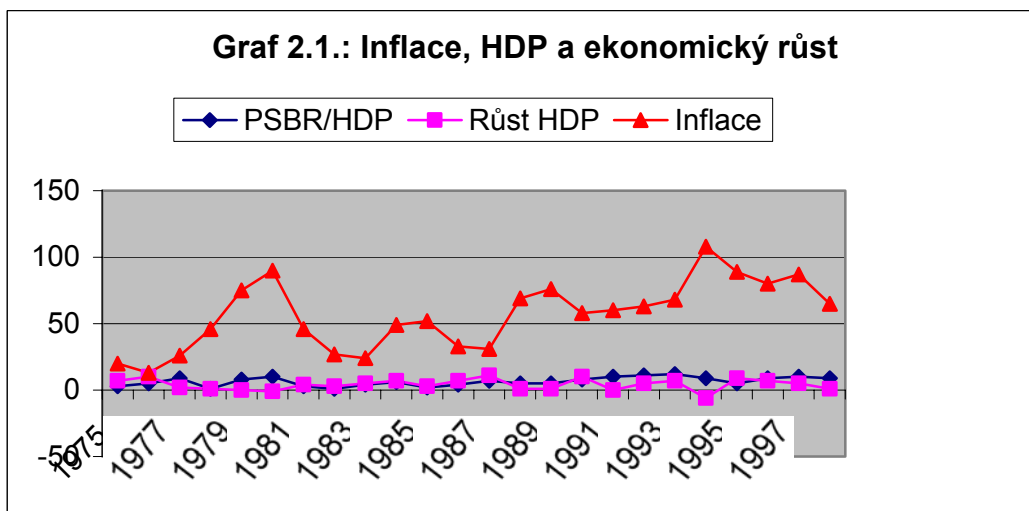
⁴ Konkrétně šlo o přijetí Turecka do celní unie.

⁵ V tomto období (v roce 1986) začala v Turecku také privatizace státních podniků. Byl to zdoluhavý proces, co se tempa i rozsahu výnosů z privatizace týče. Privatizace se zde týkala především malých a středně velkých státních podniků. Velké společnosti, které tvořili jádro veřejného sektoru, se staly součástí privatizačního procesu až na konci 90. let.

⁶ Mezi těmito širokými kritérii lze pozorovat na jedné straně velké odlišnosti a na straně druhé úzké souvislosti.

⁷ Inflaci je v této práci věnována samostatná kapitola (kap. 4), jelikož se domnívám, že její vliv na tureckou ekonomiku byl natolik zásadní, že si samostatnou kapitolu jistě zaslouží!

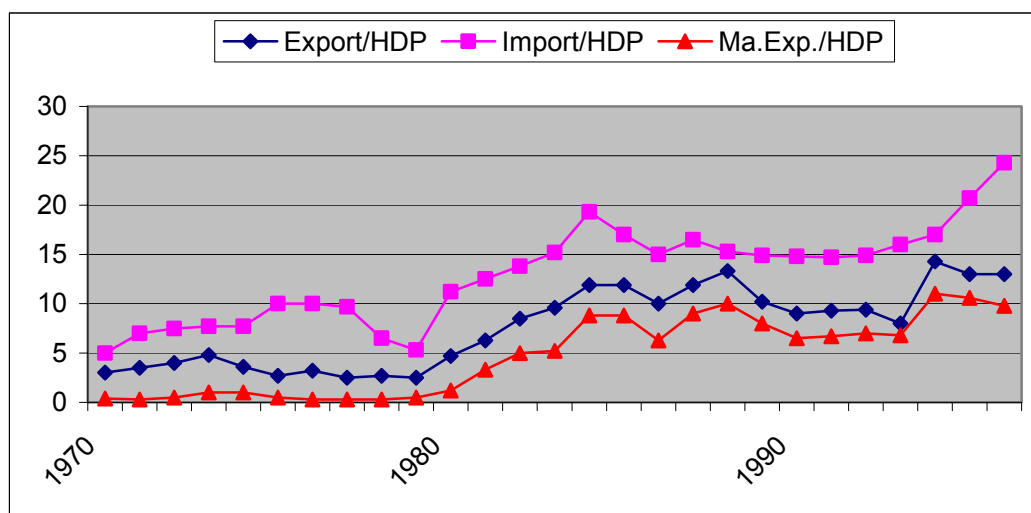
Graf 2.1.: Hospodářský růst, fiskální nerovnováha a inflace v Turecku

Zdroje: State Institute of Statistics, State planning Organization, Main Economic Indicators (různá vydání)

Koncem 80. let se začalo vynořovat několik otázek ohledně „kvality“ turecké ekonomiky. Například se postupem času začalo vytrácet - dříve tolik patrné - vývozní úsilí. Už dále nebylo možné podporovat export pomocí daňových úlev v tak velkém měřítku jako doposud. Tyto úlevy byly kritizovány jak vnitřní, tak vnější ekonomickou scénou, a to také proto, že poměrně často docházelo k jejich zneužívání⁸.

Graf 2.2.: Strukturální změny v tureckých exportech (%)

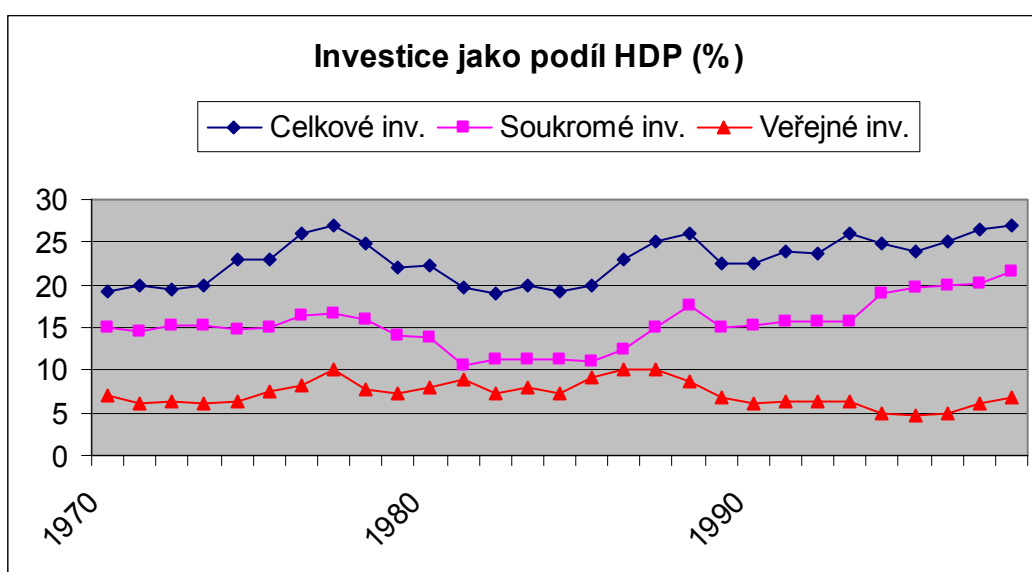

Zdroje: State Institute of Statistics, State planning Organization, Main Economic Indicators (různá vydání)

⁸ V roce 1988 byly nakonec na silný nátlak GATTu zrušeny.

Navíc také Turecko propáslo investiční boom, který byl základem pro udržení a prohloubení rozvoje vývozu do zahraničí. Tyto **investice** Turecko velmi postrádalo, a to především soukromé investice do obchodovatelných aktiv. Mělo to neblahé důsledky jak na růst vývozu, tak na celkový ekonomický růst. **Makroekonomická nestabilita** a vysoké úrokové míry byly jedněmi z hlavních důvodů, proč se investiční boom Turecku v té době vyhnul. I přesto zde určité zlepšení soukromých investic vidět bylo⁹ (graf 2.3.).

Graf 2.3.: Investice v letech 1970 – 1998 (v % HDP)

Zdroje: State planning Organization, Main Economic Indicators (různá vydání), State Planning Organization

Co se **relativních důchodových rozdílů** týče, byly v období 80. let poměrně vysoké. Pokles mezd (zmiňovaný výše v souvislosti s procesem stabilizace) byl ke konci desetiletí vystřídán opětovným nárůstem; příjmová nerovnost však nadále přetrvává.

2.4. Měnová krize v roce 1994

Na počátku 90. let začala již být makroekonomická nestabilita neúnosná, veřejné investice klesaly a zahraniční investoři stále nepřicházeli. Také vývozní úsilí, o němž jsme hovořili v 80. letech, sláblo a sláblo a důchodové rozdíly se stále držely na své vysoké pozici. Tato neudržitelná fiskální nerovnováha musela nutně vyústit v krizi. A právě tak se tomu stalo v roce 1994. V souvislosti s touto měnovou krizí je často zdůrazňováno, že plná liberalizace kapitálového účtu (viz. poznámka pod čarou č. 9) proběhla předčasně; aniž by jí předcházelo

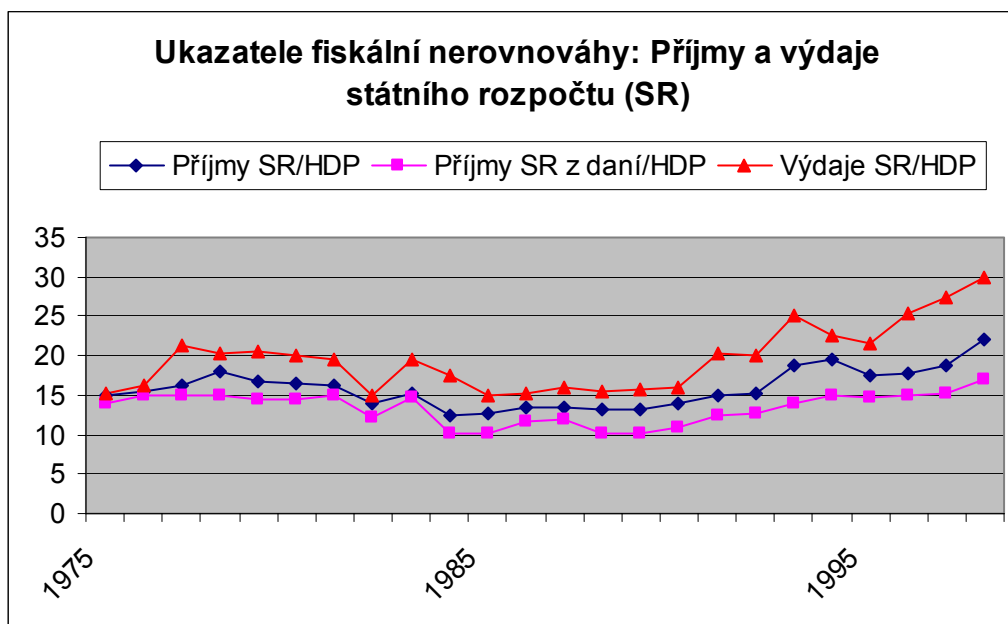
⁹ Po plné liberalizaci kapitálového účtu v srpnu 1989 se začal konečně do ekonomiky vlévat krátkodobý zahraniční kapitál, díky němuž ekonomika rostla.

vytvoření odpovídajícího finančního prostředí. Jinými slovy, ... *“turecká finanční krize rozsvěcuje světlo nad nebezpečím, jež hrozí, pokud je země vystavena rozmarům finanční globalizace bez předchozího přijetí nezbytných opatření potřebných k vytvoření domácí makroekonomické stability.*“¹⁰

Fiskální nerovnováha v Turecku, trvající od roku 1991 postupně odhalovala několik pozoruhodných skutečností. Mám na mysli především silný nárůst veřejných výdajů v poměru k HDP, a to právě v době, kdy turecká ekonomika ztrácela pevnou půdu pod nohama (graf 2.4.). Také skladba veřejných výdajů stojí za pozornost: začaly dramaticky růst běžné vládní výdaje, a to na úkor veřejných investic. To samozřejmě implikuje otázku důvěryhodnosti a kvality za toto odpovědných institucí, které hrají důležitou roli při utváření dlouhodobé ekonomické stability (v tomto kontextu tedy spíše nestability) v zemi (graf 2.5.).

Fiskální nerovnováha byla sice základem krize, ale jejím hlavním spouštěčím mechanismem se stala vládní rozhodnutí snížit úrokové míry s cílem stimulovat domácí investice a neméně se jím také stal pokles v hodnocení Turecka mezinárodními ratingovými agenturami. To teprve mělo za následek masivní odliv krátkodobého kapitálu (Özatay, F., 1997).

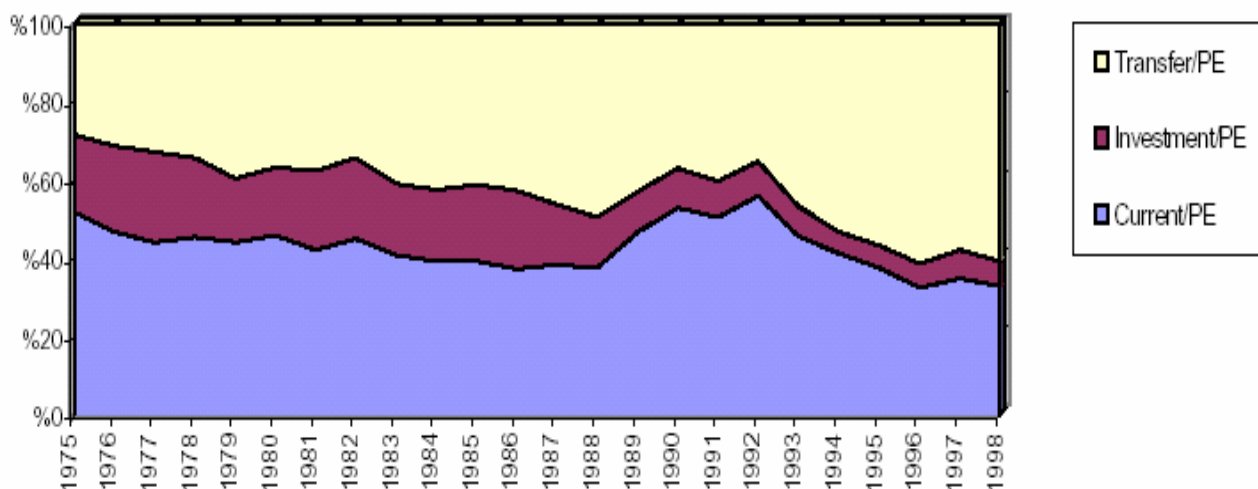
Graf 2.4.: Fiskální nerovnováha: Příjmy a výdaje státního rozpočtu

Zdroj: State Planning Organization, Main Economic Indicators (různá vydání)

¹⁰ Selcuk, F. a Ertudrul, A. (1998): A Brief Account of the Turkish Economy, 1980 – 2000, str. 13, překlad autorka

Graf 2.5.: Skladba vládních výdajů

Zdroj: Önis, Z., 2000

2.5. Fiskální politika po roce 1994: změnit či pokračovat?

5. dubna 1994 podepsalo Turecko úmluvu s MMF, v níž se zavázalo radikálně snížit vládní výdaje (graf 2.4.). Ekonomika se z krize překvapivě rychle zotavovala i sama svou vlastní silou.¹¹

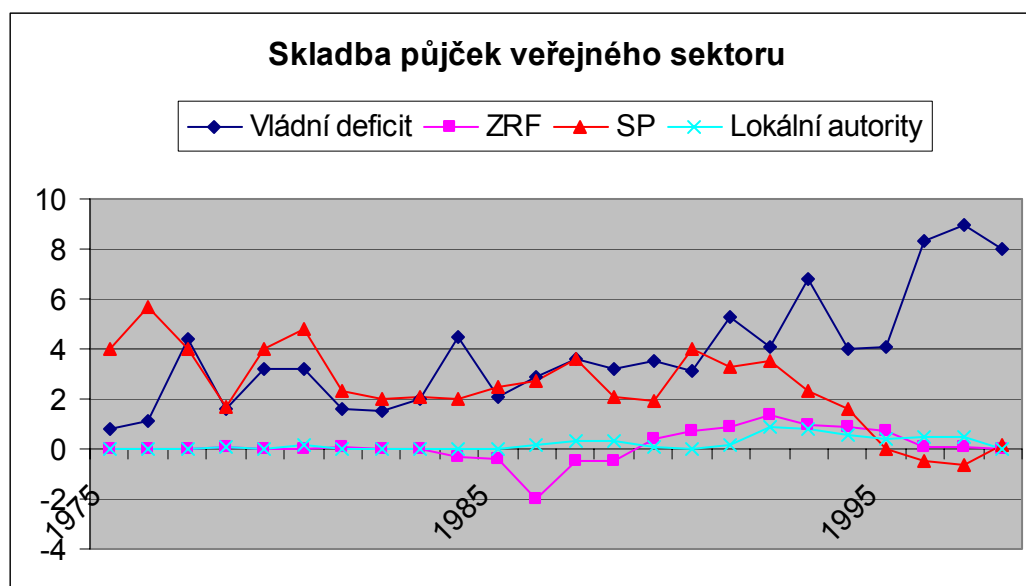
Zajímavé je, že hlavní slabosti jako fiskální nerovnováha nebo velká závislost na krátkodobém kapitálu, zůstaly v druhé polovině 90. let neposíleny. To mohlo být důsledkem i toho, že v Turecku bohužel existuje poměrně velká šedá ekonomika, jež se o chod hospodářství dokázala postarat. Samozřejmě, že ale program z roku 1994 za asistence MMF přinesl své ovoce: bylo jím posílení důchodové politiky a snížení množství půjček celého veřejného sektoru (graf 2.6.).

Nicméně půjčky za vysoký úrok uskutečňované na počátku 90. let po sobě zanechaly obrovský dluh. I když poměr státního dluhu k HDP není v porovnání s jinými zeměmi až tak vysoký, problém je v neschopnosti Turecka spravovat dluh kvůli omezeným možnostem zdejšího kapitálového trhu (Önis, Z., 2000).

Léta následující po roce 1994 nebyla tedy žádným obdobím změn ve finanční nerovnováze jako takové, nýbrž změnou jejích hlavních zdrojů ve směru narůstajícího domácího dluhu.

¹¹ Například pomocí pružnosti trhu práce: „...podíl mezd a platů na národním důchodu drasticky poklesl v rámci stabilizačního programu a to bez jakéhokoliv sociálního či politického odporu“ (Aenses, F. (1994): Labor Market Response to Structural Adjustment and Institutional Pressures: The Turkish Case“, METU Studies in Development, 21.vydání, číslo 3, strana 420, překlad autorka)

Graf 2.6.: Skladba půjček veřejného sektoru

Zdroje: State Institute of Statistics, State Planning Organization, Main Economic Indicators (různá vydání); SP: Státní podniky, ZRF: Zvláštní rozpočtové fondy

2.6. Propad v letech 1998 – 1999

Přestože Turecko nebylo po dlouhá léta schopno překonat stálou fiskální nerovnováhu a vysokou inflaci (viz. kapitola 4), zvládlo si udržet solidní ekonomický růst po většinu druhé poloviny 90. let, tedy až do roku 1998, kdy následoval další propad. Tentokrát za něj nebylo odpovědné špatné hospodaření (jako v roce 1994), ale spíše negativní vliv ze zahraničí. Konkrétně lze hovořit o ruské krizi v červenci roku 1998.¹² Turecko mělo s Ruskem vybudovanou poměrně rozsáhlou síť obchodních vztahů, takže zhroucení ruské ekonomiky mělo pro něj neblahé následky. Ruská a dřívější asijská krize ovlivnily samozřejmě i ekonomiky dalších zemí. Proto na turecký růst nepřímo dopadaly i jejich problémy (odchod zahraničních fondů ze země nebo stagnace zahraničních půjček).

Oproti roku 1994 mělo nyní politické vedení země již určité zkušenosti a vlastnilo dokonalejší prostředky k hospodaření i za velkého přílivu krátkodobého kapitálu. Díky pružnému systému měnového kurzu se podařilo v Turecku udržet reálný kurz měny na konkurenceschopné úrovni.

I přesto se v těchto letech opět projevila zranitelnost a křehkost ekonomiky rostoucí pomocí přílišné závislosti na přílivu krátkodobého kapitálu (tabulka 2.1.).

¹² Dřívější asijská krize Tureckou ekonomiku neovlivnila takřka vůbec; především proto, že obchodní vztahy s asijskými zeměmi tvořily pouze okrajovou složku tureckého zahraničního obchodu.

2.7. Shrnutí

Jak shrnují ve své práci Faruk Selcuk a Ahmet Ertudrul, ekonomiku dvaceti let předcházejících krizi na přelomu tisíciletí lze rozdělit na dvě rozdílná období: na dobu stálého růstu taženého exportem (1980 – 1988) a na dobu růstu nestálého (1989 – 1999), během něhož se stala ekonomika závislá na přílivech krátkodobého kapitálu. Na to, jak se Turecko snažilo přivést svou ekonomiku zpět na cestu udržitelného růstu a jaké další překážky muselo při tom překonávat, se podíváme v následujících kapitolách.

Tabulka 2.1.: Příliv kapitálu a ekonomický růst v Turecku

Rok	Růst HDP (%)	Čistý příliv zahraničního kapitálu	Čistý příliv zahraničního kapitálu/HDP (%)
1989	1,6	0,8	0,7
1990	9,4	4,0	2,7
1991	0,3	-2,4	-1,6
1992	6,4	3,6	2,3
1993	8,1	8,9	4,9
1994	-6,1	-4,1	-3,2
1995	8,0	4,6	2,7
1996	7,1	8,7	3
1997	8,3	8,6	3,7

Zdroj: Centrální banka

3. Měnová a fiskální krize 2000-2001

Vývoj turecké ekonomiky po roce 2000 začal ve znamení závažné krize.

V této kapitole si ukážeme, co se vlastně událo během několika měsíců od listopadu 2000 do února 2001 a také popíšeme nejčastěji uváděné příčiny této krize, čímž se pokusíme odpovědět alespoň na některé z tolika spekulovaných otázek. Důsledek krize 2000 – 2001 byl mnohem bolestivější než ten, jež způsobila krize v roce 1994. Co způsobilo tak náhlou a závažnou krizi? A proč se tak stalo zrovna uprostřed stabilizačního programu podporovaného Mezinárodním měnovým fondem (MMF)? Je možné se z této zkušenosti nějak poučit? Otázek je mnoho.

Jedním z nejčastěji citovaných „původců krize“ 2000 – 2001 v odborné literatuře je kombinace křehkého bankovního sektoru a řady „podněcujících faktorů.“ Proto se v této kapitole nejdříve podíváme, jak začal probíhat onen zmiňovaný stabilizační program a jaké byly důvody jeho neúspěchu. Ukážeme si, jak vzrůstalo napětí na finančních trzích ke konci roku 2000. Poté si uvedeme několik alternativních vysvětlení, z nichž některá vycházejí z měnových krizí v jiných zemích než v Turecku a také se pokusíme analyzovat situaci v bankovním sektoru těsně před samotnou krizí. Nakonec si řekneme, jaké že byly ony podněcující faktory.

3.1. Stabilizační program v roce 2000

V lednu roku 2000 přijalo Turecko ambiciózní tříletý stabilizační program za podpory MMF. Program se zaměřoval především na redukci inflace, která se v 90. letech zmítala ve výšinách mezi 65 – 90 procenty (viz. kapitola 4). Jeho dalšími hlavními pilíři byly: stabilizace a následná redukce poměru státního dluhu k HDP¹³, přísná fiskální politika, strukturální reforma a reforma směnného kurzu.

Na počátku vypadal program velmi nadějně: růst HDP se zvýšil z -4.7 % na 7,4 % a došlo k reálnému zhodnocení domácí měny. Zlepšila se inflační očekávání, což vedlo k poklesu úrokové míry na vládní dluhopisy z 90 % na 40 % (Ozkan, F.G., 2002). Byl zaznamenán i velký pokles samotné inflace (viz. také tabulka 3.1. v podkapitole 3.3.). Zůstatek běžného účtu se zvýšil na 5 % HDP z pouhého 1 % HDP před rokem 2000. Ve veřejném sektoru se díky přísné fiskální politice dařilo efektivně zpomalovat míru růstu zadluženosti; zčásti také díky poklesu úrokových měr v průběhu roku (Yeldan, E., 2002). Tempo

¹³ Poměr státního dluhu k HDP činil na začátku programu 61 % a na konci roku 2002 se očekával jeho pokles na 55 %.

strukturální reformy bylo pomalejší než se předpokládalo, ale i přesto se program zdál jít správnou cestou.

Tato stabilní situace trvala pouze krátce a 20. listopadu 2000 - tedy pouhých jedenáct měsíců po zahájení programu – se příznivé vyhlídky obrátily o 180 stupňů a v několika následujících týdnech anualizované jednodenní úrokové míry dosahovaly dvojciferných a příležitostně i trojciferných hodnot! Centrální banka přišla během dvou týdnů o 5 miliard dolarů a na záchranu programu (a to pouze dočasnou!) bylo použito dalších 7,5 miliard z podpůrného fondu MMF (Ekonci a Erturk, 2004).

Neschopný vymanit se z tohoto všudypřítomného zmatku, byl program po hrůzných třech měsících (v únoru 2001), po totálním kolapsu domácího finančního trhu, ukončen. Lira přešla na plovoucí kurz a ekonomika se propadla do hluboké recese. Později čerstvý kapitál, zajištěný novou dohodou s MMF a přesahující částku 15 miliard amerických dolarů, alespoň částečně zpomalil volný pád turecké liry.

Co způsobilo tuto náhlou krizi? Dodnes se ekonomové neshodli na žádném jednoznačném vysvětlení. Shoda panuje pouze ve faktu, že to, co Turecko prožívalo v letech 2000 – 2001, neodpovídá ani jednomu z dosud známých modelů měnové krize (Özatay a Sak, 2003). Samozřejmě z mnohých spekulací, jež na toto téma doposud proběhly, vyplynulo několik nejčastějších závěrů. Ty si uvedeme na následujících řádkách.

3.2. Možná vysvětlení krize

3.2.1. Slabé makroekonomické základy?

Stabilizační program za podpory MMF, o němž jsme mluvili, se úspěšně snažil o zmírnění neudržitelné fiskální politiky zvrácením vzestupného trendu jednak reálné úrokové míry na státní obligace, jednak požadavků na půjčky veřejného sektoru a také domácího dluhu. Navíc byl v roce 2000 zaznamenán nárůst kapitálových rezerv (tabulka 3.1.). Jak vidíme, v mnoha směrech byla v roce 2000 ekonomika v lepší kondici než v roce 1999¹⁴.

Z toho vyplývá, že špatná fiskální situace nemusí nutně skončit měnovou krizí. **Eichengreen, Rose a Wyplosz** ve své studii na toto téma, kde použili poválečná data zemí OECD, tvrdí, že neobjevili mezi nedostatkem fiskální disciplíny a nepokoji na devizovém trhu žádnou souvislost (Eichengreen, Rose a Wyplosz, 1995).

¹⁴ Rok 1999 byl dokonce z ekonomického hlediska nejhorším za celé období 1995 – 2000.

Tabulka 3.1.: Hlavní ekonomické ukazatele v % HDP, inflace a růst HDP v %

	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001
Půjčky veřejného sektoru	5	8,6	7,7	9,4	15,6	12,5	15,9
Kapitálové rezervy	2,1	1,3	0	2,1	-1,9	3,8	6,7
Konsolidovaný rozpočtový deficit	3,7	8,5	7,6	7,1	11,6	10,2	16,2
Státní dluh	37,6	40,3	40,5	41,3	51,8	53,4	99,6
St.dluh domácí	14,6	18,5	20,2	21,7	29,3	29	68,1
St.dluh zahraniční	23	21,8	20,3	19,6	22,5	24,4	31,5
Spotřební inflace, průměrná	89	80,2	85,7	84,6	64,9	54,9	54,4
Spotřební inflace, konec roku	76	79,8	99,1	69,7	68,8	39	68,5
Míra růstu HDP	8	7,1	8,3	3,9	-4,7	7,4	-7,5

Zdroj: Turecké ministerstvo financí a centrální banka

Frankel a **Rose** analyzovali pomocí dat z let 1971-1992 117 krachů ekonomik ve 105 zemích a jejich závěr zní: „...*jak deficit běžného účtu, tak deficit státního rozpočtu nezadají se hrát žádnou roli v typické ekonomické krizi.*“¹⁵

Sachs, **Tornell** a **Velasco** pro změnu zkoumali události následující po devalvaci mexického peseta. K dispozici měli data dvaceti rozvíjejících se trhů. „...*fiskální pozice země je samozřejmě důležitá, ale je také důležité si uvědomit, že nezodpovědné fiskální chování nepatří mezi hlavní příčiny současných potíží.*“¹⁶ K tomuto tvrzení doplňují, že země, jejíž fiskální situace je dobrá, má šanci uniknout jakékoliv krizi (Sachs, Tornell a Velasco, 1996a).

Eichengreen uvádí, že pouze případ deficitu financovaného penězi může být příčinou krize (Eichengreen, B., 2001). V Turecku neprobíhalo financování deficitu ze zdrojů centrální banky od roku 1997!

Z tabulky 3.2. vidíme, že od roku 1995 docházelo k nadhodnocování turecké liry. V srpnu 2000 činilo reálné zhodnocení liry ve vztahu k roku 1995 14 % a na konci roku 2000 to bylo již 18%. Výše uváděné studie se snaží ukázat, že právě reálné zhodnocení domácí měny je jednou z příčin krize.

¹⁵ Frankel, J.A. a Rose, A.K. (1996): Currency Crashes in Emerging Markets: An Empirical Treatment, Journal of International Economics, ročník 41, str. 364, překlad autorka

¹⁶ Sachs, J., Tornell, A. and Velasco, A. (1996b): The Collapse of the Mexican Peso: What Have We Learned?, Economic Policy, ročník 22, str. 55, překlad autorka

Tabulka 3.2.: Platební bilance (% HDP) a reálná úroková míra

	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001
Saldo běžného účtu	-1,4	-1,3	-1,4	1	-0,7	-4,9	2,4
Čisté přílivy kapitálu	2,7	3	3,7	-0,4	2,5	4,7	-9,8
Krátkodobý kap.	2,2	1,5	0	0,7	0,4	2	-7,9
Přímé investice	0,5	0,3	0,3	0,3	0,1	0,1	1,9
Portfoliové investice	0,1	0,3	0,9	-3,4	1,8	0,5	-3,1
Další dlouhodobý kap.	-0,1	0,9	2,5	1,9	0,2	2,1	-0,8
Reálný směnný kurz (konec roku) ^a	96,9	100	110,5	107,8	108,7	118,2	107

^a základ 1995: průměr =100. Růst reálného směnného kurzu značí reálné zhodnocení měny.
Zdroj: Centrální banka

3.2.2. Alternativní vysvětlení

Jiný názor na původ krize mají **Calvo** a **Végh**, kteří vidí její hlavní příčinu právě v rekordní výši deficitu běžného účtu (Calvo a Végh, 1999)¹⁷.

Co se týče konkrétně turecké krize, **Akyüz** a **Boratav** ukazují na nedostatky v návrhu stabilizačního programu a na neschopnost politiky krizového managementu (Akyüz a Boratav, 2002). Kladou důraz na závislost příjmů bankovního sektoru na vysokých výnosech pokladničních poukázek spojenou s rychlou inflací, což činí tento sektor velmi zranitelným případnou deflací.

Emre Alper se zaměřuje především na události odehrávající se v Turecku ke konci roku 2000. Oproti jiným namítá, že zde působily tři hlavní faktory:

- neschopnost turecké vlády udržovat „proud dobrých zpráv“ a rovnoměrně stálý příliv kapitálu,
- nedostatečná podpora programu ze strany MMF a nakonec
- naprostá absence jakýchkoliv pravidel sterilizace v předběžné smlouvě¹⁸, což vedlo v první fázi programu k podstřelování úrokové míry a později k problémům likvidity.

Ve spojení s křehkým bankovním systémem se pak tyto faktory postaraly o vznik měnové krize (Alper, C.E., 2001).

Gulcin Ozkan ve své práci „Currency and Financial Crises in Turkey 2000-2001: Bad Fundamentals or Bad Luck?“ uvádí taktéž tři příčiny pádu liry a následné finanční krize:

- slabá externí pozice způsobená nadměrnou úrovní dluhových splátek,
- slabá fiskální pozice zapříčiněná nadměrnou úrovní splátek úroků z domácích půjček,

¹⁷ S tím ovšem výše zmiňované studie zásadně nesouhlasí.

¹⁸ Předběžná smlouva uzavřená 9. prosince 1999, podrobněji viz. podkapitola 3.5.1.

- slabost finančního a bankovního sektoru (Ozkan, G., 2002).

Teorii o vzniku měnové krize je tedy mnoho. Jak jsme již předeslali na začátku této kapitoly, nejčastěji uváděnými příčinami krize je „křehkost“ bankovního sektoru podpořená nejrůznějšími podněcujícími mechanismy. Proto si v následujících třech podkapitolách nejdříve ukážeme vzrůstající tlak na kapitálových trzích, poté se budeme věnovat analýze bankovního sektoru v období před krizí a v podkapitole 3.5. se podíváme na ony spouštěcí mechanismy.

3.3. Vzrůstající tlak na kapitálových trzích (konec roku 2000)

Jedním z hlavních bodů reformy směnného kurzu v rámci stabilizačního programu bylo i předběžné oznámení kurzového režimu posuvného zavěšení¹⁹. Nezvyklostí tohoto směnného mechanismu bylo zveřejnění celé strategie již na počátku programu. 1. června 2001 měl být směnný kurz ponechán kolísat v postupně se rozšiřujícím pásmu. Jenže poté, co jednoduché jednodenní úrokové míry dosahovaly až 6200 % a po obrovském poklesu devizových rezerv centrální banky (23. února 2001), tedy pouhé 4 měsíce před plánovaným dnem zahájení tohoto rozšiřujícího se kolísání, se směnný kurz zhroutil a centrální banka oznámila, že nechá liru volně plovat. V reakci na toto prohlášení vylétl kurz dolaru z 685 tisíc lir na 958 tisíc lir, a to za jediný den!

Fatih Özatay a Güven Sak prezentují ve své práci „The 2000-2001 Financial Crisis in Turkey“ zajímavé zhodnocení napětí na devizovém trhu koncem roku 2000 (graf 3.1.). Používají k tomu „index napětí na devizovém trhu“ (spočítaný pro tento případ) spolu s jeho střední hodnotou a střední hodnotou plus dvě směrodatné odchylky (v grafu naznačeny vodorovnými čarami). Tento index je váženým průměrem:

- měsíční míry změn směnného kurzu
- státních rezerv (jejich záporné hodnoty)
- jednodenních úrokových měr.

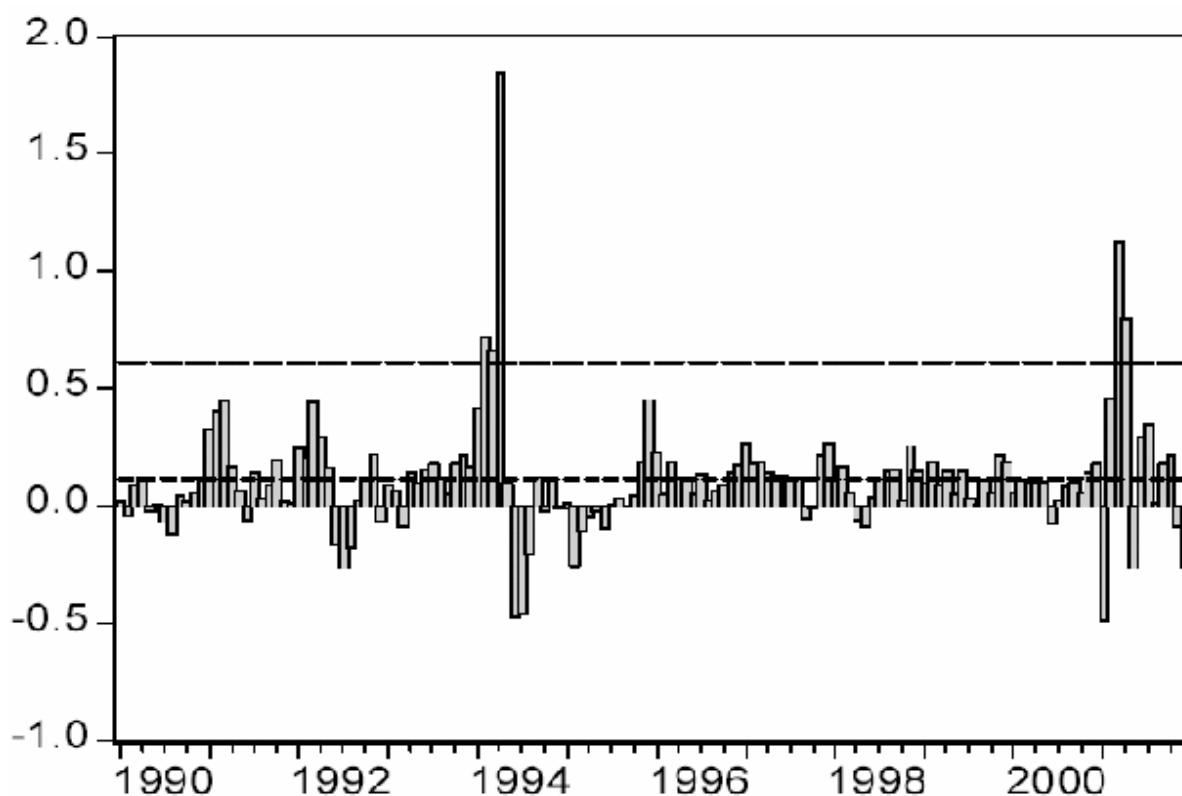
Graf 3.1. znázorňuje hodnoty tohoto indexu v období od ledna 1990 do prosince 2001. Měsíční procentuelní změna každé proměnné je vážena inverzní funkcí jejího rozptylu. Jsou zde dva případy, kde index převyšuje svou střední hodnotu plus dvě směrodatné odchylky: první v období od února do dubna 1994 a druhý v období od února do dubna 2001. Özatay a Sak upozorňují na skutečnost, že index nezaznamenává první útok na liru na konci listopadu 2000, což je podle nich dáno úspěšnou ochranou liry ze strany centrální banky. Nicméně,

¹⁹ Již v únoru 1990 požádalo Turecko MMF o plnou konvertibilitu liry. Do ledna 2000 fungoval v Turecku řízený floating.

došlo tenkrát ke ztrátě bezmála 20 % devizových rezerv centrální banky, zatímco jednoduchá jednodenní úroková míra vzrostla na 873 %. Závažnost tohoto útoku dobře ilustrují grafy 3.2., 3.3. a 3.4. pomocí znázornění vývoje jednotlivých složek indexu. Graf 3.2. představuje poměr dolar/lira v letech 1999 – 2001. Graf 3.3. ukazuje vývoj váženého průměru jednodenních sazeb v tomto období a konečně graf 3.4. znázorňuje časový průběh devizových rezerv centrální banky (v týdnech).

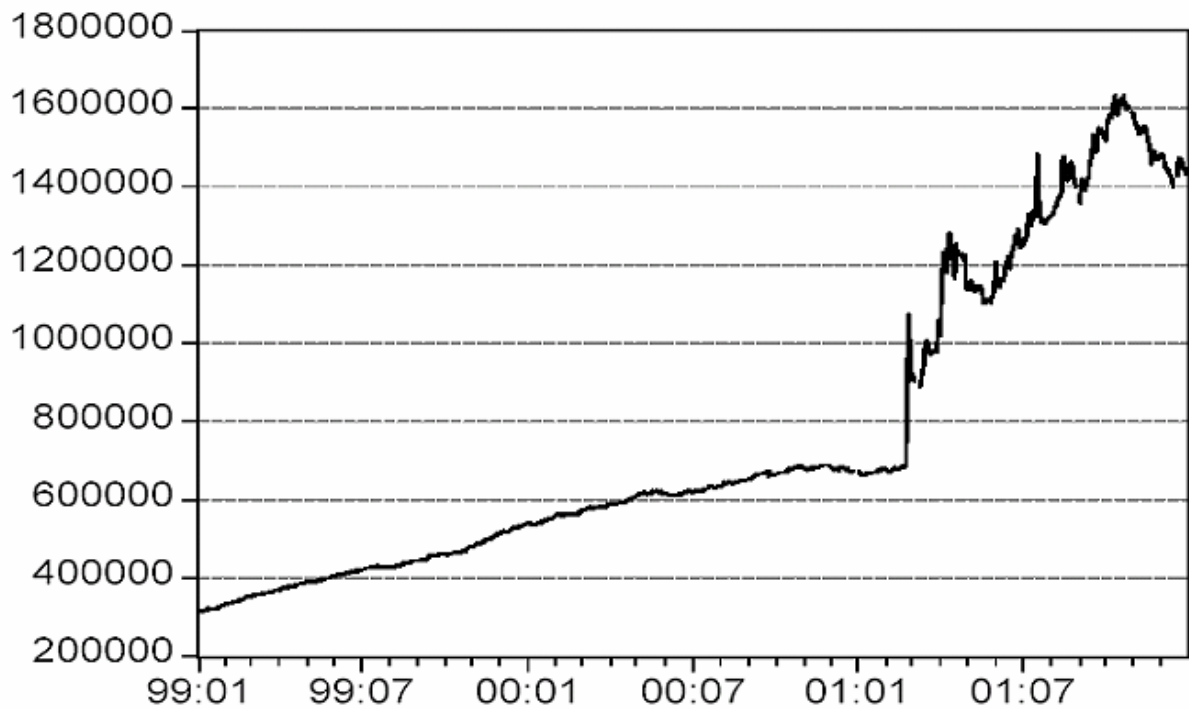
Z grafů 3.3. a 3.4. vidíme, že ani vzrůst úrokové míry, ani pokles rezerv nebyly postupné, ale spíše náhlé. Úroková sazba na jednodenní vklady po celých jedenáct měsících roku 2000 stále kolísala okolo 40 %, aniž by byl pozorován jakýkoliv vzestupný trend. Potom náhle 15. listopadu dosáhla 82 % a 1. prosince dokonce 873 %!

Graf 3.1.: Index napětí devizového trhu, jeho střední hodnota a střední hodnota plus dvě směrodatné odchytky (leden 1990 – prosinec 2001)

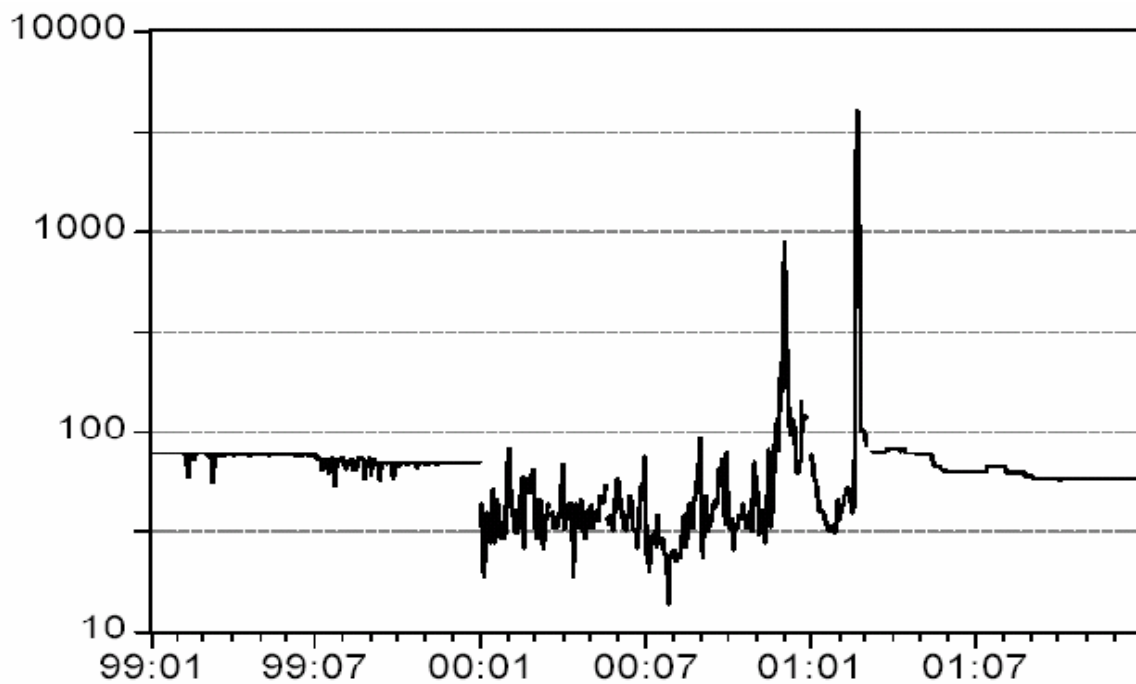
Zdroj: Özatay, F., Sak, G., 2003, překlad autorka

Graf 3.2.: Směnný kurz USD/TL (denní data, 1.1.1999-31.12.2001)

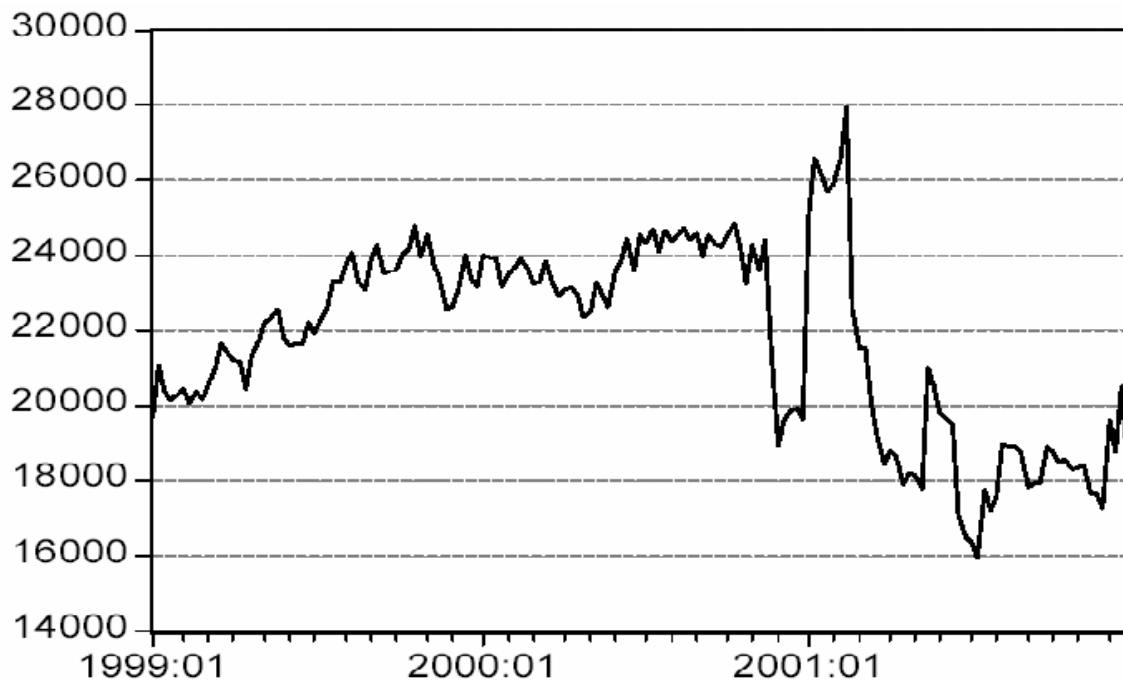
Zdroj: Özatay, F., Sak, G., 2003, překlad autorka

Graf 3.3.: Vážený průměr jednodenních sazeb v procentech (denní data, 1.1.1999-31.12.2001)

Zdroj: Özatay, F., Sak, G., 2003, překlad autorka

Graf 3.4.: Devizové rezervy centrální banky (v milionech dolarů, týdenní data od ledna 1999 do prosince 2001)

Zdroj: Özatay, F., Sak, G., 2003, překlad autorka

Stejně náhlá změna byla pozorována i u rezerv. V červnu 1998 dosahovaly devizové rezervy rekordní výše 26,7 miliard dolarů. V důsledku ruské krize (o níž jsme hovořili ve 2. kapitole) klesly ke konci téhož roku na 19,7 miliard. Poté udržovaly rostoucí trend a za rok dosáhly 24,8 miliard dolarů. Kolem této hodnoty potom kolísaly až do vypuknutí finančních zmatků. Stojí za povšimnutí, že pouhé dva dny před tímto propuknutím (tedy ještě 17. listopadu 2000) činily rezervy 24,4 miliard dolarů, což je téměř rovno jejich maximu pozorovanému od dob ruské krize... (Özatay, F., Sak, G., 2003).

3.4. Analýza bankovního sektoru v období před krizí

V dosavadní literatuře je uváděno mnoho důkazů akumulace rizika v rozvahách tureckých bank.

Podívejme se proto nejdříve na otázku vývoje ukazatelů vystavení se riziku. V tabulce 3.3. jsou zaznamenány různé indikátory vystavení se domácích komerčních bank riziku od roku 1995 do září 2001. Jedná se o tyto tři ukazatele: ukazatel úvěrového rizika, devizového rizika a rizika úrokové míry. Pokud se podíváme na vývoj těchto indikátorů, tak všechny jasně vykazují, že citlivost bankovního sektoru na kapitálové zvraty v průběhu roku 2000 vzrůstala.

V tabulce 3.3. jsou zahrnuta data pro bankovní sektor veřejný i soukromý, banky spravované Fondem pojištění vkladů (SDIF)²⁰ i zahraniční banky. (Banky převzaté SDIF jsou vypsány v tabulce 3.4.) V roce 1998 začalo stoupat množství špatných úvěrů, což bylo dáno vzrůstajícím počtem bank kontrolovaných SDIF. Pro samotné soukromé banky byl poměr špatných úvěrů ke všem úvěrům v prosinci 1999 pouze 1,3 %.²¹ Pro celý bankovní sektor to bylo ovšem 10,7 %. Takováto čísla dala za vznik pochybnostem ohledně důvěryhodnosti zpřístupňovaných informací a výkonu nařízení v převzatých bankách. Panovala všeobecná domněnka, že kdykoliv banka vstoupí pod správu SDIF, poměr špatných úvěrů okamžitě vzroste!

Tabulka 3.3.: Ukazatele, komerční bankovní sektor (v %)

	1995	1996	1997	1998	1999	2000/3	2000/6	2000/9	2000	2001/9
Špatné úvěry/celk.úvěry	2,8	2,2	2,4	7,2	10,7	9,8	9,7	9,3	11,6	18,6
Stálá aktiva/celk.aktiva	7,6	7,3	6,7	8	9,4	9,4	11,1	13,4	14,8	18,4
Aktiva v cizí měně/pasiva v cizí m.	90,6	93,6	89,6	84,9	79,4	74,3	73	71,6	75,9	81
Likvidní aktiva v c.m./pasiva v c.m.	44,8	44,6	41	39,5	40	36,6	35,2	34,4	35,9	38,3
Aktiva/pasiva (s 3 měsíční nebo kratší dobou splatnosti)	není známo	není známo	45,8	45,7	46,3	40,8	41,8	43,9	39,9	43,9
Dlouhodobější depozita/celk.depozita	26,1	26,6	24,7	22,9	28,2	19,8	18,7	19,3	15,1	11,6

Zdroj: Central Bank, the Banks association of Turkey

V období před krizí bylo pro turecký bankovní systém charakteristické jeho otevřené devizové portfolio. To souvisí také s dlouhou historií vysoké inflace (k tomu se vrátíme v příští kapitole) a hlavně s neschopností domácích bank dostat dlouhodobou půjčku ve své vlastní měně (Goldfajn a Rigobon, 2000). Pokud se podíváme na měřítko měnového rizika, což v tabulce 3.3. představuje poměr aktiv držených v cizí měně a pasiv držených v cizí měně, lze z jeho růstu usuzovat na rostoucí devizové riziko. „Zatímco celkové otevřené devizové portfolio bankovního systému sledovalo před krizí vzestupný trend, poměr likvidních aktiv držených v cizí měně k celkovým pasivům v cizí měně sledoval trend zcela opačný. To nepochybně přispělo k citlivosti systému na náhlé zvraty.“²²

²⁰ Saving Deposit Insurance Fund

²¹ Zdroj: Banks Association of Turkey

²² Özatay, F. a Sak, G. (2003): Banking Sector Fragility and Turkey's 2000-01 Financial Crisis, str. 17, překlad autorka

Nesoulad v dobách splatnosti pohledávek je dalším rysem bankovního systému před krizí. Je to následek výše zmiňované neschopnosti domácích bank dostat dlouhodobou půjčku v jejich vlastní měně. Poměry aktiv a pasiv s příslušnou dobou splatnosti jsme opět zahrnuli do tabulky 3.3. Tato čísla nám říkají, že povaha pasiv je spíše krátkodobá, zatímco aktiv dlouhodobá. Tedy například na konci roku 1999 připadalo na jednotku tříměsíčního pasiva pouze 0,5 jednotky tříměsíčního aktiva. Za povšimnutí stojí také klesající trend průměrné doby splatnosti u celkových depozit v roce 2000.

Všechny tyto důkazy jasně naznačují zhoršující se situaci uvnitř bankovního sektoru těsně před krizí.

Jak jsme si ukázali, turecký finanční systém, jemuž dominuje bankovní sektor, byl velmi citlivý na výkyvy jak směnného kurzu, tak úrokové míry, jež by náhlý zvrat na kapitálovém trhu mohl způsobit. Problémy v bankovním sektoru byly výsledkem dluhového mechanismu zvoleného k financování požadavků půjček veřejného sektoru (PSBR). To vedlo k nárůstu množství vládních dluhopisů v rozvahách především soukromých bank. Po tak obrovském nahromadění rizika byly některým bankám, jež na trhu s vládními dluhopisy fungovali jako „market makers,“ rapidně sníženy úvěrové limity. To způsobilo nárůst úrokových měr.

3.5. „Páteř“ krize: podněcující faktory a jejich role v bankovním sektoru

V této části si ukážeme jaké byly podněcující faktory měnové krize a jak na ně reagoval bankovní sektor. Zaměříme se na souvislost těchto faktorů se snižováním úvěrových limitů bankám a s dichotomií mezi soukromým a státním bankovním sektorem. Tato dichotomie nevznikla přes noc; předcházela jí značná akumulace rizika v rozvahách bank. Ale podněcující faktory učinily z této mírné dichotomie vážnou situaci, jež vyústila ve snižování úvěrových limitů a banky přestaly mezi sebou obchodovat. Dlouho nepřicházel žádný návrh reformy bankovního sektoru. Jakoby po kouskách zasahoval do situace SDIF. Strukturální reformy byly takřka ve všech směrech opožděné, a to ještě více přitížilo už tak velmi špatné situaci.

3.5.1. Opožděné strukturální reformy

Strukturální reformy hrály v programu podepsaném s MMF velmi důležitou roli. Byly soustředěny do šesti článků v předběžné smlouvě z 9. prosince 1999.²³

- Penzijní reforma
- Reforma zemědělského sektoru
- Daňová politika a správa
- Finanční management a transparentnost
- Privatizace a kapitálový trh
- Posílení bankovního sektoru a řízení bank²⁴

Z toho vidíme, že reforma bankovního sektoru byla plánována již dávno před vypuknutím krize!

Nejproblémovějšími se staly poslední tři body. Reforma finančního managementu spočívala ve slibu vlády, že zajistí efektivnější přípravu, financování a kontrolu státního rozpočtu a zprůhlední fiskálních operací. Nic z toho se ovšem nestalo...

Důležitým bodem strukturálních reforem měla být privatizace v telekomunikačním sektoru. Od roku 1990, kdy se na toto téma začalo mluvit, navrhl parlament několik zákonů o privatizaci, Ústavní soud je však všechny zamítnul. MMF trval na schválení zákona, jež by umožňoval společnosti Turk Telecom stát se soukromým subjektem zaneseným v tureckém obchodním zákoníku. Chtěl také ustanovit pro telekomunikační sektor nový regulační orgán. Představitelé turecké vlády měli v této otázce „poněkud jiný“ názor, takže závěr byl jasný: zákon ani nenavrhli. Nakonec měly být v březnu 2000 jmenovány Rada pro bankovní regulaci a Kontrolní agentura. Vláda se neustále snažila vznik rady nějak zmanipulovat, takže jmenování obou institucí proběhlo s pětíměsíčním zpožděním až na konci srpna 2000 a už tehdy byla jejich důvěryhodnost oněmi vládními tahanicemi silně oslabena.

Také nedostatek politického vedení a administrativního zajištění programu přispívaly k prohlubování nejistoty. Navíc takřka vůbec nedocházelo k zveřejňování důležitých informací! Speciálně, co se reformy bankovního sektoru týče, přispěla bohužel tato neinformovanost k výraznému zhoršení situace (IMF, Country report No. 01/89).

3.5.2. SDIF a jeho postupný program převzetí bank

Ještě před tím, než došlo k zahájení nového stabilizačního programu na léta 2000 – 2003, bylo 30. listopadu 1999 šest bank převzato pod kontrolu SDIF. K nim později

²³ Zdroj: <http://www.imf.org/external/NP/LOI/1999/120999.HTM>, 22.4.2006

²⁴ www.imf.org, překlad autorka

(30. září 2000) přibyly ještě další dvě.²⁵ Poslední čtyři měsíce roku 2000 prožívali velmi těžce někteří z hlavních představitelů komerčních bank. V září 2000 totiž policie zahájila vyšetřování pod krycím jménem „thunder-storm,“ kdy začala zatýkat majitele a manažery převzatých bank (tabulka 3.4.) (Hristov, S., 2001). Média propírala každého ze zatčených, na titulních stránkách se objevovaly jejich fotografie a spekovalo se: „Kdo bude další?“ Díky této nebyvalé pozornosti věnované operaci „thunder-storm“ se všeobecně bankéřům začalo přezdívat **tuneláři** (Özatay a Sak, 2003).

Tabulka 3.4.: Převzaté banky Fondem pojištění vkladů v letech 1999-2001

	Datum převzetí	Podíl v celk.aktiv od roku převzetí (%)	Zatčení někt.hl.představitelů
Sumerbank	30.11.1999	0,6	Ano
Egebank	30.11.1999	0,6	Ano
Esbank	30.11.1999	0,8	Ne
Yasarbank	30.11.1999	0,5	Ne
Yurtbank	30.11.1999	0,6	Ano
Etibank	27.10.2000	1,2	Ano
Bank Kapital	27.10.2000	0,3	Ano
Demirbank	6.12.2001	2,4	Ne
Ulusabank	28.2.2001	0,1	Ne
Iktisat	15.3.2001	0,7	Ne
Bayindirbank	10.7.2001	0,2	ne
EGS Bank	10.7.2001	0,5	ne
Sitebank	10.7.2001	0,1	ne
Kentbank	10.7.2001	1	ne
Toprakbank	30.11.2001	1	ne

Zdroj: Banks association of Turkey

Ze všech těchto událostí vycházelo najevo, že v soukromém bankovním sektoru tkví problém, jenž by potřeboval být co nejrychleji vyřešen; a to právě programem, který ovšem stále čekal na své dokončení. V tomto ovzduší snadno rostla nejistota a zvažovaly se potenciální náklady, jež budou reformu bankovního sektoru velmi brzy provázet. Při zvažování možného dopadu těchto nákladů na peněženky daňových poplatníků a při myšlence na případné použití vládních dluhopisů na rekapitalizaci bank, rostly obavy o budoucí udržitelnost státního dluhu.

²⁵ Zajímavé je, že toto dodatečné převzetí se uskutečnilo pouhý měsíc po jmenování Rady pro bankovní regulaci a Kontrolní agentury...

3.5.3. Zmatek v listopadu 2000

Banky, jež ze zoufalství přijímaly krátkodobé půjčky a na druhou stranu poskytovaly vládě poměrně dlouhodobé úvěry, neměly v křehkém bankovním sektoru snadnou pozici. Lépe na tom nebyly ani státní banky. Všechny tyto banky byly silně závislé na jednodenních fondech a nemohly se plně věnovat svým běžným činnostem.

Özatay a Sak uvádějí jako nejhorší příklad soukromou banku **Demirbank**. 20. října 2000 jí bylo zamezeno nadále si půjčovat i na jednodenním trhu. Aby centrální banka nepřekročila hranici domácích aktiv danou MMF, neposkytla Demirbank žádný další úvěr. To donutilo Demirbank prodat část svého portfolia složeného z vládních dluhopisů a opustit tím pádem svou roli tvůrce trhu s vládními obligacemi. Tím zapříčinila vzrůst úrokové míry na sekundárním trhu s cennými papíry. Začalo první období krize (Özatay, Sak, 2003).

Růst úrokové míry na úvěry v cizí měně odstartoval vlnu prodeje vládních dluhopisů. Následně na to vzrostla poptávka po cizí měně a vládní dluhopisy držené v tureckých lirách se používaly jako jistění těchto půjček (v cizí měně). Jak tyto prodeje pokračovaly, úroková míra na sekundárním trhu stále rostla a spolu s ní opět i obavy o udržitelnost státního dluhu a stabilizačního programu založeného na kurzu deviz.

Dále Özatay a Sak rozdělují první období krize na tři fáze: 20. – 21. listopad, 22. – 29. listopad a 30. listopad – 6. prosinec. To podle toho, jak se chovala centrální banka. V první fázi nepůjčovala centrální banka problematickým bankám. Ve druhé však činila pravý opak!²⁶ Pokud se podíváme na vývoj čistých domácích aktiv v tabulce 3.5., vidíme, že byl velmi kolísavý.

Centrální banka se totiž za pomoci zvýšení domácích úvěrů snažila předejít rychlému vzestupu úrokové míry. Současně tím docházelo k odtoku mezinárodních rezerv. Navíc byl objem odčerpaných rezerv větší než objem poskytovaných domácích úvěrů. V druhé fázi došlo i k růstu úrokové míry.

²⁶ Toto asymetrické chování je předmětem sporu. V první fázi se problém týkal především samotné banky Demirbank. V jejím případě by poskytnutí likvidity bylo pouze bezvýsledným pokusem, protože banka ztratila veškerou životaschopnost. Navíc jedním z hlavních pilířů programu byl předem oznámený kurzovní režim posuvného zavěšení a takovýto akt by pouze podpořil útok na měnu. Nejlepším možným řešením by bylo okamžité převzetí Demirbank, jež, jak víme, ale proběhlo až 6. prosince. Takže problémy Demirbank se obrátily v celkovou krizi a centrální banka následně musela změnit své chování.

**Tabulka 3.5.: Rozvaha centrální banky, úrokové míry a směnný kurz v první fázi krize,
listopad – prosinec 2000**

		Čistá domácí aktiva (mld. Lir) ^a	Čistá zahraniční aktiva (mld. Lir) ^b	Čistá dom.+zahr.aktiva (mld. Lir)	Rezervy (miliony \$) ^c	Jednoden.úrok.míra (%)	Úrok.míra na dluhopisy (%)	Směnný kurz (\$/lira)
listopad	15	-1828	7092	5264	24161	81,5	40,8	682110
	16	-1873	7334	5461	24520	73,7	38,5	681799
	17	-1866	7273	5407	24433	34,4	40,1	682942
první fáze:								
listopad	20	-2035	7108	5073	24185	45,5	42,1	683645
	21	-1992	6959	4967	23842	66,5	46,1	686461
druhá fáze:								
listopad	22	-362	5909	5547	22263	110,8	52	687009
	23	-1357	5950	4593	22284	85,5	49,4	688360
	24	-498	5475	4977	21583	115,1	53,5	688849
	27	-523	5258	4735	21291	80,5	50,3	689042
	28	233	4336	4569	20080	184,5	67,7	689213
	29	1162	3649	4811	19161	160,8	79	685762
třetí fáze:								
listopad	30	1172	3348	4520	18820	315,9	97,6	682882
prosinec	1	1094	3422	4516	18942	873,1	84,1	682101
	4	1832	2958	4790	18299	782,5	131,4	681032
	5	1707	2812	4519	18285	363,2	71,3	676239
	6	1597	3134	4731	18633	182,7	73,9	679404
	7	1096	3608	4704	19267	119,6	74,7	678875
	8	1045	3762	4807	19624	94,7	88,9	675379

^a Čistá domácí aktiva = půjčky veřejnému sektoru + vládní cenné papíry + půjčky bankovnímu sektoru – depozita veřejného sektoru + ostatní

^b Čistá zahraniční aktiva = zahraniční aktiva – závazky vůči zahraničí v cizí měně – závazky vůči bank.sektoru v cizí měně

^c Rezervy držené v cizí měně

Zdroj: Özatay a Sak, 2003, překlad autorka

Regulační a dozorčí agentura jaksí neměla chuť zabývat se jádrem problému, jímž bylo odtržení špatných bank od systému pomocí jejich převzetí. To – spolu s odčerpáním velkého množství zahraničních rezerv – vedlo k tomu, že 30. listopadu centrální banka oznámila, že bude hladinu čistých domácích aktiv udržovat neměnnou²⁷. Jednodenní úroková míra se toho dne vyhoupla na 316 %. To přitížilo státům vlastněným bankám, jež byly díky složení svého kapitálu na výkyvy úrokové míry velmi citlivé.

Navzdory svému oznámení poskytla centrální banka 4. prosince půjčku problémové bance Demirbank, aby tak předešla případnému nesplacení jejích dluhů. O dva dny později došlo k převzetí Demirbank a MMF prohlásil, že je ochoten pokračovat v podpoře programu poskytnutím nově vyměřeného úvěru. 18. prosince byla zveřejněna nová předběžná smlouva

²⁷ To značí podle Özataye a Saka začátek třetí fáze prvního období krize.

a o čtyři dny později centrální banka vyhlásila nový program měnové politiky. Bylo upuštěno od omezení rozvahy centrální banky daných MMF, nikoliv však od postupné devalvace liry. Díky podpoře MMF ustal pokles rezerv a dokonce se vyhouply z 18 na 26 miliard dolarů (graf 3.4. na str. 25). To významně přispělo k uklidnění trhů (Özatay a Sak, 2003).

2.7.3. 19. únor 2001: den vyvrcholení posledního období krize

Jako následek listopadové krize se náhle objevil nový problém: byla jím nekonzistentnost mezi úrovní úrokové míry a předběžně oznámené míry devalvace turecké liry. Protože na trhu s vládními dluhopisy již nebyl přítomen hlavní „market maker“ (dříve Demirbank), souvisel tento problém i se schopností ministerstva financí konvertovat státní dluh. Jako horní limit pro roční devalvací liry oproti měnovému koši eura a dolaru bylo na rok 2001 ohlášeno 12 %. Během aukcí v lednu 2001 si ovšem ministerstvo financí nebylo schopno půjčit za nižší roční úrokovou míru než 57 %. V první aukci v únoru 2001 vzrostla úroková míra na 70 %. To už byla zcela neúnosná situace! Nyní byla možná pouze dvě řešení: buď musí úroková míra poklesnout na úroveň kompatibilní s mírou devalvace, anebo režim směnného kurzu totálně ztroskotá.

Tabulka 3.6.: Rozvaha centrální banky, úrokové míry a směnný kurz v druhé fázi krize, únor 2001

	Čistá domácí aktiva (mld. Lir) ^a	Čistá zahraniční aktiva (mld. Lir) ^b	Čistá dom.+zahr.aktiva (mld. Lir)	Rezervy (miliony \$) ^c	Jednoden.úrok.míra (%)	Úrok.míra na dluhopisy (%)	Směnný kurz (\$/lira)
únor 15	-1754	6680	4927	28217	39,2	61,9	682686
16	-1547	6649	5102	27943	40,3	63,4	685998
19	-1626	6708	5082	28105	43,7	67,9	685039
20	-1300	5687	4387	26739	2057,7	25514,7	683074
21	868	3417	4286	23207	4018,6	150,2	688001
22	2070	3373	5443	23267	1195,3	147,7	685391
23	1560	4198	5758	22581	568	195,8	957879
26	1205	4046	5251	21988	102,1	145,3	1072988
27	1659	3311	4970	21699	100,2	168,7	946306
28	2156	2915	5071	21432	100,1	245,3	906164

^a Čistá domácí aktiva = půjčky veřejnému sektoru + vládní cenné papíry + půjčky bankovnímu sektoru – depozita veřejného sektoru + ostatní

^b Čistá zahraniční aktiva = zahraniční aktiva – závazky vůči zahraničí v cizí měně – závazky vůči bank.sektoru v cizí měně

^c Rezervy držené v cizí měně

Zdroj: Özatay a Sak, 2003, překlad autorka

19. února se sešla Státní bezpečnostní rada. Na tomto setkání předseda vlády Bulent Ecevit oznámil, že mezi ním a prezidentem Ahmetem N.Serezem došlo k závažné potyčce a významně dodal, že by to mohlo vést k nemalé politické krizi. Po takovém oznámení vylétly jednodenní úrokové míry 20. února na 2058 % a druhý den dokonce na 4019 % (tabulka 3.6.)! Ještě toho dne, kdy bylo oznámení učiněno, bankovní sektor doslova uspořádal hon na zahraniční měnu. Protože to bylo zrovna v den, kdy se neobchodovalo na americkém trhu, tato poptávka nebyla centrální bankou plně uspokojena, což ji uchránilo od ztráty 7,5 miliard dolarů z rezerv! Bohužel, vyčerpání rezerv v následujících dvou dnech a hladina úrokové míry donutily centrální banku 23. února 2001 upustit od kurzového režimu posuvného zavěšení. Oznámení o přechodu liry na plovoucí kurz pro změnu způsobilo pád směnného kurzu dolaru z 685 tisíc lir na 958 tisíc lir za dolar. Následně rezignovali náměstek ministra financí i guvernér centrální banky a odvolán byl i ministr pro ekonomiku.

3.6. Shrnutí

V této kapitole jsme si ukázali, jak hroživá byla v letech 2000 – 2001 krize turecké ekonomiky. Snažili jsme se prezentovat různé názory na vysvětlení jejích příčin. Pokud bychom posuzovali data týkající se ekonomické situace z roku 2000 izolovaně, snadno bychom došli k závěru, že makroekonomické základy byly v této době velmi zesláblé. Vysoké byly požadavky veřejného sektoru na půjčky, poměr státního dluhu vůči HDP, deficit běžného účtu i inflace. Turecko ovšem začalo na počátku roku 2000 realizovat stabilizační program podporovaný Mezinárodním měnovým fondem. Ten byl zaměřen právě na tuto makroekonomickou nerovnováhu a některé její části se podařilo zlepšit²⁸.

Napětí zvyšoval ale rostoucí deficit běžného účtu a reálné zhodnocení liry.

I když byl deficit tak vysoký a lira stále tak nadhodnocená, ke krizi by nemuselo dojít, nebýt křehkého bankovního sektoru a řady podněcujících faktorů. Křehkost bankovního sektoru byla dána:

- Akumulací rizika (špatné úvěry, nesoulad v dobách splatnosti mezi přijímanými a poskytovanými úvěry)
- Citlivostí státem vlastněných bank na výkyvy v úrokové míře
- Citlivostí soukromých bank na výkyvy směnného kurzu
- Portfolia soukromých bank se skládala převážně z dlouhodobých vládních dluhopisů financovaných krátkodobými úvěry

²⁸ Vzhledem k roku 1999 poklesla i inflace a reálná úroková míra a byl zaznamenán i značný nárůst kapitálových rezerv. Následoval pokles poměru dluhu k HDP a snížení požadavků na půjčky ve veřejném sektoru.

- Závislostí všech bank na jednodenních facilitách

K tomu se přidaly podněcující faktory, jimiž byly:

- Opoždění v reformách bankovního sektoru
- Dluhový způsob financování požadavků půjček veřejného sektoru
- Rozpočtový deficit financovaný státními dluhopisy (což implikuje silnou závislost na poptávce po těchto cenných papírech)

To vše dohromady vyústilo po politické potyčce mezi tureckým premiérem a prezidentem v krizi, z níž se pak turecká ekonomika jen těžko vzpamatovávala.

4. Dvě dekády turecké ekonomiky v zajetí inflace

Turecko trpělo vysokou a chronickou inflací od 70. let, a proto byl tento fenomén velmi úzce propojen s veškerým ekonomickým děním v zemi. Prostřednictvím této kapitoly bych chtěla poskytnout čtenářům přehled problémů, s nimiž souvisí vysoká a chronická inflace nejvíce, představit získané poznatky o turecké inflaci a diskutovat jejich důsledky pro desinflační program. V první části se podíváme na faktory, které jsou hlavními příčinami inflace v rozvojové zemi, jakou je i Turecko. Poté si představíme konkrétně vývoj turecké inflace od počátku 70. let a literaturu, jež se inflací zabývala. Samostatná podkapitola je věnována vlivům inflace a desinflace na nezaměstnanost, protože právě prostřednictvím problémů se zaměstnáním se dotkla inflace a následné desinflační programy nejširších vrstev obyvatelstva. Jak tyto desinflační programy probíhaly (a co o nich píše odborná literatura) si ukážeme v dalších dvou podkapitolách.

4.1 Inflace v rozvojových zemích

Mnoho studií zabývajících se tímto tématem tvrdí, že na rozdíl od vyspělých ekonomik, kde hlavními determinanty inflace jsou reálné faktory, u ekonomik rozvojových zemí hrají hlavní roli faktory nominální. „*Mezera výstupu není zásadní pro vysvětlení inflace v rozvojových zemích. Ale změny v růstu peněžní zásoby a nominální úrokové míře mají vysokou vysvětlovací schopnost, co se inflace týče.*“²⁹ Tento závěr netvrdí, že by v těchto zemích inflace nebyla funkcí nadměrné poptávky; říká pouze, že dominantní vliv mají nominální změny. Přesněji, že inflace je ve středně dlouhém období výsledkem financování deficitu skrze navyšování peněžní zásoby nebo prostřednictvím monetární politiky nestálé v čase.

Empirický důkaz spojitosti mezi **fiskálním deficitem** a inflací není jednoduchý. Ve skutečnosti vzájemný vztah může v delších časových intervalech nabývat i negativních hodnot. Ani existence pozitivního vztahu není jednoznačně dokázána. Například Fisher, Sahay a Vegh zjistili, že vztah mezi fiskálním deficitem a inflací je silný pouze u zemí s vysokou inflací – nebo v období vysoké inflace – ale nenašli zřejmou souvislost mezi fiskálním deficitem a inflací během období nízké inflace/v zemích s nízkou inflací (Fisher, Sahay a Vegh, 2001).

²⁹ MMF (1996): The Rise and Fall of Inflation: Lessons from the Postwar Experience, World Economic Outlook, IMF, Washington D.C., str. 23, překlad autorka

Ačkoliv, studie provedená ekonomy **Catao a Terrones** vylíčila vztah dlouhodobé inflace k permanentní složce fiskálního deficitu poměrně úspěšně. Jejich zjištění zní, že 1% pokles poměru fiskálního deficitu a HDP sníží inflaci o 1,5 až 6 procentních bodů v závislosti na velikosti nabídky peněz v dané rozvojové zemi (Catao a Terrones, 2001).

Jedna z věcí, již ekonomové v souvislosti s inflací studují, je i **nezávislost centrální banky**. Nedostatek nezávislosti centrální banky totiž může vést k podlehnutí politickým úvahám vedoucím k většímu uvolnění monetární politiky, než by bylo třeba. Například, pokud panuje domněnka, že expanzní monetární politika by mohla zvýšit výstup, politici mohou tlačit na centrální banku (řekněme během volebního období), aby zvýšila růst výstupu na úkor zvýšení inflace. V letech 1975 – 1995 byla inflace v rozvinutých zemích v negativním vztahu s indexem nezávislosti centrální banky (IMF, 1996). To samozřejmě nemusí platit pro země rozvojové. Tento závěr může být spíše výsledkem rozdílnosti mezi nezávislostí danou *de jure* a *de facto*.

Eva Gutierrez se zabývá vztahem mezi inflací a mírou nezávislosti centrální banky danou ústavou, anebo právě *de jure* – zákonem o centrální bance. Její závěr zní, že země Latinské Ameriky, jež mají nezávislost CB zakotvenou v ústavě, netrpí tak vysokou inflací (a to i po prozkoumání dalších faktorů, které by toto tvrzení mohly teoreticky vyvrátit)³⁰. Samotná nezávislost CB samozřejmě nezaručí věrohodnost monetární politiky, protože ta závisí na celkové pozici makroekonomické politiky. Pokud bude například fiskální politika považována za nekonzistentní s cílem inflace, důvěryhodnosti nebude dosaženo ani s nezávislou centrální bankou (Gutierrez, E., 2003).

Změny úrokové míry jsou dalším rozhodujícím činitelem inflace v rozvojových ekonomikách. Dopad znehodnocení měny na domácí ceny by mohl být v těchto zemích mnohem větší než by vypovídal podíl dovezených výrobků ve spotřebním koši. To proto, že růst cen dovážených výrobků, způsobený znehodnocením měny, také ovlivňuje inflační očekávání. A růst inflačních očekávání pro změnu znehodnotí směnný kurz tím, jak agenti nakupují cizí měnu, aby udrželi kupní sílu. Vzhledem k této zpětné vazbě mezi směnným kurzem a domácími cenami se může země snadno stát obětí bludného kruhu devalvace a inflace. Proto mnoho zemí, s nadějí úniku z tohoto kruhu, přijalo režim pevného kurzu. Ačkoliv je tato strategie v krátkém období většinou úspěšná, může způsobit pozdější vážné problémy v platební bilanci.³¹

³⁰ Ústava je většinou dodržována důsledněji než běžné zákony a také k jejím změnám je potřeba kvalifikovaná většina. Změnit zákon je snazší.

³¹ Pokud makroekonomická politika není v souladu se směnným kurzem.

Další důležitou složkou inflačního procesu jsou **inflační očekávání**. Vysoká a chronická inflace plodí institucionální změny, čímž vede k vysokému stupni indexace v oblasti trhu práce, finančních aktiv, bydlení i deviz. I když indexace není sama o sobě zdrojem inflace, může zvýšit životnost nominálních šoků.

Všechny tyto činitele způsobující inflaci na rozvíjejících se trzích byly podrobeny mnohým pozorováním a výzkumům. **Lougani** a **Swagel** studovali zkušenosti 53 rozvojových zemí v letech 1964 – 1998. Odhadovali vektorové autoregrese na základě následujících proměnných:

- ❖ Růst peněžní zásoby a směnný kurz
- ❖ Mezera výstupu a velikost světového hospodářského cyklu
- ❖ Změny cen ropných a neropných produktů
- ❖ Existence a průběh inflace v minulosti

Jejich výsledky naznačují, že buď **růst peněžní zásoby** nebo **pohyb směnného kurzu** (záleží na uspořádání) vysvětlují 2/3 změn inflace jak v krátkém, tak v dlouhém období. Dále tvrdí, že i **inflační očekávání** hrají důležitou roli v procesu inflace: vysvětlují 10 – 20 % pohybu inflace. Z toho plyne, že cenové šoky nebo mezera výstupu nejsou v tomto modelu pro vývoj inflace v rozvojových zemích signifikantní (Lougani a Swagel, 2001).

Ke zcela opačnému závěru došli **Mohanty** a **Klaus**: ve své studii, zabývající se 14 rozvíjejícími se trhy v 80. a 90. letech, uvádějí, že **vnější cenové šoky** – především týkající se cen potravin – silně ovlivňují inflační proces. Ceny potravin totiž představují v rozvojových zemích podstatně větší procento CPI než ve vyspělých ekonomikách. Navíc, ceny potravin podle nich mohou kolísat se změnami počasí nebo za přítomnosti obchodních omezení. Tedy jejich závěr zní, že poptávkové faktory, zahrnuté v mezeře výstupu a růstu peněžní zásoby, nejsou pro inflační proces signifikantní. Naopak **růst mezd** a **změny směnného kurzu** jsou hlavními příčinami nestálosti inflace v mnoha zemích. Jako vysvětlující proměnnou průměrné hladiny inflace i jejího kolísání uvádějí i **setrvačnost** (Mohanty a Klaus, 2001).

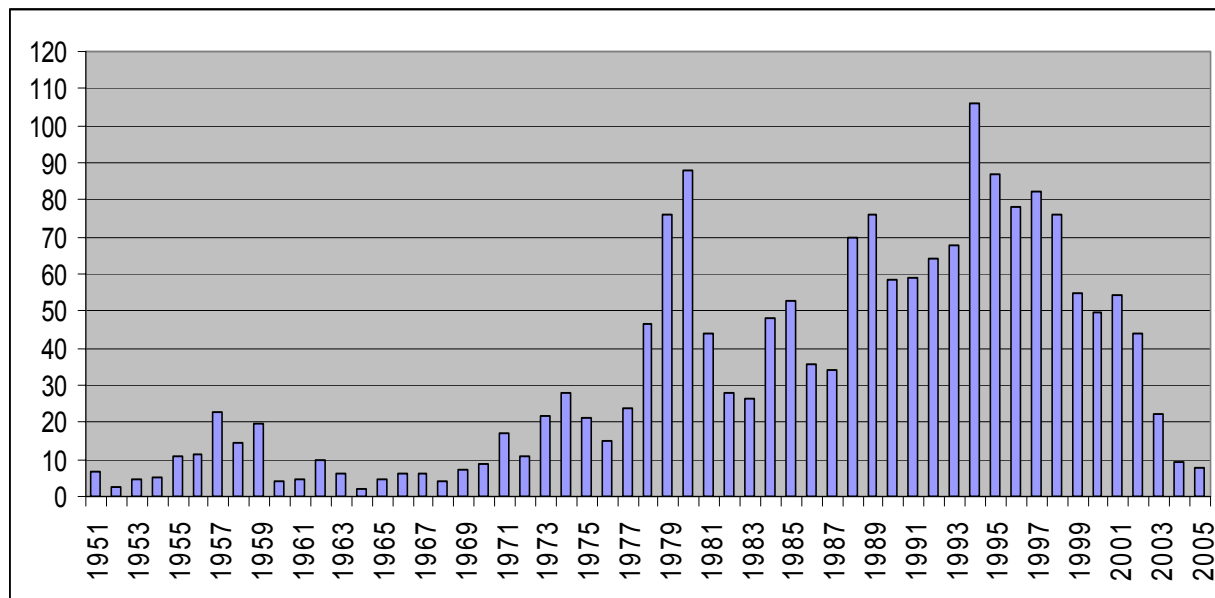
4.2. Inflace v Turecku před rokem 1980

Turecko zažilo krátké období vysoké inflace v druhé polovině 50. let. Historie pozdější setrvačné inflace začala až v první polovině let sedmdesátých (graf 4.1.).

Nárůst inflace po roce 1953 je vysvětlován tím, že **tempo růstu poptávky po penězích bylo rychlejší než růst reálného výstupu** (Fry, M., 1980), zatímco inflaci

v 70. letech mají údajně na svědomí především **opakované devalvace turecké liry a dva ropné šoky** v letech 1973 – 1974 a 1978 – 1979.

Graf 4.1.: Roční míry inflace (procentuelní změny HDP deflátoru, 1951-2005)

Zdroj: State Institute of Statistics, State Planning Organization

Zřejmě první studií, jež se zabývala příčinami turecké inflace, byla práce „Money and Inflation in Turkey: 1950 – 1968“, jež vypracoval **Yilmaz Akyüz**. Ten pro léta 1950 – 1968 zkoumal vztahy mezi nabídkou peněz a cenami na základě kombinovaného modelu adaptivních očekávání a poptávky po penězích. Zjistil, že inflace se nevytváří samočinně, ale lze ji vysvětlit pomocí současných a minulých změn v nabídce peněz a reálném příjmu. Jeho další rozbor ukazuje, že měnový růst v Turecku z velké části souvisí s **expanzí monetární báze**, která je pro změnu v těsném vztahu s politikou zemědělských cen, jíž vláda realizovala prostřednictvím státních ekonomických podniků³² v polovině 50. let. Akyüz zdůrazňuje, že důvodem této hospodářské politiky byla populistická tendence první vlády zvolené po přechodu na pluralitní politický systém v roce 1950 (Akyüz, Y., 1973).

Ataman Aksoy se snažil testovat monetaristické a strukturalistické teorie inflace tím, že použil turecká roční data z období 1950 – 1979. Jeho závěrem je, že vztah mezi nabídkou peněz a cenami není proporcionální, nýbrž závisí na **inflačních očekáváních** a na **dostupnosti deviz**. Dále shledává pouze nepatrný důkaz vlivu relativních cen na náklady.

³² State Economic Enterprises

Tvrdí tedy, že náhlé změny relativních cen se spíše projeví v mechanismu nabídky peněz, než že by vytvářely nákladové tlaky.

Ke konci 70. let k růstu inflačního tlaku značně přispívaly **dva hlavní jevy**:

- Rychlé rozšíření domácích úvěrů (především pro vládu a veřejný sektor).
- Prudká recese v důsledku nedostatku deviz, který způsobily postupně oba ropné šoky.

Po tom, co učinil **Victor Levy** svou analýzu čtvrtletních dat z let 1962 – 1977, napsal:

*„Jelikož ceny ropy a dalších surovin rostou, je pravděpodobné, že cenový poměr tureckého dovozu a vývozu bude nadále stoupat. Pro ulehčení ekonomice v přizpůsobování se těmto vyšším světovým cenám ropy a jiných surovin by měly být jejich domácí ceny také zvýšeny.“*³³ Přestože politické a sociální tlaky to nečinily nikterak lehkým úkolem, neschopnost Turecka platit za své dovozy a tlak ze strany MMF donutily tureckou vládu oznámit zvýšení těchto cen.

4.3. Zdroje inflace v 80. a 90. letech

Příčinami inflace po roce 1979 se zabývalo o mnoho více autorů. Bylo to dáno jednak ostrým vzestupem inflace v roce 1980 a jednak také snazší dostupností statistických dat.

Většina autorů považuje za průkopníky v tomto období dvojici **Ziya Önis** a **Süleyman Özmucur**. Ti (za použití měsíčních dat pro roky 1981 – 1987) zkoumali dynamiku inflace v Turecku. Odmítají čistě monetární vysvětlení inflace založené na analýze vektorové autoregrese (VAR) a modelu simultánních rovnic. Zjišťují naopak, že **devalvace liry** má silný vliv na domácí inflaci a přiznávají, že i faktory ze strany nabídky vývoj inflace významně ovlivňují (Önis, Z., Özmucur, S., 1990). **Libby Rittenberg** ovšem namítá, že Grangerovy testy kauzality ukazují, že příčinnost vychází ze změn cenové hladiny směrem ke změnám směnného kurzu, ale ne naopak (Rittenberg, L., 1993).

Erinc Yeldan analyzoval hospodářskou politiku inflace a dezinflace v Turecku, přičemž se zaměřil především na distribuční a strukturální hlediska. Jeho analýza obecné rovnováhy ukazuje, že významnou roli ve vzniku poptávkou tažené inflace hrají **výdaje veřejného sektoru**. Navíc podle něj měly přímý dopad na pohyb cen v 80. letech distribuční konflikty mezi sociálně-ekonomickými třídami. Vyzpozoval, že inflace založená na zvyšování cen monopolistickými výrobci oproti jejich nákladům, má relativně velký vliv na

³³ Levy, Victor (1981): Oil Prices, Relative Prices and Balance of Payments Adjustment: The Turkish Experience, European Economic Review, ročník 15, číslo 3, str. 357-372, str. 370, překlad autorka

nákladovou stránku oproti mzdové inflaci. Yeldan ukazuje na **devalvační kurzovní politiku** jako hlavní zdroj inflace díky závislosti tureckého průmyslu na dovozech (Yeldan, E., 1993). I mnoho dalších autorů upozorňuje na inflační vliv devalvace a na základě tohoto závěru volají po návrhu **stabilizačního programu na redukci inflace v Turecku založeného na politice směnného kurzu**.

V roce 1984 bylo domácím obyvatelstvu povoleno začít si zakládat v tureckých bankách účty v cizí měně. Následný prudký nárůst počtu těchto účtů v poměru k nabídce peněz (tabulka 4.1.) může být vysvětlením rostoucí substituce měny v Turecku. Liberalizace kapitálového účtu v roce 1989 k tomuto vývoji také přispěla. V přítomnosti silné substituce měny lze teoreticky očekávat, že nestabilita směnného kurzu poroste a že schopnost vlády „těžít“ z ražebného bude velmi omezená.³⁴

Fabio Scacciavillani a **Faruk Selcuk** se zabývali právě vlivem substituce měny na nestabilitu směnného kurzu a na úroveň inflace, při které je inflační daň maximální. Scacciavillani ve své práci uvádí, že podíl zásob v cizí měně držených v likvidních aktivech vykazuje silný a stabilní vztah s kolísáním směnného kurzu (Scacciavillani, F., 1995). Selcuk zase tvrdí, že dokud je v ekonomice přítomen určitý stupeň substituce měny, nemůže turecká vláda zvyšovat „příjmy“ z ražebného pouze tím, že zvýší míru růstu měnové báze (a financovat tak rozpočtový deficit) (Selcuk, F., 2002).

V současnosti se ekonomové při zkoumání vlivu změn směnného kurzu na ceny zaměřují především na velikost „stupně přenosu“ změn nominálního směnného kurzu na domácí index velkoobchodních cen (WPI) a/nebo index spotřebních cen (CPI). Například **Daniel Leigh** a **Marco Rossi** zkoumali případ Turecka a zjistili, že:

- vliv směnného kurzu na ceny vymizí asi po roce, ale je velmi silný v prvních čtyřech měsících,
- přenos na velkoobchodní ceny je výraznější než na spotřební ceny,
- odhadovaný přenos v případě Turecka bude dokončen v kratším časovém úseku a bude větší, než odhad pro jiné rozvojové ekonomiky (Leigh a Rossi, 2002).³⁵

³⁴ Substituce měny, jež může působit na tvorbu inflace prostřednictvím redukce vládních „příjmů“ z ražebného, je úzce spojena s důvěryhodností hospodářské politiky nebo inflačními očekáváními. Pokud si například ekonomičtí agenti povšimnou, že se vláda chystá provádět nejasnou fiskální politiku, budou se vyhýbat obchodování v domácí měně, aby tak zamezili pozdějšímu vzniku inflační daně. V tomto případě se pak poptávka po penězích i směnný kurz stanou nestabilní.

³⁵ Selcuk dodává, že velikost přenosu změn směnného kurzu v Turecku je okolo 35 až 50 % (Selcuk, F., 2004).

Tedy zpomalení ve znehodnocování nominálního směnného kurzu by mohlo vyústit v nižší inflaci. Stejně tak nominální zhodnocení může mít určitý deflační efekt.

Tabulka 4.1.: Poměr vkladů v cizí měně k nabídce peněž M2

rok	Poměr vkladů v cizí měně k nabídce peněž M2 (%)
1970 – 1983	0
1984	5,1
1985	9
1986	22,3
1987	31,5
1988	34,6
1989	29,5
1990	30,4
1991	44,4
1992	55,6
1993	69,9
1994	94,9
1995	99,7
1996	89,8
1997	97,1
1998	83,8
1999	82,2
2000	79,4
2001	127,9
2002	120,7
2003	86,4

Zdroj: State Institute of Statistics

Akcaý, Alper a Özmucur zkoumali vztah mezi inflací a rozpočtovým deficitem a udržitelnost dluhu. Po provedení testu na neměnnost poměru diskontovaného dluhu a HDP pro léta 1970 – 2000 prohlašují, že výhledově se zdá být finanční situace neudržitelná. Tato neudržitelnost sice neznamena nutně insolventnost, nicméně takové zjištění svědčí o nutnosti zavedení přísnějších fiskálních opatření, aby k platební neschopnosti nedošlo v budoucnosti. Zjistili také, že **nárůst v potřebách půjček veřejného sektoru** zvyšuje inflaci a že je spolehlivějším ukazatelem fiskální situace v Turecku než konsolidovaný rozpočtový deficit. Podotýkají, že předchozí studie, jež se zaměřovaly na transparentnější deficit mohly vyvodit mylné závěry ohledně vztahu mezi tureckou fiskální politikou a inflací (Akcaý, Alper a Özmucur, 2002).³⁶

³⁶ Pomocí dat z let 1989 – 2002 zjistil Runchana Pongsaparn, že důležitou roli pro inflaci hrají jak monetární, tak fiskální faktory: dluh je podle něj kořenem inflace a kolapsu bankovního sektoru. Lze ho snížit různými způsoby – na příklad pomocí fiskální ukázněnosti, zdokonalením vybírání daní nebo privatizací (Pongsaparn, R., 2002).

V Turecku není ani v současnosti u politiků neobvyklé přičítat vinu za inflaci rostoucím cenám ropy. **Kibritcioglu a Kibritcioglu** diskutují možné stálé následky, jež by růst těchto cen mohl mít. Za použití přehledu vstupů a výstupů v Turecku v roce 1990 spočítali, že 20% nárůst ceny dovážené ropy (v dolarech) by hypoteticky vedl ke kumulativnímu zvýšení cenové hladiny o pouhých 1,1 % během deseti měsíců. Odhadli také, že 20% nárůst nominální dolarové ceny turecké liry zapříčiní 2,8% nárůst inflace za stejné časové období. Nakonec jako hlavní determinanty inflace v letech 1986 – 1998 shledávají **růst nominálního směnného kurzu a hodnoty inflace v minulosti**.

Takto zanedbatelnou roli růstu cen ropy ve vývoji inflace lze vysvětlit jednak absencí dynamického mechanismu, jež by vytvářel permanentní růst cenové hladiny a jednak také soustavně klesající závislosti na ropě v mnoha průmyslových odvětvích po roce 1980.³⁷ Ovšem na druhou stranu značné výkyvy v ceně surové ropy způsobovaly ke konci 80. let růst cen ropných produktů v Turecku. Tento jev činí zkoumání vlivu růstu cen ropy na inflaci o mnoho složitější!

V poslední době mnoho autorů zdůrazňuje stoupající význam **setrvačnosti** inflačního procesu v Turecku. Například **Haluk Erlat** tvrdí, že jak CPI, tak WPI mají značně dlouhodobou paměť. Očekávání setrvačné inflace může také vyústit z nedostatečně důvěryhodné vládní politiky. Erlat soudí, že i když desinflační program dosáhne nakonec svých cílů, na počátku bude inflace velmi odolná (Erlat, H., 2002).

4.3.1. Pojem „setrvačná inflace“

Tento pojem se stal všeobecně chápaným synonymem pro vysokou a chronickou inflaci v 80. letech, kdy ji prožívaly hlavně země Latinské Ameriky. Setrvačnost sama o sobě není zdrojem inflace, ale může být dobrým vysvětlením, proč je někdy tak těžké inflaci zastavit. Nejlépe ji lze definovat jako proces, kdy **existence inflace v současnosti je očekávána díky existenci vysoké inflace v minulosti**. Dle zkušeností plyne setrvačnost z dlouhotrvajících období inflace. Základní výčet faktorů, jež způsobují setrvačnost sepsal ve své práci **Martin Paldam**:

- ❖ Akumulace očekávání
- ❖ Institucionální uspořádání, jež podporují indexaci pracovních a peněžních smluv

³⁷ Tak tomu ostatně bylo na celém světě.

- ❖ Přizpůsobování relativních cen (pokud růst některých cen je následován zvyšováním dalších cen přestřelováním, čímž tento proces nebere konce)³⁸

Význam setrvačnosti také vyplývá z toho, že její existence zásadně mění charakter případného desinflačního programu. Za přítomnosti setrvačnosti je třeba podporovat snižování poptávky (prostřednictvím monetární a fiskální politiky) spolu s opatřeními, jež by působila přímo proti setrvačnosti.

4.4. Desinflace v letech 2001 – 2003 a nezaměstnanost

V roce 2003 se konečně míra růstu inflace začala dostávat do přijatelných hodnot. V tomto roce se také odehrály dvě pozitivní události, které ještě více podpořily myšlenku o uzdravení se turecké ekonomiky. V létě totiž MMF uvolnil 476 milionů dolarů na úvěr pro Turecko a také odložil splátku tureckého dluhu z let 2004 a 2005 až na rok 2006.³⁹ Tato zpráva doslova smetla ze stolu veškeré obavy o případných potížích, jež by Turecko mělo se splátkami v příštích dvou letech.

Druhou pozitivní událostí byla finanční dohoda mezi Tureckem a Spojenými státy americkými uzavřená v Dubaji v září 2003. Údajně šlo o část platby Turecku za podporu ve válce proti Iráku: Turecko dostalo k dispozici 8,5 miliardy dolarů, podle Washingtonu na podporu svých pokračujících ekonomických reforem.

Tyto dvě události stačily na rychlý obrat od vyhlídek smutných směrem k ryze pozitivním. Radostná atmosféra však neměla dlouhého trvání. Rostoucí deficity obchodní bilance a státního rozpočtu ukázaly, že tento optimismus by byl nejen velmi nejistý, ale i zcela neudržitelný! „Úspěch“ v roce 2003 závisel z velké části také na nadhodnocení liry. Tím, že MMF odložil Turecku zmiňované splátky a ještě mu poskytl onu další půjčku, vlastně toto nadhodnocení podpořil.

4.4.1. Účet splatili zaměstnaní

Následek „krátkodobého ozdravení“ byl nejhorší pro zaměstnané obyvatelstvo. V letech 2000 – 2003 docházelo k neustávajícímu poklesu reálných mezd. Díky datům, jež poskytoval Státní statistický úřad byl tento pokles všem více než jasný. Nárůst nominálních mezd o 82,6 % (od března 2001 do června 2003) doprovázel nárůst indexu spotřebních cen (CPI) o 121,2 %! Nejhorší situace byla v roce 2001, kdy CPI vzrostl o 68,5 % a mzdy pouze o 31,8 %. Po takto výrazném poklesu ztratily reálné mzdy veškerou šanci dohonit toto tempo

³⁸ (Paldam, M., 1994)

³⁹ Tím ovšem mlčky připustil, že turecká ekonomika vůbec není v dobré kondici!

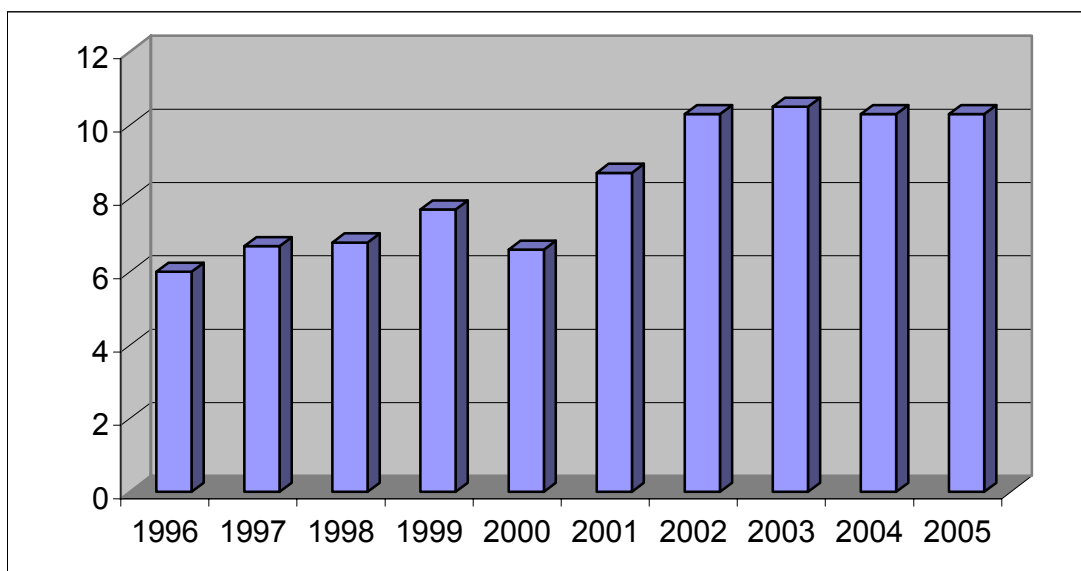
v průběhu následujících dvou let. V roce 2002 byl růst mezd vyrovnáván růstem CPI o 30 %, ale v lednu 2003 turecký odborový svaz schválil jednorázový nárůst mezd pro první polovinu roku zhruba o 6 – 7 %. Za stejnou dobu vzrostl i CPI, a to o dalších 12 % (Ikinci, S., 2004).

Z těchto čísel je patrné, že pokles reálných mezd byl velmi dramatický. To zaznamenává i zpráva publikovaná prostřednictvím Turkish Industrialists and Businessmen's Association Washington Office 3. října 2003: „Počáteční znehodnocení turecké liry v únoru 2001 se později v průběhu roku otočilo a reálný směnný kurz v lednu 2002 (tedy rok po vypuknutí krize) poklesl na svou úroveň před krizí. Kromě několika mírných zakolísání pokračuje lira ve svém znehodnocování a reálné zhodnocení mezi léty 1995 a 2003 bylo mezi 35 % (WPI) a 45 % (CPI).“⁴⁰ Negativním dopadem tak značného znehodnocení je nesoulad mezi prudkým nárůstem produktivity práce a současným poklesem reálných mezd.

Z důvodu klesajících reálných mezd a rostoucí nezaměstnanosti se domácnosti stávají chudší. Po krizi v únoru 2001 desítky tisíc lidí ztratilo svou práci. Současně s tímto vývojem poklesly výdaje veřejného sektoru a vláda orientovala svou fiskální politiku na snížení deficitu v rozpočtu na úkor výdajů na obyvatelstvo.

Dělníci, unavení a traumatizovaní utlačováním v 80. letech, ekonomickou krizí 2001 a také zkorumpovanými odbory, zůstávají zcela nečinní. Stále nemohou najít dostatek sil k zorganizování činů na svou vlastní obranu. Úpadek důchodové distribuce je hlavním negativním důsledkem vysoké a trvalé inflace.

Graf 4.2: Míra nezaměstnanosti (v %)

Zdroj: State Institute of Statistics

⁴⁰ Zdroj: Central Bank of Turkey, www.tcmb.gov.tr

4.5. Desinflační politika v Turecku a odborná literatura

Desinflace je v Turecku v posledních několika letech velmi diskutovaným tématem. Proto empirické literatury, jež by se zabývala dynamikou nebo možnými efekty desinflace, je velmi mnoho. V této podkapitole se pokusíme popsat poznatky různých autorů z této oblasti.

Turecký bankovní sektor zažil v 80. a 90. letech mnoho krizí (viz. Předchozí kapitoly). Jeho role v tureckém finančním systému je velmi významná (tak jako v mnoha jiných rozvojových zemích). Také proto byly vždy bankovní krize úzce spojeny s krizemi měnovými, s recesí i inflací. Z toho jasně vidíme, že bankovní sektor hraje jednu z hlavních rolí i v desinflačním programu, a proto se jím v souvislosti s desinflací ekonomové zabývají.

Alper, Berument a Malatyali například zkoumali, zda-li strukturu finančního sektoru lze považovat za kompatibilní se stabilnějším a méně inflačním prostředím. Na základě deskriptivní a regresní analýzy tureckého bankovního sektoru uvádějí, že úspěšný desinflační program (zahrnující také pokračující privatizaci státem vlastněných bank) povede ke slučování bank a zvýšení počtu zahraničních bank.⁴¹ Předpovídají, že jakmile poklesne množství vydávaných vládních dluhopisů a jakmile spolu banky budou soupeřit o kvalitní výkonný management, výnosy z rozsahu nabudou na důležitosti a malé banky zcela vymizí. Systém se stane více efektivním a také zpoplatnění služeb již nebude ničím výjimečným. V tomto novém prostředí vzroste význam managementu úvěrového rizika a banky se vrátí ke svým každodenním činnostem. **Další vývoj bankovního sektoru** je dle autorů rozhodující pro úspěch desinflačního programu zahájeného v roce 2002 (Alper, Berument a Malatyali, 2002).

Hasan Kirmanoglu naznačuje, že Turecko čelilo důsledkům vysoké inflace kvůli nižšímu ekonomickému růstu. Podle něj inflace nepříznivě ovlivnila soukromé investice i ekonomický růst v Turecku (Kirmanoglu, H., 2001). **Nas a Perry** našli přímý vztah mezi inflací a inflační nejistotou a nepřímý vztah mezi touto nejistotou a reálným růstem HDP. Tudiž, jedním z pozitiv desinflace by měl být **vyšší reálný růst** (Nas a Perry, 2002).

Sel Dibooglu ukázal, že inflační očekávání v Turecku silně závisí na své minulé i budoucí složce. Hlavním závěrem jeho studie je fakt, že očekávání beroucí v potaz budoucí vývoj zde převládají. Náklady důvěryhodného desinflačního programu by tak nemusely být vysoké (Dibooglu, S., 2002).

Závěry přednesené autory Dibooglu a Kibritcioglu, o nichž jsme již mluvili,⁴² upozorňují na význam **strukturálních reforem a věrohodných činů**, jež by zabránily

⁴¹ Konkrétně měli na mysli otevírání nových poboček nebo fúze a akvizice bank.

⁴² Pro připomenutí: hlavní složkou inflace je poptávkou tažená jádrová inflace.

diskrečním politikám agregátní poptávky. Protože současný program v Turecku si opravdu udržuje vysokou míru důvěryhodnosti a jelikož vláda provádí nejrůznější strukturální reformy, je zde velká šance na ukončení éry vysoké inflace a následnou stabilizaci ekonomiky.

Pro Turecko, jakožto stát s dlouhou historií vysoké inflace a velkým zahraničním dluhem v cizí měně, je zcela zásadní **stabilita směnného kurzu a jeho kolísání**. Jak uvádějí Selcuk a Ardic: „...*intervenční politika turecké centrální banky na devizovém trhu, doprovázená příznivými vnějšími faktory,*⁴³ *byla efektivní v otázce zkracení nestálosti směnného kurzu, a to během uplynutí poměrně krátké doby od krize v únoru 2001.*“⁴⁴

4.6. Desinflační programy v Turecku po krizi 1994

Turecko se pokoušelo o snížení inflace již mnohokrát: desinflační program odstartovaný vládou Cillera po finanční krizi v **roce 1994** získal podporu MMF. Výsledky byly zpočátku velmi povzbuzující. Ovšem pro efektivní boj proti inflaci musí být takovýto program realizován alespoň po dobu dvou nebo tří let. Další program následoval v **roce 1998**. Ani ten neměl dlouhého trvání: o jeho zánik se postarala ruská krize (1998), domácí všeobecné volby v dubnu 1999 a zničující zemětřesení v srpnu 1999.

Jak jsme si již říkali v minulé kapitole, hlavním cílem takzvaného „tříletého programu“ představeného v **prosinci roku 1999** byla redukce inflace na jednociferné hodnoty. Jeho stěžejním nástrojem bylo zavedení směnného kurzu postupného zavěšení měny. Víme také, že tento kurz musel být po druhé měnové krizi v únoru 2001 ukončen a lira ponechána volně plovat. Od této chvíle se politika centrální banky zaměřila na kontrolu volatility směnného kurzu, spíše než na cílení jeho úrovně nebo směru. To proto, že se za každou cenu snažila snížit míru inflace.

Pro překonání negativního dopadu krize a pro dosažení udržitelného ekonomického růstu přijala turecká vláda v **květnu 2001** nový, zdokonalený stabilizační program. Právě když začal program vykazovat pozitivní výsledky, přišlo září 2001 a teroristický útok v New Yorku a dřívější problémy byly zpět. V **únoru 2002** MMF schválil nový tříletý program. Obsahoval opatření, jež by pomohla:

- ❖ dosáhnout udržitelného dluhu,

⁴³ Například pokles rozdílu mezi dluhopisy rozvíjejících se trhů a americkými pokladničními poukázkami.

⁴⁴ Selcuk, F., Ardic, O.P. (2004): The dynamics of a Newly Floating Exchange Rate: The Turkish Case, Bilkent University, Ankara, str. 4, překlad autorka

- ❖ reformovat bankovní sektor (prostřednictvím rekonstrukce státních bank a regulace a dohledu na soukromé banky).

Avšak předčasné všeobecné volby konané 3. listopadu 2002 dramaticky změnilly politické klima v Turecku. Nová vláda (složena ze členů pouze jedné strany) požádala MMF, aby učinil v programu menší změny. Tak získal program jiné dva hlavní cíle:

- ❖ vypořádat se s krizí a zvýšit odolnost ekonomiky proti šokům
- ❖ zajistit růst a desinflaci

Pro dosažení těchto cílů byly přijaty závazky učinit rozsáhlé strukturální změny se zaměřením na odstranění problémů v bankovním sektoru, zvýšení transparentnosti ekonomického managementu a zkvalitnění řízení jak ve státním, tak soukromém sektoru. Fiskální a monetární politika měly za úkol zajistit stabilní pozici vlády a trvalé snížení inflace. Došlo také k posílení sociální politiky ve snaze zmírnit dopady krize na nejzranitelnější skupiny obyvatelstva.

Program probíhající v roce 2004 se výrazně lišil od programů realizovaných v 80. a 90. letech. Stavěl totiž na rozdíl od nich na velmi solidních základech:

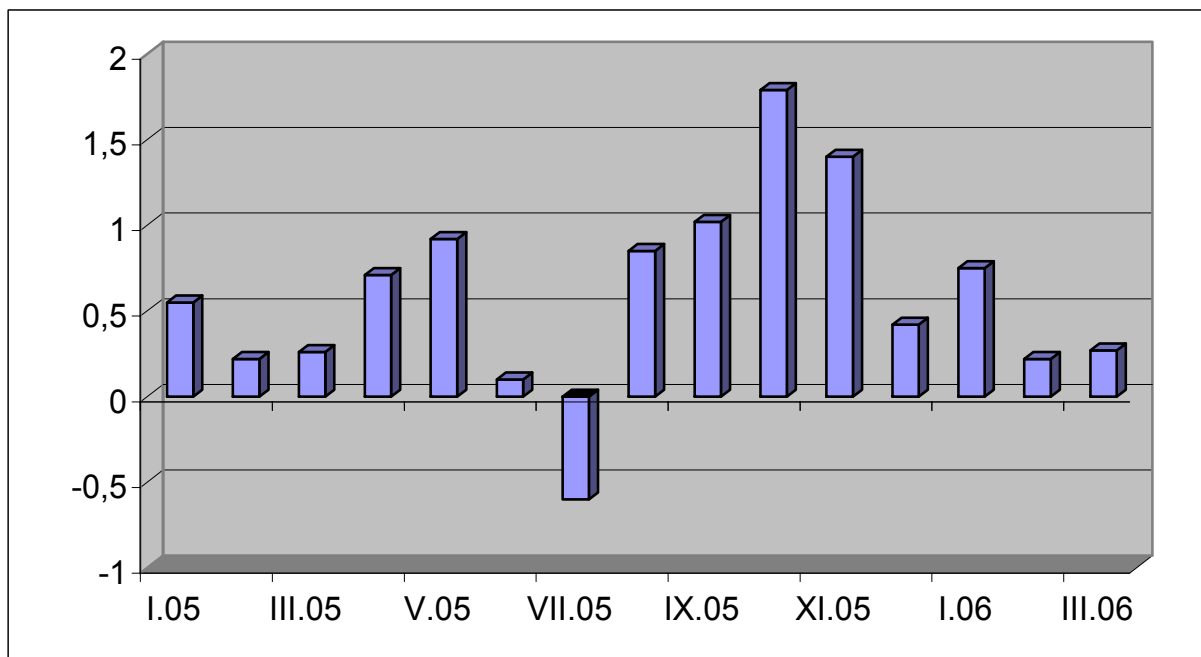
- ❖ Zákon o centrální bance byl doplněn o dodatky upravující její nezávislost.
- ❖ Došlo k přijetí radikálních opatření pro ozdravení bankovního systému.
- ❖ Proběhly základní strukturální reformy; do značné míry díky pozitivnímu vývoji v letech 2001 a 2002.
- ❖ Trvala přísná opatření pro pokračující fiskální ukázněnost.

Rok 2004 byl posledním rokem tříletého programu. Desinflačnímu procesu se dařilo (tabulka 4.1.). Fiskální ukázněnost se stále zlepšovala, zatímco úrokové míry postupně klesaly. Vláda respektovala nezávislost centrální banky. Vývozy zboží vzrůstaly, a to navzdory faktu, že v roce 2003 byla turecká lira oproti cizím měnám silně nadhodnocena. Silná substituce měny, jež nastala po roce 1983 se rapidně snižovala.⁴⁵ Turecká vláda má ovšem stále mnoho možností, jak učinit makroekonomické podmínky zdravější a udržitelné. Například problém vysoké nezaměstnanosti, jež nastala po krizi v roce 2000 – 2001, stále čeká na své vyřešení. V rozdělování důchodů je stále pozůstatek vlivu chronické inflace. Další neméně důležitou otázkou je restrukturalizace bankovního systému pro dosažení větší efektivity finančního sektoru. Také cíle, jež si stanovila privatizace nebyly (z části kvůli předčasným volbám v roce 2002) zcela dodrženy. Turecko potřebuje nové privatizační úsilí

⁴⁵ Někteří experti se snažili prokázat, že nadhodnocení v roce 2003 mohlo být způsobeno jednak zpětnou substitucí měny a jednak rekordními přílivy cizí měny ze zahraničí.

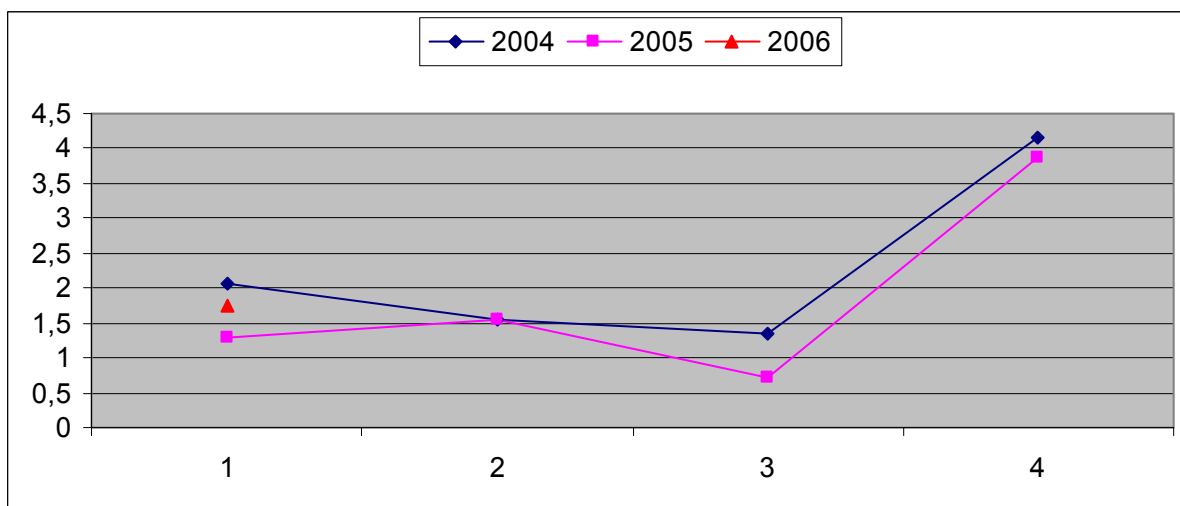
a legislativní změny, aby přilákalo na své území více přímých zahraničních investic. Dále je třeba bojovat s korupcí a zlepšit corporate governance.

**Graf 4.3.: Míra změny CPI oproti minulému měsíci
(v %, leden 2005 – březen 2006)**

Zdroj: State Institute of Statistics

Graf 4.4.: Míra změny CPI oproti minulému čtvrtletí (1/2004 – 1/2006)

Zdroj: State Institute of Statistics

4.7. Shrnutí

Podle mnoha studií sepsaných na téma inflace, trvajících v Turecku od počátku 70. let, patří mezi její hlavní příčiny tyto faktory:

- ❖ neustálé **expanze monetární báze**
- ❖ opakovaná devalvace turecké liry
- ❖ nadměrné výdaje veřejného sektoru
- ❖ setrvačnost
- ❖ inflační očekávání

Desinflační programy, jichž v Turecku proběhlo několik, nepřinesly mnohokrát téměř žádný úspěch. Ekonomika se vždy uprostřed ozdravného programu dostala do krize a desinflační úsilí bylo překaženo. Až po krizi v únoru 2001 se Turecku pomocí programu za podpory MMF, zahájeného v únoru 2002, začalo dařit srážet inflaci do přijatelných hodnot. Turecká vláda má ovšem stále mnoho možností, jak učinit makroekonomické podmínky zdravější a udržitelné.

Desinflace, která je problémem všech zemí v období opožděné modernizace, s sebou nese nemalé komplikace. Turecké zkušenosti se všemi problémy tohoto typu (inflace, desinflace, finanční krize atd.) jsou pěkným studijním materiálem i pro české ekonomy. V naší literatuře se spor o desinflační šok roku 1996 odehrál spíše jako politický střet. S odstupem času bude i česká inflace významným čistě ekonomickým tématem pro monetární teoretiky a hospodářské historiky, jež budou moci kvalitně a uceleně celou situaci zhodnotit. V tom jim popsání průběhu turecké inflace může být inspirací.

Současná situace v Turecku ale vypadá velmi nadějně – v roce 2005 poklesla inflace na 7,7 % a podle Morgan Stanley by mohla poklesnout na 4,3 % v roce 2006 a poté až na 3,5 % na konci roku 2007. Jak dále říká Morgan Stanley Equity Research: „...podle našich projekcí dosáhne Turecko cenové stability a splní Maastrichtská kritéria inflace daná Evropskou unií v roce 2008.“⁴⁶

Na to, jak se vyvíjí vztah Turecka a Evropské unie i v dalších oblastech, se podíváme v následující, závěrečné kapitole.

⁴⁶ Morgan Stanley Equity Research (2006): From Copenhagen to Maastricht, str. 1, překlad autorka

5. Turecko a Evropská unie

„Bezperspektivní Turecko izolované od Evropy znamená mnohem větší hrozbu než země směřující do Evropy, která prochází sérií reforem.“^{47c}

5.1. Historie vztahů Turecka a Evropské unie

Poprvé zažádalo Turecko o přidružené členství v tehdejší EHS už v roce **1959**.⁴⁸ To vyústilo 2. září 1963 v dohodu o přidružení, kdy byl podepsán i první finanční protokol, čímž se začaly Turecko a dnešní EU pozvolna přibližovat ke společné celní unii.⁴⁹ Proces odstraňování oboustranných celních bariér byl ovšem pomalý kvůli špatným ekonomickým a politickým podmínkám v Turecku. V červnu 1980 se Rada pro přidružení rozhodla do konce roku 1987 snížit cla na téměř veškeré zemědělské produkty na nulu. 12. září 1980 se ovšem v Turecku uskutečnil vojenský převrat a dohoda o přidružení byla „zmrazena“ až do září 1986.⁵⁰ Jak jsme uvedli, turecká ekonomika byla před rokem 1980 velmi uzavřená. Právě její otevření se okolnímu světu v tomto roce mělo přispět k pozdějšímu vstupu do ES. O plné členství zažádalo Turecko v roce **1987**. Odpověď zněla: jednání nemohou být nyní zahájena, jelikož ES jsou zaneprázdněna svými vnitřními změnami a také vývojem ve východní Evropě a Sovětském svazu. Samozřejmě Evropská komise nevyhověla žádosti i kvůli neplnění politických a ekonomických kritérií, konkrétně šlo o porušování lidských práv a tureckou přítomnost na Kypru. Ale i tak byla ES připravena rozšířit a prohloubit své ekonomické vztahy s Tureckem. Možnost plného členství nebyla nikdy zamítnuta!

6. března 1995 schválila Rada pro přidružení na svém setkání v Bruselu vytvoření celní unie mezi Tureckem a Unií k **1. lednu 1996**.⁵¹ Státy Evropské unie přijaly společnou úlevu pro Turecko v podobě snížení tarifů o 7 % (Harrison, Rutherford, a Tarr, 1997). Velkou výjimkou ve volném obchodování je zemědělství. Jak v Turecku, tak v EU tvoří zemědělství vysoce chráněný sektor. Důležitým činem Turecka v rámci celní unie bylo zavedení unijních

⁴⁷ Ögütçü, M. (2005): Turkey and the European Union: How to achieve a forward-looking and 'win-win' accession by 2015?, Civitatis Paper of the Month, Paris, Str. 12, překlad autorka

⁴⁸ Tenkrát se jednalo ještě o Evropské společenství (ES).

⁴⁹ Dodatečný finanční protokol k dohodě o přidružení byl podepsán v listopadu 1970.

⁵⁰ Zdroj: Euractiv, www.euractiv.cz, 15.4.2006

⁵¹ Celní unie měla být vytvářena postupně až do roku 2001.

společných celních tarifů⁵² na dovoz průmyslového zboží ze zemí třetího světa. Přijalo také mnoho zvýhodněných obchodních úmluv, jež EU uzavřela v minulosti, stejně jako opatření zahrnutá v obchodní politice unie (například antidumping). Dále Turecko od unie převzalo:

- ❖ politiku hospodářské soutěže; založilo Radu pro hospodářskou soutěž,
- ❖ pravidla na ochranu průmyslového i duševního vlastnictví; založen byl patentový výbor,
- ❖ zahájilo proces harmonizace technických standardů pro průmyslové zboží,
- ❖ zahájilo proces posilování struktury tržního dozoru.

Na Summitu v Lucembursku v **prosinci 1997** Evropská rada nezařadila Turecko mezi země, s nimiž se Unie rozhodla zahájit vstupní rozhovory. Ankara poté přerušila politický dialog s Bruslem. **10. a 11. prosince 1999** nastal na setkání Evropské rady v Helsinkách zlom ve vztahu EU a Turecka. Turecku byl oficiálně přiznán status kandidátské země. Došlo k vytvoření tzv. přístupového partnerství s EU, což znamenalo, že unie bude spolupracovat s Tureckem na splnění podmínek pro přijetí *aquis communautaire*. Na rozdíl od ostatních kandidátských zemí nedostalo Turecko přístupový harmonogram. Po schválení přístupového partnerství Radou EU a přijetí Regulačního rámce (26. února 2001), oznámila turecká vláda svůj Národní program, který stanovuje postup harmonizace tureckého právního systému s právním rámcem EU (19. března 2001).

V září 2001 přijal turecký parlament přes 30 dodatků k ústavě, aby země vyhověla požadavkům stanoveným v politické části kodaňských kritérií. Pro reformu v oblasti lidských práv schválil turecký parlament v srpnu 2002 zákaz trestu smrti a práva pro kurdskou menšinu. Další jednání o Turecku pokračovala na summitu v Kodani v **prosinci 2002**, kde se zástupci členských zemí dohodli, že v prosinci 2004 se rozhodne, zda a kdy EU zahájí vstupní jednání s Ankarou. V Turecku mezitím došlo v červenci 2003 ke schválení zákona omezujícího moc armády v zemi a v lednu 2004 přijel na návštěvu Romano Prodi.⁵³ V říjnu 2004 vydala Komise zprávu o pokroku Turecka, na jejíž doporučení se rozhodla Evropská rada **17. prosince 2004**, že zahájí vstupní rozhovory s Tureckem a sestaví mu přístupový harmonogram **3. října 2005**, pokud do té doby Ankara **za prvé** zavede šest klíčových právních předpisů (zlepšení v oblasti lidských práv, fungování justice ad.) a **za druhé** podepíše adaptační protokol na rozšíření Asociační dohody s EU na deset nových členských

⁵² Common Customs Tariff (CCF)

⁵³ Navštívil Turecko jako první předseda Evropské komise v dějinách EU.

zemí, včetně Kypru.⁵⁴ V květnu 2005 Turecko jmenovalo ministra hospodářství Aliho Babacana hlavním vyjednávačem. 29. června zveřejnila Komise přísný návrh vyjednávacího rámce a o měsíc později podepsala Ankara protokol. K němu však připojila prohlášení, že **podpis tohoto dokumentu v žádném případě neznamená uznání samostatnosti Kypru**. Druhou podmínku – šest právních předpisů – již Turecko splnilo.

5.2. Současný makroekonomický vývoj v Turecku

Fungování tržní ekonomiky se v poslední době v Turecku velmi zlepšilo. Od roku 2001 zde proběhlo množství strukturálních reforem, jež byly shledány jako úspěšné a na jejichž základě zahájila EU s Tureckem jednání o plném členství. Současný **růst HDP** je na 5 %⁵⁵ (viz. Tabulka 5.1.) a předpokládá se, že na této výši by mohl setrvat po další dva roky. Obdivuhodný výkon ekonomiky byl podpořen tvrdou fiskální a důslednou monetární politikou.

Tabulka 5.1.: Hlavní ekonomické ukazatele (2000 – 2005)

	2000	2001	2002	2003	2004	2005
Hrubý domácí produkt (miliony USD)	201439	148215	180892	239235	299475	360876
Hrubý domácí produkt na obyvatele (USD)	2965	2123	2598	3383	4172	5008
Hrubý domácí produkt (roční změna v %)	7,3	-7,5	7,9	5,8	9	5
Soukromá spotřeba (roční změna v %)	6,2	-9,2	2,1	6,6	10,1	4,2
Tvorba fixního kapitálu (roční změna v %)	16,9	-31,5	-1,1	10	32,4	12,4
Nezaměstnanost (v %)	6,6	8,5	10,3	10,5	10,3	10,3
Mzdy (roční změna v %)	55,8	31,8	37,2	23	13,4	12,5
Běžný účet (% HDP)	-5	2,4	-0,8	-3,3	-5,2	-5,7
Přímé zahraniční investice (% HDP)	0,1	1,9	0,5	0,5	0,7	0,8
CPI (roční změna v %)	49,5	54,5	44	22	9,3	7,7
Úroková míra (tříměsíční, v % p.a.)	47,2	74,7	50,5	37,7	24,3	20,4
Trh cenných papírů (index)	14458	10127	11013	12312	19899	27366
Směnný kurz YTL/EUR (hodnota)	0,58	1,09	1,43	1,69	1,77	1,69
Nominální skutečný devizový kurz (index)	74,2	41,5	31,1	27,5	26,8	28
Vládní dluh (% HDP)	57,4	105,2	94,3	87,2	80,1	75
Deficit SR (% HDP)	10,2	16,2	14,2	11,2	7,1	3
Export (% HDP)	13,8	21,1	19,9	19,8	21,1	20,3
Import (% HDP)	27,1	27,9	28,5	29	32,6	32,3
Export (miliardy USD)	27,7	31,3	36	47,2	63,1	73,3
Import (miliardy USD)	54,5	41,4	51,5	69,3	97,5	116,5

Zdroj: Eurostat, EcoWin, State Institute of Statistics, WTO

⁵⁴ V prosinci 2002 rozhodla Evropská rada v Copenhagu, že „...pokud Evropská rada v prosinci 2004 na základě zprávy a doporučení Komise rozhodne, že Turecko splňuje Copenhagská politická kritéria, EU zahájí s Tureckem bez dalšího prodloužení přístupová jednání.“ (European Commission (2004): Recommendation of the European Commission on Turkey's Progress towards Accession, COM(2004)656 final, Brusel)

⁵⁵ Růst zpomalil oproti roku 2004, kdy byl na 9 %, ale stále je blízko své potenciální úrovně. Dřívější vysoký růst byl totiž dán rychlým navýšením soukromé spotřeby, jež plynula z nižších úrokových měr a většího počtu poskytovaných spotřebitelských úvěrů.

Růst zaznamenala i **průmyslová produkce**, která v roce 2005 dosáhla od roku 2001 své nejvyšší úrovně. Zvýšily se i investice do strojních zařízení a dalšího vybavení.

Turecký **zahraniční obchod** roste v současnosti o téměř 20 % ročně. Turecko je v tomto směru páté na světě.⁵⁶ Zvyšuje se i objem dováženého zboží (tabulka 5.1).

Turecko má stále vysoký **deficit běžného účtu** (22,8 miliardy USD na konci roku 2005).⁵⁷ Historická data ukazují, že ačkoliv tento deficit stále roste, míra jeho růstu se zpomaluje a také možnosti jeho financování se zlepšují. Vlády se ohledně jeho financování snaží aplikovat umírněnou politiku, jdoucí v souladu s programem MMF a jednáními s EU.

Úspěchu bylo v posledních třech letech dosaženo ve snižování **inflace**. Její pokles zvýšil důvěryhodnost domácího trhu a umožnil hráčům na ekonomickém hřišti plánovat dopředu svá rozhodnutí, možná poprvé za posledních 30 let! Jak jsme si říkali v minulé kapitole, pokračující pokles inflace je očekáván i v dalších letech. Nadále trvá i pokles **reálných úrokových měr**. Přesto někteří experti tvrdí, že jsou stále velmi vysoké v porovnání s inflací.

Poprvé ve své moderní historii připravila a oznámila turecká vláda tříletý **rozpočet** v souladu s cíly MMF (tabulka 5.2.). To velmi prospělo pozitivním očekáváním na trhu.

Tabulka 5.2: Konsolidovaný rozpočet na roky 2004 – 2006 (miliardy YTL)

	2004	2005	2006 (odhad)
Výdaje	141	145	157
Z toho platba úroků	56	46	46
Výdaje bez platby úroků	85	99	111
Příjmy	111	131	144
Z toho daně	90	113	125
Deficit SR	30	15	13

Zdroj: ministerstvo financí Turecka, 6.3.2006

Důležité je zmínit nová fakta ohledně fiskální ukázněnosti. Ta je již od počátku ekonomického programu striktně dodržována. Vláda konečně přestala hledat řešení v populistické politice a začala si klást přiměřené cíle. **Deficit státního rozpočtu** se snížil z 11,2 % HDP v roce 2003 na pouhých 3 % v roce 2005. **Vládní dluh** klesl z 87,2 % HDP v roce 2003 na 75 % na začátku roku 2005.

Nadále pokračuje **privatizace** a v posledních letech se týká i významných průmyslových podniků. „Doposud proběhly tři velké transakce: jmenovitě prodej Türk

⁵⁶ World Trade Organization, www.wto.org, 10.2.2006

⁵⁷ Argüden, Y., 2006

*Telekom společnosti Saudi Oger, prodej ropné rafinerie Tüpras konsorciu Koc a Shell a projed ocelárny Erdemir turecké skupině OYAK. Privatizační program vynesl v roce 2005 9,65 miliardy dolarů.*⁵⁸

Příliv **přímých zahraničních investic** (FDI) zůstává v roce 2004 na nízké úrovni 0,8 % HDP.⁵⁹ **Turecká lira** je kromě několika malých zakolísání poměrně stabilní měnou.

Poprvé od roku 2000 došlo k nárůstu **reálných mezd** v soukromém i státním sektoru. Přesto **míra nezaměstnanosti** zůstává již od roku 2002 na poměrně vysoké 10% hladině. V Turecku se celkový počet ekonomicky aktivních osob v produktivním věku pohybuje okolo 45,6 %, což je málo v porovnání s 62,8 % v EU 25. Tuto nízkou hodnotu má na svědomí především malá míra zaměstnanosti žen – ta se pohybuje okolo 25,5 % oproti 54,7 % v Evropské unii.

Turecko má tedy stále vysoký růstový potenciál, který spolu s jeho podnikavým duchem může být základem pro dotvoření důležitého trhu na mezinárodní úrovni. Politická stabilita by měla ovšem stavět pouze na udržitelném ekonomickém rozvoji. Kombinace zdravého hospodářského růstu, klesající inflace a přísné fiskální politiky učinila Turecko odolnější a adaptabilnější náhlým změnám. Nicméně, investiční prostředí není ještě úplně stabilní.

5.3. Plnění politických kritérií daných Evropskou unií

3. října 2005 byla podle plánu zahájena přístupová jednání a začala tak nová éra vztahu Turecka a Evropské unie. Turecko dostalo nové úkoly a bylo postaveno před nové výzvy. Musí splnit řadu ekonomických kritérií (o ekonomickém vývoji jsme již mluvili) a také politických kritérií. Nyní se podíváme, jak si Turecko stojí v této otázce.

5.3.1. Politická kritéria

Evropská unie poskytla Turecku program předvstupní finanční pomoci. Ten představoval celkem 300 milionů eur v roce 2005 a 500 milionů v roce 2006. Klíčové priority na rok 2005 se týkaly politických kritérií, hospodářské a sociální soudržnosti, provádění *acquis* a politického a sociálního dialogu mezi EU a Tureckem (Komise evropských společenství, 2005).

⁵⁸ Argüden, Y. (2006): An Overview of the Turkish Economy: Outlook and Current Perspectives, str. 7, překlad autorka

⁵⁹ Zdroj: MF Turecka, www.treasury.gov.tr/index.htm, 15.2.2006

„Turecko nadále úspěšně plní kodaňská politická kritéria. Legislativní reformy, jež vstoupily v platnost, by nyní měly vést ke strukturálním změnám právního systému (zejména soudnictví). Rychlost změn se v roce 2005 mírně zpomalila a reformy jsou nerovnoměrné. Porušování lidských práv se stále objevuje, i když v daleko menší míře. V otázce dodržování základních práv a svobod – především svobody projevu, práva žen nebo náboženské svobody – bude ještě zapotřebí velkého úsilí. Závazek pokračovat v dalších politických reformách učiněný Tureckem by měl být zřejmý v konkrétních činech, prospěšných všem tureckým občanům.“⁶⁰

Další problém se týká dodržování šesti právních předpisů uvedených v doporučení Komise z roku 2004. Ty sice v Turecku vstoupily v platnost, ale v praxi jsou prováděny velmi nejednotně. Podle některých rozsudků je zřejmé, že se soudy řídí judikaturou Evropského soudu pro lidská práva, ale údajně jsou stále zaznamenávány i případy, kdy dochází k odsouzení za vyjadřování vlastních názorů. Jednotlivé osoby i nejrůznější sdružení a organizace jsou sice svobodnější než v minulosti, nicméně se nadále setkávají s omezováním své činnosti. Výjimkou nejsou ani zprávy o mučení a špatném zacházení. V zemi také pokračuje velký vliv ozbrojených sil,⁶¹ přestože reformy týkající se vztahů mezi civilní společností a armádou stále pokračují.

Co se uplatňování kulturních práv týče, i zde je situace nadále dosti obtížná. Například používání jiných jazyků než turečtiny se setkává s větší tolerancí než dříve, ale dosud nepovolili v zemi žádná rozhlasová nebo televizní vysílání v kurdštině nebo jazykové kurzy kurdštiny.

Turecká vláda také již několikrát slíbila, že bude pokračovat v řešení problému ohledně Kyperské republiky. Prvním krokem mělo být podepsání protokolu 29. července, o němž jsme mluvili. Spolu s ním Turecko vydalo ono prohlášení, že jeho podpis v žádném případě neznamená formální uznání Kyperské republiky a nadále pokračuje v zamítání kyperského členství v některých mezinárodních organizacích. Rakouský kancléř Wolfgang Schüssel vyzval 21. února 2006 po setkání s kyperským prezidentem Turecko k uznání Kypru do konce roku. Turecko by mělo otevřít turecké přístavy a letiště pro kyperská plavidla a letadla. Reakce tureckého premiéra Erdogana nebyla zrovna pozitivní: prohlásil, že uznání

⁶⁰ Komise evropských společenství (2005): Strategický dokument o rozšíření 2005, KOM(2005) 561 v konečném znění, Brusel, str. 28

⁶¹ Armáda vydává důležitá veřejná prohlášení o politickém vývoji a vládních politikách.

Kypru nebylo součástí politických kritérií pro turecké členství a že je od Unie „neetické“ znovu se k tomuto tématu vracet.⁶²

5.4. Vliv integrace na některé oblasti turecké ekonomiky

5.4.1. Vliv integrace na zemědělství v Turecku

V Turecku představuje zemědělství významnou část celkového výstupu (12 %) a zaměstnává velkou část aktivní populace (33 %).⁶³ To znamená, že v Turecku pracuje asi stejný počet lidí v zemědělství jako v celé EU 15 (tedy asi 7 milionů)⁶⁴. Obchodování se zemědělským zbožím mezi Tureckem a Unií činí relativně malou část jejich celkového zahraničního obchodu, protože právě zemědělství není součástí celní unie, tedy podléhá cům, kvótám a cenovým regulacím. Turecko uplatňuje vysoká dovozní cla vůči zboží podporovanému společnou zemědělskou politikou Unie (CAP)⁶⁵ a dotuje vývoz své zeleniny a ovoce. EU na rozdíl od Turecka udělila jeho zboží dováženému na svůj trh přednostní právo. Dovozní překážky existují hlavně v podobě soustav tarifů a kvót, kde zboží zahrnuté do rámce kvót požívá výhod přednostního práva. Togan, Bayener a Nash odhadují, že až 70 % dovozů z Turecka vstupuje do bezcelní zóny Unie a nepodléhá tak žádným dalším omezením. Po integraci tureckého zemědělství do CAP by tak většina změn připadla na Tureckou stranu (Togan, Bayener a Nash, 2005).

Pro turecké zemědělce je velmi důležitá podpora státu v podobě **cenových dotací**, ale zároveň je velkou zátěží pro daňové poplatníky.⁶⁶ V roce 2003 činila tato podpora (včetně vyšších cen placených spotřebiteli) 4,4 % HDP. Což je v porovnání s 1,3 % v EU poměrně vysoké číslo (OECD, 2004).

Od roku 1993 CAP začala upouštět od cenových dotací a přecházet na **přímé dotace příjmu**.⁶⁷ Tím docílila, že ceny zboží z EU se přiblížily cenám vyčišťujícím světový trh (ale stále jsou vyšší). Zemědělci ze zemí střední a východní Evropy, jež přistoupily v roce 2004, dostali nižší dotace než zemědělci v EU 15. Ty by ale měly být postupně zvyšovány a v roce

⁶² Euractiv: Pressure mounts on Turkey to recognise Cyprus, www.euractiv.com/en/enlargement/pressure-mounts-turkey-recognise-cyprus/article-152880, 1.5.2006

⁶³ Odpovídající čísla pro EU 15 jsou 1,7 % a 4,3 %.

⁶⁴ Zdroj: Eurostat

⁶⁵ Mezi toto zboží patří: obilí a obilnářské výrobky, cukr a z něj vyrobené zboží, mléčné výrobky, maso. Dále je vysoce chráněným zbožím olivový olej.

⁶⁶ Státní hospodářské podniky a zemědělská družstva vykupují od farmářů obilniny, tabák, čaj a cukrovou řepu za státem určené ceny. Ty jsou samozřejmě vyšší než na světovém trhu a jsou chráněny dovozními cly.

⁶⁷ Dříve platila EU zemědělcům za objem vyprodukovaného zboží, čímž trpěli malí výrobci. Nyní pomocí dotací spíše garantuje určitou výši příjmu. Neplatí, že kdo více vyrobí, více dostane!

2013 dosáhnout stejné úrovně. To naznačuje, že případný vstup Turecka do Unie – a přijetí CAP – by mělo důležitý **společenský, distribuční i politický efekt**. Turecko se snaží aplikovat nejrůznější reformy již dnes: cenové dotace a dovozní cla jsou postupně nahrazovány přímými platbami zemědělcům v závislosti na rozloze jimi vlastněné půdy a počtu zvířat. Součástí vládního reformního programu je i privatizace státních podniků v zemědělském sektoru. Turecko chce zkrátka dosáhnout zemědělské politiky totožné s tou v EU: přímé dotace, nižší míra ochrany a ceny srovnatelné s těmi na světovém trhu.

Turecká reforma vyplývá jednak ze snahy přiblížit se standardům Unie, ale také z potřeby snižovat veřejné výdaje.

5.5.2. Vliv integrace na turecký bankovní sektor

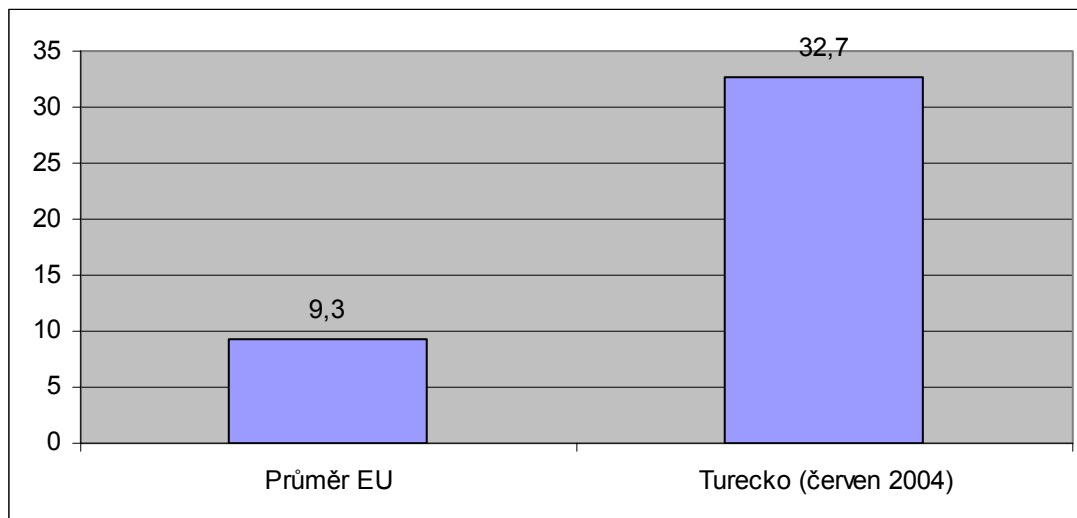
Problémům bankovního sektoru jsme se podrobně věnovali v třetí kapitole. Turecko se snaží o reformu v této oblasti již od roku 1999. *Acquis* vyžaduje nezávislou centrální banku, jejímž hlavním úkolem je udržovat cenovou stabilitu. Zakazuje také přímé financování vládního deficitu centrální bankou. Jednou z podmínek přistoupení je i souhlas s plány Evropské měnové unie (EMU).

V říjnu 2005 schválil turecký parlament nový bankovní zákon, jež zahrnoval i další posílení nezávislé Agentury pro bankovní regulaci a dohled (BRSA). Ta převzala kontrolu nad bankami po krizi v roce 2001.⁶⁸ Základní kapitál soukromých bank, jež byly po krizi převzaty Fondem pojištění vkladů (SDIF), byl posílen finanční injekcí z vládních fondů a došlo k zavedení opatření, která měla za úkol usnadnit fúze jednotlivých bank a připravit státní banky – jejichž podíl na tureckém bankovním trhu je stále velmi vysoký (graf 5.1.) – k privatizaci.

Cílem legislativní a regulační reformy je dovést finanční sektor na úroveň kompatibilní se standardy EU. Ceyla Pazarbasioglu ve své studii „Accession to the European Union: Potential Impacts on the Turkish Banking Sector“ uvádí, že Turecko už splnilo většinu podmínek integračního procesu. Zdůrazňuje, že turecké banky jsou nyní mnohem odolnější a silnější, a to právě díky programu rozsáhlé rekonstrukce a přijetí mezinárodních standardů (Pazarbasioglu, C., 2005).

⁶⁸ Za tuto kontrolu bylo dříve odpovědné ministerstvo financí a centrální banka.

**Graf 5.1.: Podíl aktiv v držení státem vlastněných bank
(% z celkových aktiv, rok 2005)**

Zdroj: World Bank, Banking Regulation and Supervision Agency of Turkey

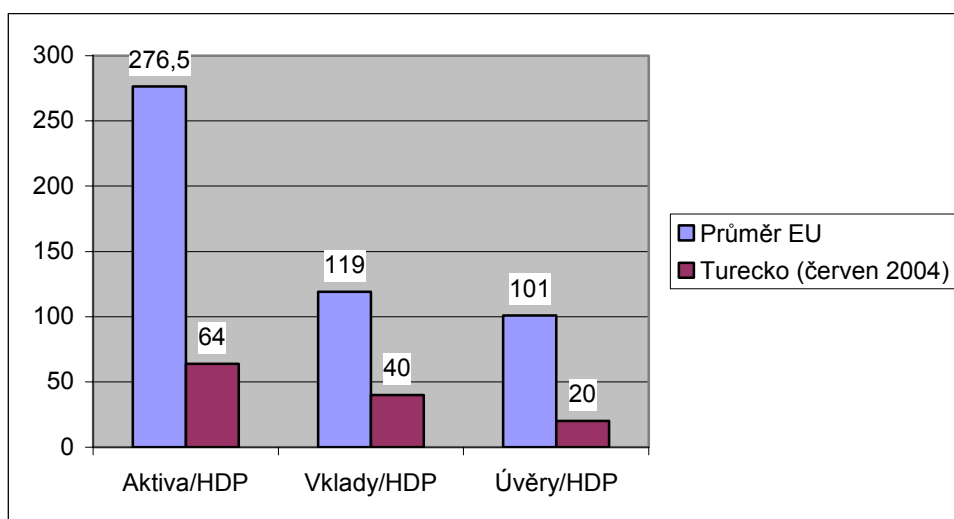
Hodnotící zpráva Evropské komise z roku 2005 soudí: „*Spolupráce mezi dohlížejícími orgány se zlepšila, nicméně stále setrvává na nízké úrovni. Administrativní a institucionální výkonnost BRSA by se měla zvýšit. Objem dosud přijatých opatření není ve shodě s aquis. Ani nezávislost regulačních orgánů není dostatečně zaručena.*“⁶⁹

Turecký bankovní sektor bude po vstupu do EU vystaven velkému konkurenčnímu tlaku ze strany unijních bank, jež vlastní silný základní kapitál a zkušenosti s řízením rizika. Po liberalizace finančního sektoru do něj pronikne mnohem více zahraničních bank. Větší konkurence ale povede k dostupnějším a kvalitnějším finančním službám na domácím trhu, umožní používání moderních technologií v bankovníctví alepší přístup země k zahraničnímu kapitálu. Některé turecké banky se díky většímu trhu budou moci soustředit na činnosti, v nichž mají komparativní výhodu. Další se možná budou muset připojit k zahraničním bankám nebo trh úplně opustit...

Na závěr se podíváme na několik zajímavých ukazatelů ohledně bankovního sektoru. Na grafu 5.2. můžeme pozorovat, že poměr aktiv, vkladů i úvěrů k HDP je v Turecku stále na velmi nízké úrovni (v porovnání s EU 25). Také to svědčí o nadále trvajícím nepřipravenosti bankovního sektoru na vstup do vysoce konkurenčního prostředí Unie.

⁶⁹ European Commission (2005): Turkey: 2005 Progress Report, SEC(2005) 1426, Brussels, str. 73, překlad autorka

Graf 5.2.: Vybrané ukazatele (v %, rok 2005)

Zdroj: World Bank, Banking Regulation and Supervision Agency of Turkey, Eurostat

5.4.3. Integrace a přímé zahraniční investice v Turecku

V posledních letech probíhá v Turecku mnoho sociálních, ekonomických i institucionálních reforem s jasným cílem: přiblížit se vstupu do EU. Ten může učinit Turecko velmi přitažlivou zemí i z hlediska přímých zahraničních investic (FDI), protože – kromě toho, že by bylo členem EU – disponuje Turecko přednostmi i v dalších ohledech: výkonná a snadno přizpůsobivá pracovní síla, velký domácí trh nebo výhodná geografická poloha.⁷⁰ V této podkapitole si ukážeme, jakým výzvám Turecko v dnešní době čelí právě v otázce FDI.

V roce 2004 vzrostly FDI o více než 50 %. Vyjádřeno jako podíl HDP: z 0,5 % v roce 2000 na 0,8 % v roce 2004. To je ovšem růst z velmi nízké úrovně na úroveň ne o mnoho vyšší. Tato nízká čísla reflektují problémy v procesu privatizace a nepříliš kvalitní podnikatelské prostředí. V roce 2004 se změnila struktura těchto investic: 69 % jich směřovalo do sektoru služeb a pouze 25 % do výrobního sektoru. Rok předtím byl právě výrobní sektor z hlediska FDI tím dominantním. Z celkového množství zahraničních investic připadají ale stále 2/3 na výrobní sektor. Celkově dosahují FDI v Turecku asi 10 miliard eur. 78 % z nich již v roce 2004 pramenilo z EU. V prvních osmi měsících roku 2005 dosáhly FDI 1,1 miliardy eur, což bylo dáno z velké části příjmy z privatizace (European Commission, 2005). Vidíme, že tato čísla nejsou malá, ale nejsou ani nijak zvláště povzbudivá.

⁷⁰ Turecko leží v blízkosti trhů jak Evropy, tak Středního východu, severní Afriky i Střední Asie.

V Turecku totiž chybí činitel, jež by oblast zahraničních investic nadále rozvíjel. Navzdory rozhodnutí koordinačního výboru pro „Reformní program na zlepšení investičního prostředí“⁷¹ ustanovit Agenturu pro podporu investic (IPA)⁷², nebyla přijata potřebná legislativa na její jmenování a místo toho bylo rozhodnuto, že tuto funkci zastoupí Generální ředitelství pro zahraniční investice⁷³ v rámci úřadu ministerstva financí.

Současná legislativa se snaží celý proces zahraničním investorům usnadňovat, nicméně zákony jednotlivých odvětví nejsou zcela v souladu se zákonem upravujícím FDI, a to zejména v oblasti zadávání veřejných zakázek, zdanění, práva duševního majetku, anti-trustové politiky nebo restrukturalizace státních monopolů. Mark Dutz, Melek Us a Kamil Yilmaz ve své studii „Turkey’s Foreign Direct Investment Challenges: Competition, the Rule of Law and EU Accession“ shrnují: „*Hlavní překážkou pro růst FDI v Turecku je špatná kontrola a institucionální problémy týkající se právních norem a konkurence. Prioritou pro tvorbu budoucí politiky by měl být především jednotný přístup nové a stávající legislativy.*“⁷⁴

Celkově se investiční prostředí zlepšilo, ale v mnoha oblastech je potřeba ještě další úsilí; a to včetně zvýšení transparentnosti a spolehlivosti právního systému nebo zjednodušení a stabilizace daňové správy. Jedině tak je možné zbavit zahraniční investory nejistoty, již v případě ekonomických rozhodnutí ohledně Turecka oplývají!

Už samotný proces přístupových jednání s Tureckem přinesl v otázce zahraničních investic jisté zlepšení. Ale jedině plné členství by umožnilo Turecku konečně se přenést přes omezení svého právního řádu a konkurence, aby byla cesta pro příliv nových investic zcela volná.

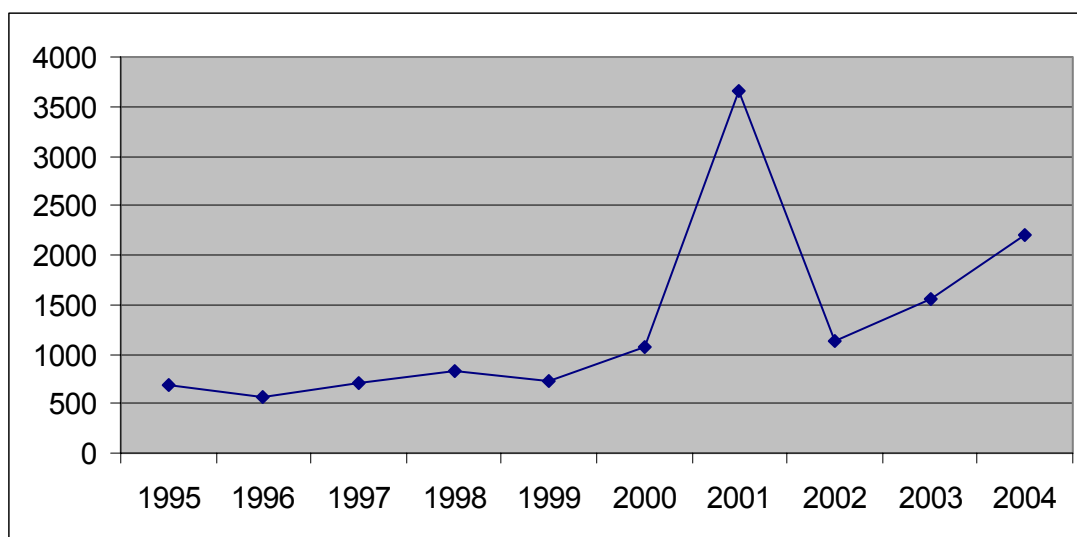
⁷¹ Reform Programme for the Improvement of the Investment Environment, European Commission (2005): Turkey: 2005 Progress Report, SEC(2005) 1426, Brussels, str. 99, překlad autorka

⁷² Investment Promotion Agency, European Commission (2005): Turkey: 2005 Progress Report, SEC(2005) 1426, Brussels, str. 99, překlad autorka

⁷³ General Directorate of Foreign Investment, European Commission (2005): Turkey: 2005 Progress Report, SEC(2005) 1426, Brussels, str. 100, překlad autorka

⁷⁴ Dutz, M., Us, M. a Yilmaz, K. (2005): Turkey’s Foreign Direct Investment Challenges: Competition, the Rule of Law and EU Accession, In: Hoekman, M., Togan, S. (2005): Turkey: Economic Reform and Accession to the European Union, The International Bank for Reconstruction and Development / The World Bank, Washington DC 20433, str. 261 – 293, str. 291, překlad autorka

Graf 5.3.: Přímé zahraniční investice (v milionech eur, 1995 – 2004)

Zdroj: State Institute of Statistics, 2005

5.5. Potenciální vliv tureckého členství na Evropskou unii

Turecko je zemí s velkou populací a doposud poměrně malým ekonomickým potenciálem, a to i přes dynamický vývoj v posledním období. V současnosti má 70 milionů obyvatel a jeho populace nadále roste. Podle odhadů World Population Prospects⁷⁵ by v roce 2015 turecká populace mohla čítat až 82 milionů a za dalších deset let by se Turecko se svými 87 miliony stalo populačně největším státem Evropské unie. Stabilizovat by se turecká populace měla na 97 milionech osob (Hughes, K., 2004). V případě, že by Turecko vstoupilo do Evropské unie, patřilo by ke skupině velkých unijních států. Jeho pozice by však byla zcela ojedinělá: na rozdíl od ostatních největších zemí EU by nebylo jedním z ekonomicky nejsilnějších členů. Zajímavé porovnání uvádí ve své studii „Turkey and the European union: Just another enlargement?“ Kirsty Hughes. Turecko samo o sobě se demograficky nápadně podobá deseti zemím, o než byla EU rozšířena v roce 2004. Noví unijní členové představují 16 % populace EU 25 a podílejí se 4,6 % na HDP Evropské unie. Turecko však při stejném populačním podílu disponuje pouze HDP ve výši 1,9 % EU 25. I kdyby si Turecko udrželo stabilní 5 % ekonomický růst, představoval by jeho hrubý domácí produkt v roce 2015 pouze 2,9 % HDP EU 25 (Hughes, K., 2004).

Proto se nemůžeme divit, že ekonomické dopady tureckého členství jsou snad nejvíce diskutovanou otázkou. Z důvodu nízkého podílu na unijním HDP a velkých regionálních rozdílů bude mít Turecko nárok na **nezanedbatelný příjem ze společného evropského**

⁷⁵ Volně přeloženo : „Předpovědi světové populace“, analýza zpracovaná orgány OSN, <http://esa.un.org/unpp/>, 3.5.2006

rozpočtu. A jeho rychle se rozrůstající populace souvisí – řekla bych – s druhým nejčastěji probíraným problémem: **migrace Turků do ostatních států Unie.** V následujících dvou podkapitolách se proto podrobněji podíváme právě na tyto dvě otázky a nebudou chybět ani názory odborníků (jak bylo zvykem i v předchozích kapitolách).

5.5.1. Turecké členství a evropský rozpočet

Vezmeme-li v úvahu velikost a úroveň ekonomického rozvoje Turecka, jeho přistoupení k EU by bezpochyby znamenalo významný dopad na rozpočet Evropské unie. Tento dopad bude záviset jak na vývoji turecké ekonomiky, tak především na podobě společných politik Evropské unie a také samozřejmě na výsledku přístupových jednání mezi Tureckem a Evropskou unií. Přestože Turecko bude (vzhledem ke své velikosti a ekonomické úrovni) pravděpodobně akceptovat delší přechodná období, než tomu bylo u nových členských států, musí být přístupové podmínky přijatelné pro obě strany. Také princip rovnosti zacházení se všemi kandidátskými zeměmi musí být zachován. Co se ekonomické otázky tureckého členství týče, většina kalkulací počítá, jaký vliv by mělo Turecko na evropský rozpočet v roce 2015, pokud zůstanou zachována stejná pravidla jako dnes.

Ráda bych zde uvedla dvě studie zabývající se právě výší příspěvků, jež by Turecko čerpalo z rozpočtu Unie. Tyto dvě práce mě zaujaly svou vzájemnou odlišností; jednak vycházejí ze zcela jiných dat a také použité modely se v mnoha ohledech liší.⁷⁶ Jedná se o studie „*Turkey and the European Union: Just another enlargement?*“ Autorky Kristy Hughes a „*Turkey and the EU Budget – Prospects and Issues*“ , jež vypracoval Kemal Dervis.

Většinu příjmů unijního rozpočtu představují příspěvky všech členských států. V současnosti, a velmi pravděpodobně toto pravidlo zůstane beze změn i v budoucnosti, všechny členské státy přispívají stejným procentním podílem ze svého HDP ve prospěch evropského rozpočtu. Výše tohoto příspěvku procentně odpovídá podílu evropského rozpočtu na celkovém unijním HDP .

Hlavním předpokladem prvního modelu studie „*Turkey and the European Union: Just another enlargement?*“ je skutečnost, že Evropská rada stanoví příjmy pro Turecko stejně

⁷⁶ Neshodují se především na svém odhadu o podílu Turecka na celkovém unijním HDP: Hughes uvádí maximální hodnotu 2,9 % v roce 2015, zatímco Dervis ke stejnému datu uvádí celá 4 %.

jako pro deset nových zemí přijatých v roce 2004 nebo jako pro Bulharsko a Rumunsko.⁷⁷ V tabulce 5.2. vidíme, jak by tyto odhady vypadaly pro první tři roky tureckého členství. V průměru by Turecko získalo z rozpočtu EU **40,9 miliardy eur**.

Tabulka 5.3.: Odhady příjmů Turecka z rozpočtu EU na základě příjmů deseti nových členských zemí a Bulharska a Rumunska

miliardy eur	2015	2016	2017	celkem
celkový příjem na obyvatele dle Bulharska a Rumunska	8,63	12,59	15,5	36,72
celkový příjem na obyvatele dle deseti nových členských zemí	12,37	15,26	17,5	45,13
průměr obou odhadů	10,5	13,9	16,5	40,9

Zdroj: Hughes, K., 2004, překlad autorka

Druhý prezentovaný model bere v potaz dopad dvou hlavních společných politik (strukturální fondy a zemědělství) na rozpočet. Pokud bude Turecko do roku 2015 udržovat svůj 5% růst, dosáhne jeho HDP v tomto roce 333 miliard eur. Pak příjem ze strukturálních fondů by čítal 13,5 miliardy eur ročně.⁷⁸ Pro odhad zisku ze společné zemědělské politiky je použita komparace s příjmy Bulharska a Rumunska.⁷⁹ Celkové výsledky tohoto modelu stanovují příjem Turecka z evropského rozpočtu tak, že za první tři roky by Turecko získalo **45,5 miliardy eur** (tabulka 5.3.). Samozřejmě Turecko bude do společného rozpočtu i samo přispívat. Pokud tedy uvážíme návrhy rozpočtu Komise a odečteme tyto příspěvky, bude se příjem Turecka pohybovat okolo **10,8 %** rozpočtu EU 28.⁸⁰

Tabulka 5.4.: Odhady příjmů Turecka z rozpočtu EU na základě příjmů Bulharska a Rumunska

miliardy eur	2015	2016	2017	celkem
zemědělství	1,93	3,55	3,95	9,43
strukturální fondy	8,1	10,8	13,5	32,4
ostatní	1,01	1,33	1,58	3,92
celkem	11,04	15,48	19,03	45,55

Zdroj: Hughes, K., 2004, překlad autorka

⁷⁷ Autorka počítá i s limitem maximálního možného příjmu členského státu z unijního rozpočtu, jež je nyní stanoven na 4 %.

⁷⁸ Zde opět berme v potaz onen maximální 4% limit příjmu z rozpočtu EU.

⁷⁹ To proto, že zemědělská situace v Bulharsku a Rumunsku je více podobná té turecké. Rumunsko by bylo dokonce jedinou zemí v EU 28 s větším procentem pracujících zaměstnaných v terciálním sektoru.

⁸⁰ Tj. EU 25 + Bulharsko, Rumunsko a Turecko.

Na závěr Hughes tyto potenciální příjmy Turecka (40,9 nebo 45,5 miliardy eur) porovnává s 40,8 miliardami eur, jež dostává všech deset nově přijatých států dohromady! Nakolik bude politicky průchozí akceptovat stejné náklady na jeden jediný stát jako na deset jiných, zůstává otázkou...(Hughes, K., 2004).

Výchozím bodem studie „*Turkey and the EU Budget – Prospects and Issues*“ pro výpočet potenciálních výdajů ze společné zemědělské politiky je současný stav. Turečtí farmáři by tak mohli získat maximálně 20 % jejich přidané hodnoty a to z důvodů, že tento příspěvek dostávají farmáři v EU 15⁸¹. Zemědělský sektor momentálně představuje 12 % tureckého HDP. Tento podíl se stále snižuje, a proto předpokládáme, že v příštích deseti letech se bude pohybovat maximálně okolo 10 % HDP. Shrneme-li tyto údaje spolu s předpokladem, že turecká ekonomika poroste a v příštích deseti letech bude turecký HDP představovat 4 % HDP Unie, můžeme spočítat maximální potenciální výdaje plynoucí ze začlenění do společné zemědělské politiky. Pokud by se Turecko stalo členskou zemí již dnes, tak na základě současného *acquis*, by se náklady na jeho plnou integraci do zemědělské politiky vyšplhaly na 0,08 % celkového HDP EU 28. Tato částka bude pravděpodobně nižší, ale evropský rozpočet by měl být připraven i na toto maximum.

Dnešní pravidla nebyla nikdy aplikována na zemi takové velikosti a úrovně ekonomického rozvoje a s tak velkými regionálními rozdíly jakou je Turecko. Tyto důvody by mohly vést k zavedení zvláštních mechanismů beroucích v úvahu specifika Turecka. Předpokládáme, že se turecká ekonomika bude nadále dynamicky rozvíjet a její ekonomický růst se bude pohybovat okolo 4 – 5 %. Podle tohoto scénáře by podíl tureckého HDP v příštích deseti letech mohl stoupnout ze současných 2 % na 4 % HDP EU 28. Při zachování současných pravidel by tedy výše příjmů Turecka ze strukturálních fondů dosahovala maximálně 0,16 % celkového HDP EU 28. Po odečtení rozpočtového příspěvku Turecka ve výši okolo 1,2 % jeho HDP, studie stanovuje čistý zisk Turecka na 0,20 % hrubého domácího produktu EU 28; to znamená, že by se příjem Turecka mohl vyšplhat až na **16 % rozpočtu EU 28** (Dervis, K. a kol., 2004).

Přestože oba tyto přístupy jsou pouze spekulativní, dobře ilustrují v jakých řádových hodnotách by se pohybovaly dopady vstupu Turecka na evropský rozpočet. Oba ale opomíjejí další náklady zmiňované v pracovním dokumentu Evropské komise. Především se jedná

⁸¹ EU 15 proto, že nové členské státy zatím nedostávají 100 % přímé zemědělské dotace.

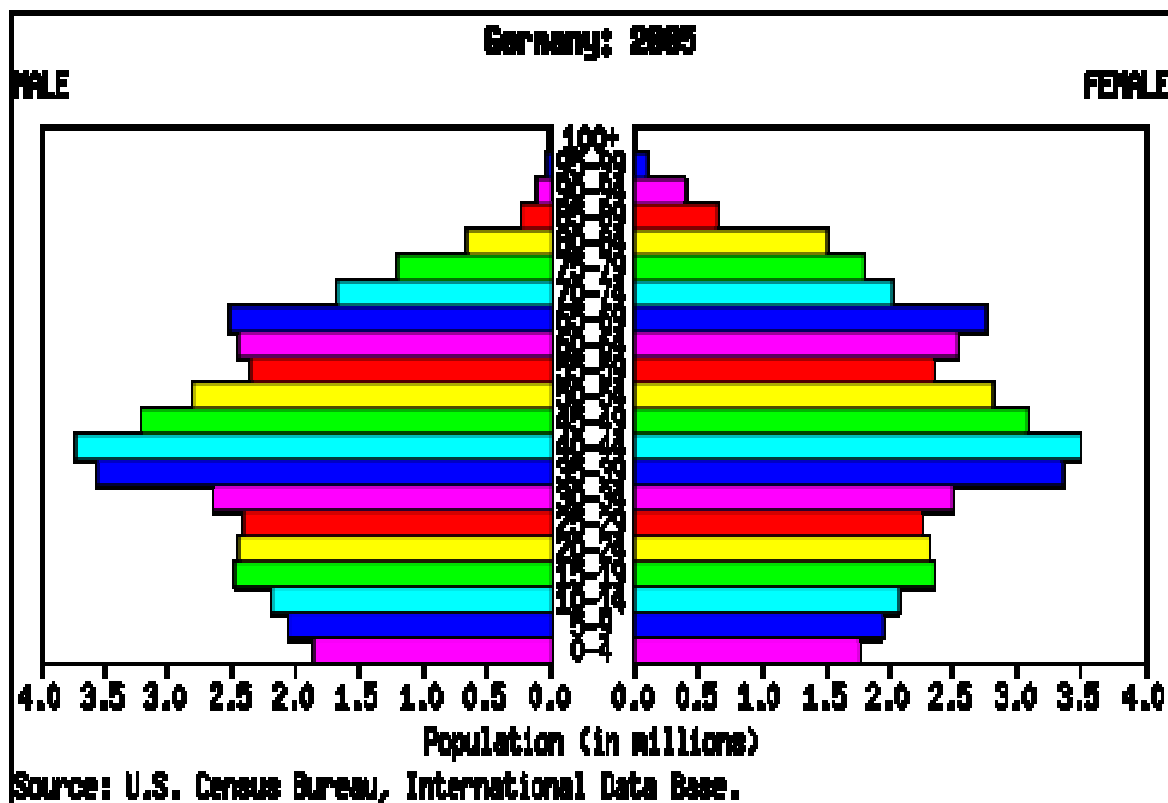
o výdaje v oblasti občanské svobody nebo bezpečnosti a práva vzhledem k významnému rozšíření vnějších hranic EU (European Commission, 2005).

5.5.2. Volný pohyb pracovních sil a imigrační scénáře

Evropanům se rodí stále méně dětí a současně klesá i míra úmrtnosti. Co z toho tedy vyplývá? K závěru dojdeme jednoduchou implikací: stárnoucí a zmenšující se populace. A s tím přichází úbytek pracovní síly. V roce 2050 se očekává, že například v Německu poklesne počet ekonomicky činné části obyvatelstva (lidé ve věku 16 – 64 let) o 18 % obyvatel, v Itálii dokonce o 39 %! Francii čeká pokles 11%, Velkou Británii pak 12%. Oproti tomu Spojené státy očekávají nárůst pracovní síly o 33 % (Shore, Z., 2004).

Tato stárnoucí populace (graf 5.4) samozřejmě bude potřebovat novou, mladou pracovní sílu, pokud chce udržet životní standard pro své občany i ve stáří.

Graf 5.4.: Věkové složení populace (v milionech) v Německu v roce 2005

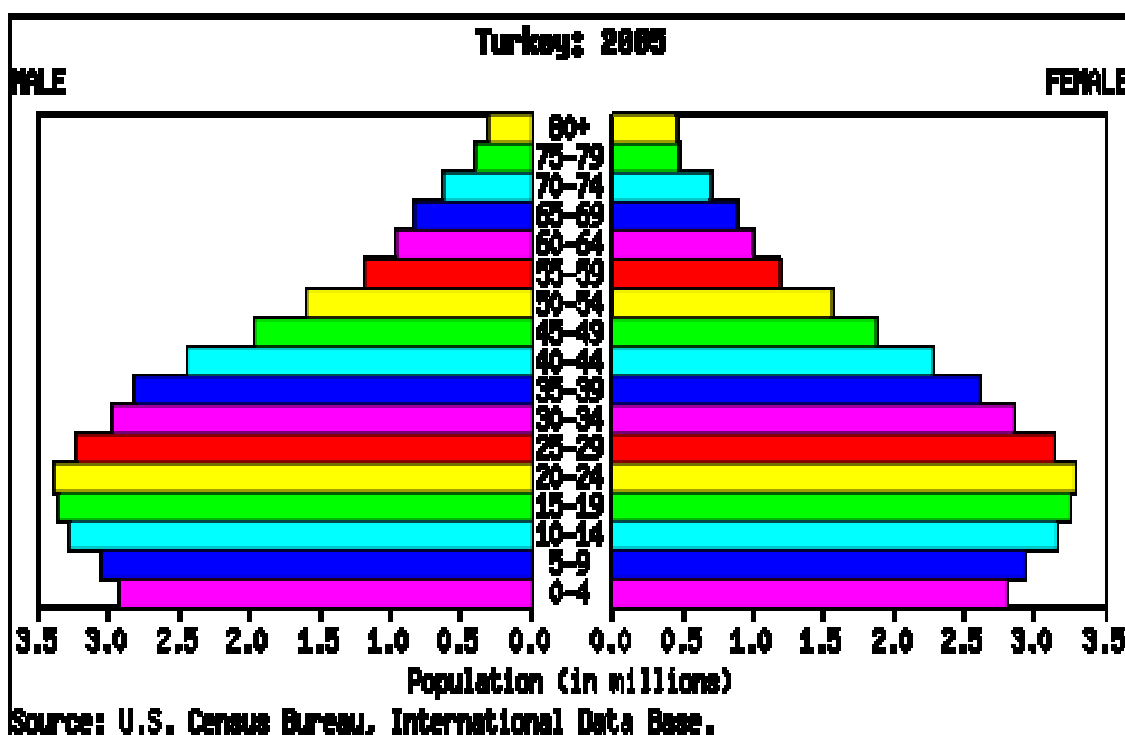

Zdroj: U.S. Census Bureau, International Data Base

Zde by díky svému pozitivnímu demografickému vývoji (graf 5.5) mohlo Turecko nabízet řešení. Migrace Turků do států EU by mohla mít pozitivní ekonomický vliv. Avšak, jak jsme zažili u posledního rozšíření o deset nových členských států, migrace je velmi

citlivým politickým tématem. Proto byla ustanovena přechodná období pro nové členské státy. Problém tureckého přistěhovalectví se zdá ještě citlivější, protože již dnes žije poměrně velké množství Turků na území Evropské unie. Představují nejpočetnější skupinu, téměř 25 %, přistěhovalců ze třetích zemí v EU. Turečtí přistěhovalci budou pravděpodobně mít i nadále tendenci migrovat ke svým rodinám a příbuzným již etablovaným v zemích Evropské unie (European Commission, 2005).

Graf 5.5.: Věkové složení populace (v milionech) v Turecku v roce 2005

Zdroj: U.S. Census Bureau, International Data Base

Studie odhadující efekty rozšíření na migraci jsou velmi různorodé a ve svých závěrech se podstatně liší. Shrneme-li jejich odhady, celkový počet osob migrujících z Turecka do EU by se měl pohybovat mezi 0,5 – 4,4 miliony osob. Co se migrace týče, známe již některá čísla týkající se přijatých zemí v roce 2004. Dobře víme, že děsivé obavy o migračních vlnách se nenaplnily. Stejně tak tomu pravděpodobně bude i v případě Turecka: pokud by turecká migrace kopírovala tendence populací nových členských států, je odhadován celkový migrační přísun do zemí Evropské unie na 2,9 milionu, což představuje 0,5 % populace EU 28 v roce 2025 (Hughes, K., 2004). Na základě tohoto odhadu by turecké přistěhovalectví bylo relativně malé.

Je třeba nezapomínat na vnitrotureckou migraci, protože i ta může sledovat v budoucnu vzestupný trend. Severozápadní regiony Turecka jsou nyní místem významných investic a rychlejšího ekonomického růstu. Proto by případně mohly nabídnout útočiště ekonomicky motivovaným migrantů z chudých východních regionů a venkova. Jelikož jazykové a kulturní bariéry hrají významnou roli, mohla by mít tato vnitroturecká migrace poměrně velký rozsah (European Commission, 2005).

Touto tématikou se zabývala studie „Growth and Immigration Scenarios for Turkey and the EU“. Zakládá se na porovnání již známých případů migrace po přistoupení Španělska, Portugalska a Řecka a současném objemu turecké migrace do Evropské unie. Odhaduje, že pokud Turecko v roce 2015 úspěšně přistoupí k EU, migrace se bude pohybovat v letech 2004 – 2030 mezi 1 – 2,1 milionů osob. Pokud se tak nestane a Turecko bude ponecháno vně Evropskou unií, může se počet přistěhovalců vyšplhat až na 2,7 milionu osob (Erzan, R., Kuzubas, U., Yildiz, N., 2004). Autoři studie shrnují: „*Ztratí-li Turecko perspektivu členství v EU, pak může Unii sužovat mnohem silnější migrační tlak než při zavedení volného pohybu práce.*“⁸² Zkušenosti Řecka, Portugalska a Španělska naznačují, že úspěšné začlenění do EU a stabilní ekonomický růst eliminovaly migrační tlak směrem k bohatším členským státům. Otázkou zůstává, zda se tyto scénáře potvrdí i v případě Turecka.

5.6. Shrnutí

Jak jsme ukázali, současná makroekonomická situace v Turecku se vyvíjí vcelku pozitivně: HDP stabilně roste, inflace a úroková míra kleslá, export stoupá a turecká lira posiluje. Ekonomické prostředí je po prožitých krizích opět na cestě ke stabilitě.

V plnění politických kritérií pro vstup do EU je stále přítomný problém Kypru: Turecko trvá na svém „neuznání“ samostatnosti Kyperské republiky, přestože to v podstatě bylo jednou z podmínek pro zahájení přístupových jednání.

V případě, že by Turecko bylo přijato do řad členských států podle plánu v roce 2015, mělo by to zásadní vliv snad na všechny části jeho ekonomiky. My jsme se snažili popsat dopad na tři oblasti, v nichž by byl vliv nejmarkantnější: zemědělství, bankovní sektor a přímé zahraniční investice.

Zemědělský sektor je v Turecku velmi rozsáhlý a zaměstnává mnoho obyvatel. Proto by případný vstup Turecka do Unie - a přijetí CAP - měl důležitý společenský, distribuční i politický efekt. Turecko se již dnes snaží dosáhnout zemědělské politiky totožné s tou v Unii

⁸² Erzan, R., Kuzubas, U., Yildiz, N. (2004): Growth and immigration scenarios for Turkey and the EU: EU-Turkey working papers, CEPS working paper, str. 11, překlad autorka

a plné členství může jeho reformní snahy pouze podpořit. Bankovní sektor, jehož více než špatnou situaci jsme diskutovali v minulé kapitole, prošel zásadními reformami, ale rozhodně v jeho stabilizaci čeká Turecko ještě mnoho práce! Nepříliš pozitivní je i situace v oblasti přímých zahraničních investic, kde by se Turecko mělo snažit dosáhnout co nejúčinnějších reforem pro přilákání většího počtu zahraničních investorů na své území. Jak reformě a modernizaci bankovního sektoru, tak atraktivitě země pro zahraniční investory, může případný vstup do EU jen prospět.

Jaký by měl turecký vstup vliv na samotnou Evropskou unii, je již dnes velmi diskutovanou otázkou. V souvislosti s ní jsou nejčastěji zmiňovány dva aspekty: výše příjmů ze společného evropského rozpočtu, na které by Turecko mělo nárok a migrace Turků do ostatních států Unie. Otázka rozpočtu je velmi složitá. Přestože lze učinit jisté prognózy, dnešní pravidla nebyla nikdy aplikována na zemi takové velikosti a úrovně ekonomického rozvoje a s tak velkými regionálními rozdíly jakou je Turecko. Nicméně odhady hovoří o 10 – 20 %. Co se migrace týče, po předchozích zkušenostech s dříve přistupujícími státy někteří autoři uvádějí, že pokud bude Turecko ponecháno vně Evropskou unii, může být migrační tlak z jeho strany dokonce silnější než při jeho zařazení se mezi unijní státy.

V posledním odstavci podkapitoly o migraci, jako bychom se vrátili na začátek: právě úvodní citát by měl charakterizovat celou tuto kapitolu. Dohadů okolo tureckého členství není málo. Jedni jsou pro, jiní proti, ať už jsou jejich důvody jakékoliv. Kvalitní argumentaci najdeme na obou stranách. A možná je to právě tak, jak říká Václav Klaus: *„Závěr z toho je velmi prostý. Spor o Turecko není sporem o Turecko. Je sporem o charakter, podobu a samotnou podstatu Evropské unie. Řekněme to jasně a nahlas, netvařme se, že jde o něco jiného.“*⁸³

⁸³ Václav Klaus, Právo, 30.9.2004

6. Závěr

V této práci jsme studovali nejzajímavější části ekonomického vývoje v Turecku od 80. let až po současnost. Před rokem 1980 probíhal v Turecku proces industrializace na bázi vnitřně orientovaného modelu a fungovala silná ochrana domácího trhu. Proto reformy představené v roce 1980 byly navrženy s cílem transformovat strukturu uzavřené ekonomiky na ekonomiku otevřenou, svobodnou a orientovanou na trh. Pokus o stabilizaci a strukturální změnu podpořily svými půjčkami Mezinárodní měnový fond a Světová banka. Turecko během těchto reforem dosáhlo vysokého růstu, ale makroekonomická nestabilita přetrvávala, rostla výše vládních výdajů, až v roce 1994 nastala měnová krize. I když MMF poskytl Turecku další pomoc, domácí dluh z půjček čerpaných za vysoký úrok na počátku 90. let narůstal. I přes fiskální nerovnováhu a stálou inflaci udržovalo Turecko v druhé polovině 90. let ekonomický růst. V roce 1998 následoval další propad. Opět se projevila zranitelnost a křehkost ekonomiky rostoucí pomocí přílišné závislosti na přílivu krátkodobého kapitálu.

Turecko se snažilo přivést svou ekonomiku zpět na cestu udržitelného růstu. V roce 2000 následoval další stabilizační program podporovaný Mezinárodním měnovým fondem. Ani ten ale neměl dlouhého trvání. I když se pomocí programu podařilo částečně stabilizovat makroekonomickou nerovnováhu, rostoucí deficit běžného účtu a reálné zhodnocení turecké liry zvyšovaly napětí v zemi. Jak jsme si ukázali, to samo o sobě ještě nemusí být příčinou krize. Tu měla na svědomí až velmi špatná situace v bankovním sektoru. Jeho křehkost, podpořená řadou podněcujících faktorů, vyústila na přelomu let 2000 – 2001 v závažnou měnovou krizi, kdy došlo k totálnímu kolapsu na devizovém trhu.

Ať už byla turecká ekonomika v období rozkvětu či krize, vždy s ní souviselo jedno z těchto slov: inflace či desinflace. Turecko trpělo vysokou inflací od 70. let, a proto byl tento fenomén velmi úzce propojen s veškerým ekonomickým děním v zemi. S inflací, jež se od 80. let stala chronickou, souviselo několik hlavních faktorů: neustálé expanze monetární báze, opakovaná devalvace turecké liry, nadměrné výdaje veřejného sektoru, setrvačnost a inflační očekávání. Ty měly na svědomí právě její dlouhé trvání. Turecko se mnohokrát – většinou však neúspěšně – pokoušelo o snižování inflace. Až po krizi v únoru 2001 se pomocí programu za podpory MMF, zahájeného v únoru 2002, začalo dařit srážet inflaci do přijatelných hodnot. Turecké zkušenosti se všemi problémy tohoto typu jsou vhodným studijním materiálem i pro české ekonomy. Jednocifernou inflaci se i nadále daří snižovat.

Většina ekonomických ukazatelů svědčí o tom, že současná situace v Turecku vypadá nadějně také v dalších oblastech.

Turecká snaha o reformy ve všech směrech byla odměněna i ze strany Evropské unie: 3. října 2005 zahájila Evropská rada s Tureckem přístupové rozhovory. Nyní, po více než čtyřiceti letech od doby, kdy v roce 1959 Turecko poprvé zažádalo o přidružené členství v Evropské unii, se tímto aktem posunulo jen na krok od vstupu do unijních dveří. Jak dlouhý tento krok bude, není dnes známo. Pokud by se Turecko stalo členem EU v roce 2015, mělo by to zásadní vliv na všechny části jeho ekonomiky. Ten by byl veskrze pozitivní. Plné členství by prospělo reformě zemědělského sektoru, modernizaci bankovníctví i přilákání většího množství zahraničních investorů do země.

V souvislosti s vlivem tureckého vstupu na samotnou Evropskou unii jsme se zabývali dvěma nejčastěji zmiňovanými aspekty: výší příjmů ze společného evropského rozpočtu, na které by Turecko mělo nárok a migrací Turků do ostatních států Unie. Turecko by se díky své velké populaci a doposud nepříliš silné ekonomice stalo jedním z největších příjemců peněz ze společného rozpočtu. Podle existující literatury by se jeho příjem pohyboval mezi 10 – 20 % rozpočtu EU 28. To by byla částka velmi podobná té, kterou dostává všech deset států nově přijatých v roce 2004 dohromady! Nakolik bude politicky průchozí akceptovat stejné náklady na jeden stát jako na deset jiných, zůstává otázkou. Předmětem sporu je i migrace pracovních sil. Díky svému pozitivnímu demografickému vývoji by mohlo Turecko nabízet řešení pro stárnoucí a zmenšující se evropskou populaci, která – pokud chce udržet životní standard pro své občany i ve stáří – bude potřebovat novou, mladou pracovní sílu. Migrace Turků do států EU by mohla mít příznivý ekonomický vliv. Avšak, jak jsme zažili u posledního rozšíření o deset nových členských zemí, je migrace velmi citlivým politickým tématem. Na druhou stranu, studie zabývající se touto problematikou uvádějí, že by nepřijetí Turecka do Unie mohlo znamenat silnější migrační vlnu než naopak.

Ať už bude Turecko uvnitř Evropské unie nebo jen v její těsné blízkosti, zůstane vždy v zájmu EU, aby bylo stabilním partnerem s fungující demokracií a stabilizovanou moderní ekonomikou.

6.1. Literatura:

- Aenses, F. (1994): "Labor Market Response to Structural Adjustment and Institutional Pressures: The Turkish Case", METU Studies in Development, ročník 21, číslo 3, str. 405-448
- Airaudo, M., Dervis, K., Gros, D., Öztrak, F., Bayar, F., Isik, Y. (2004): Stabilising Stabilisation, EU-Turkey Working Papers No.7
- Akcay, O.C., Alper C.E. a Özmucur (2002): Budget Deficit, Inflation and Debt Sustainability: Evidence from Turkey, 1970-2000; In: Kibritcioglu, A., Rittenberg, L. a Selcuk, F. (eds.): Inflation and Disinflation in Turkey, Aldershot, UK and Burlington, VT: Asghate, str. 77-96
- Aksoy, A. (1982): Structural Aspects of Turkish Inflation, 1950-1979, World Bank Staff Working Papers, No.540
- Akyüz, Y. (1973): Money and Inflation in Turkey: 1950-1968, Ankara University, Publications of The Faculty of Political Sciences, číslo 361
- Akyüz, Y. a Boratav, K. (2001): The Making of the Turkish Financial Crisis, prezentováno na konferenci „Financialization of the Global Economy“, PERI, University of Massachusetts, Amherst, Mass
- Alper, C.E. (2001): The Turkish Liquidity Crisis of 2000: What Went Wrong..., Russian and East European Finance and Trade, ročník 37, číslo 6, str. 51-71
- Alper, C.E., Berument, H. a Malatyali, K. (2002): The Impact of a Disinflation Program on the Structure of the Turkish Banking Sector: Evidence from 1988-99; In: Kibritcioglu, A., Rittenberg, L. a Selcuk, F. (eds.): Inflation and Disinflation in Turkey, Aldershot, UK and Burlington, VT: Asghate, str. 167-181
- Alper, C.E. a Ucer, M. (1998): Some Observations on Turkish Inflation: A „Random Walk“ Down the Past Decade“, Bogazici Journal: Review of Social, Economic and Administrative Studies, ročník 12, číslo 1, str. 7-38
- Argüden, Y. (2006): An Overview of the Turkish Economy: Outlook and Current Perspectives,
www.taik.org/db/docs/Overview_TrEc_DrArguden.pdf
- Arslan, I. a Celasun, M. (1995): Sustainability of Industrial Exporting in Liberalizing Economy: The Turkish Experience, In: Helleiner, G.H.: Manufacturing for Export in the Developing World, Problems and Possibilities, Routledge, London and New York
- Arýcanlý, T. a Rodrik, D.eds.(1990): The Political Economy of Turkey: Debt, Adjustment and Sustainability, London: Macmillan
- Aydin, S. a Keyman, F. (2004): European Integration and the Transformation of Turkish Democracy, EU-Turkey Working Papers No.2
- Barlow, R. a Aenses, F. (1995): The Turkish Export Boom: Just Reward or Just Lucky?, Journal of Development Economics, ročník 48, str. 111-133
- Blanke, J. a Lopez-Claros, A. (2004): The Lisbon Review 2004: An Assesmet of Policies and Reforms in Europe, World Economic Forum
- Calvo, G.A. a Végh, C.A. (1999): Inflation Stabilization and BOP Crises in Developing Countries, In: Taylor, J.B. a Woolford, M. (1999): Handbook of Macroeconomics, vydání 1C, North-Holland, str. 1531-1614
-

- Commission of the European Communities (2004a): Regular Report on Turkey's progress towards accession, SEC(2004) 1201, Brussels
- Commission of the European Communities (2004b): Issues Arising from Turkey's Membership Perspective, SEC(2004) 1202, Brussels
- Dervis, K. a kol. (2004): Turkey and the European Budget, EU-Turkey Working Paper No. 6, CEPS working papers
- Dibooglu, S. (2002): Inflationary Expectations and the Costs of Disinflation: A Case for Costless Disinflation in Turkey?; In: Kibritcioglu, A., Rittenberg, L. a Selcuk, F. (eds.): Inflation and Disinflation in Turkey, Aldershot, UK and Burlington, VT: Asghate, str. 125-138
- Dibooglu, S. a Kibritcioglu, A. (2004): Inflation, Output Growth and Stabilization in Turkey, 1980-2002, Journal of Economics and Business, ročník 56 číslo 1, str. 43-61
- Domac, I. (2004): Explaining and Forecasting Inflation in Turkey, World Bank Policy Research Working Paper 3287
- Dutz, M., Us, M. a Yilmaz, K. (2005): Turkey's Foreign Direct Investment Challenges: Competition, the Rule of Law and EU Accession, In: Hoekman, M., Togan, S. (2005): Turkey: Economic Reform and Accession to the European Union, The International Bank for Reconstruction and Development / The World Bank, Washington DC 20433, str. 261 – 293
- Eichengreen, B. (2001): Crisis Prevention and Management: Any New Lessons from Argentina and Turkey?, Background Paper for the World Bank's Global Development Finance 2002
- Eichengreen, B., Rose, A.K. a Wyplosz, C. (1995): Exchange Market Mayhem: The Antecedents and Aftermath of Speculative Attacks, Economic Policy, ročník 21, str. 251-312
- Ekinci, N.K. (2002): Anatomy of the Recent Crisis in Turkey, Journal of Economic Cooperation, ročník 23, číslo 1
- Ekinci, N.K. a Erturk, K. (2004): Turkish Currency Crisis of 2000-1, CEPA Working Paper 2004-01, Center for Economic Policy Analysis, New York
- Erlat, H. (2002): Long Memory in Turkish Inflation Rates; In: Kibritcioglu, A., Rittenberg, L. a Selcuk, F. (eds.): Inflation and Disinflation in Turkey, Aldershot, UK and Burlington, VT: Asghate, str. 97-122
- Erzan, R., Kuzubas, U., Yildiz, N. (2004): Growth and immigration scenarios for Turkey and the EU: EU-Turkey working papers, CEPS working papers
- European Commission (2004a): Recommendation of the European Commission on Turkey's Progress towards Accession, COM(2004)656 final, Brusel
- European Commission (2004b): Regular Report on Turkey's Progress towards Accession, COM(2004)656 final, Brusel
- European Commission (2005): Turkey: 2005 Progress Report, SEC(2005) 1426, Brussels
- Frankel, J.A. a Rose, A.K. (1996): Currency Crashes in Emerging Markets: An Empirical Treatment, Journal of International Economics, ročník 41, str.351-366

- Fry, M. (1980): Historical Origins of the Cost-Push Fallacy, Federal Reserve Bank of Richmond Economic Quarterly, ročník 84, číslo 3, str. 53-74
- Goldfajn, I. a Rigobon, R. (2000): Hard Currency and Financial Development, Working Paper No.438, PUC-Rio
- Harrison G.W., Rutherford T.F., a Tarr D.G. (1997): Economic Implications for Turkey of a Customs Union with the European Union, European Economic Review 41, str. 861-870
- Hristov, S. (2001): The Crisis in Turkey, Institute for Regional and International Studies, Sofia
- Hughes, K. (2004): Turkey and the European union: Just another enlargement?, Friends of Europe
- International Monetary Fund (1996): The Rise and Fall of Inflation: Lessons from the Postwar Experience, World Economic Outlook, IMF, Washington D.C.
- International Monetary Fund (2001): Turkey: Sixth and Seventh Reviews Under the Stand-By Arrangement; Staff Supplement; and Press Release on the Executive Board Discussion, IMF Country Report No.01/89
- Kibritcioglu, A. (2004): A Short Review of the Long History of Turkish High Inflation, Ankara University
- Kibritcioglu, A. a Kibritcioglu B. (1999): The Inflationary Effects of Oil and Oil-Product Price Increases in Turkey, Undersecretariat of the Treasury, Ankara
- Kirmanoglu, H. (2001): Is There Inflation-Growth Tradeoff in the Turkish Economy? Istanbul Bilgi University, Istanbul
- Komise evropských společenství (2005): Strategický dokument o rozšíření 2005, KOM(2005) 561 v konečném znění, Brusel
- Leigh, D. a Rossi, M. (2002): Exchange Rate Pass-Through in Turkey, International Monetary Fund Working Paper, WP/02/204
- Levy, V. (1981): Oil Prices, Relative Prices and Balance-of-Payments Adjustment: The Turkish Experience, European Economic Review, ročník 15, číslo 3, str. 357-372
- Morgan Stanley Equity Research (2006): From Copenhagen to Maastricht,
http://www.turquieeuropeenne.org/IMG/pdf/ANNEXE_janvier_2006.pdf
- Nas. T.F. a Perry, M.J. (2002): Turkish Inflation and Real Output Growth: 1963-2000, In: Kibritcioglu, A., Rittenberg, L. a Selcuk, F.: Inflation and Disinflation in Turkey, Aldershot, UK and Burlington, VT: Asghate, str. 139-154
- OECD (2004): OECD Agricultural Policies 2004, OECD, Paris
- Ögütçü, M. (2005): Turkey and the European Union: How to achieve a forward-looking and 'win-win' accession by 2015?, Civitatis Paper of the Month, Paris
- Önis, Z. (1998): State and Market: The Political Economy of Turkey in Comparative Perspective, Bodazici University Press, İstanbul
- Önis, Z.(2000): The Turkish Economy at the Turn of a New Century: Critical and Comparative Perspectives, Revised Draft

- Önis, Z. a Özmucur, S. (1990): Exchange Rates, Inflation and Money Supply in Turkey: Testing the Vicious Circle Hypothesis, *Journal of Development Economics*, ročník 32, číslo 1, str. 133-154
- Özatay, F. (1997): „The Lessons from the 1994 Crisis in Turkey: Public Debt (Miss) Management and Confidence Crisis“, *Yapý Kredi Economic Review*, ročník 7, str. 21-38
- Özatay, F. a Sak, G. (2003): Banking Sector Fragility and Turkey's 2000-01 Financial Crisis, *Brooking Trade Forum*, Brooking Institution Press
- Ozkan, F.G. (2002): Currency and Financial Crises in Turkey 2000-2001: Bad Fundamentals or Bad Luck?
- Paldam, M. (1994): The Political Economy of Stopping High Inflation, *European Journal of Political Economy*, číslo 10
- Pazarbasioglu, C. (2005): Accession to the European Union: Potential Impacts on the Turkish Banking Sector, In: Hoekman, M., Togan, S. (2005): *Turkey: Economic Reform and Accession to the European Union*, The International Bank for Reconstruction and Development / The World Bank, Washington DC 20433, str. 161 - 185
- Pongsaparn, R. (2002): Inflation Dynamics and Reaction Function in High-Inflation Environment: An Implication for Turkey, *The Central Bank of the Republic of Turkey, Research Department Working Paper*, No.10
- Rittenberg, L. (1993): Exchange Rate Policy and Price Level Changes: Casualty Tests for Turkey in the Post-Liberalisation Period, *The Journal of Development Studies*, ročník 29, číslo 2, str. 245-259
- Rodrik, D. (1990): Premature Liberalization, Incomplete Stabilization: The Özal Decade in Turkey, *Center for Economic Policy Research, Working Paper No.402*
- Sachs, J., Tornell, A. a Velasco, A. (1996a): Financial Crisis in Emerging Markets: The Lessons from 1995, *Brookings Papers on Economic Activity*, str.147-215
- Sachs, J., Tornell, A. a Velasco, A. (1996b): The Collapse of the Mexican Peso: What Have We Learned?, *Economic Policy*, ročník 22, str.15-63
- Sachs, J., Tornell, A. a Velasco, A. (1996c): The Mexican Peso Crisis: Sudden Death or Death Foretold?, *Journal of International Economics*, ročník 41, str.265-283
- Scacciavillani, F. (1995): Exchange Rate Movements, Inflation Expectations and Currency Substitution in Turkey, *International Money Fund, Working Paper No.95/111*
- Selcuk, F. (2002): Seigniorage, Currency Substitution and Inflation in Turkey, In: Kibritcioglu, A., Rittenberg, L. a Selcuk, F. (eds.): *Inflation and Disinflation in Turkey*, Aldershot, UK and Burlington, VT: Ashgate, str. 155-166
- Selcuk, F. (2004): The Policy Challenge at Floating Exchange Rates: Turkey's Recent Experience, *Bilkent University, Ankara*
- Selcuk, F. a Ardic O.P. (2004): The Dynamics of a Newly Floating Exchange Rate: The Turkish Case, *Bilkent University, Ankara*
- Selcuk, F. a Ertudrul, A. (1998): *A Brief Account of the Turkish Economy, 1980 - 2000*

- Shore, Z. (2004): Muslim Europe and the Transatlantic Divide, AICGS Working Paper Series
- Togan, S., Bayener, A., Nash, J. (2005): Analysis of the Impact of EU Enlargement on the Agricultural Markets and Incomes of Turkey, In: Hoekman, M., Togan, S. (2005): Turkey: Economic Reform and Accession to the European Union, The International Bank for Reconstruction and Development / The World Bank, Washington DC 20433, str. 39 - 85
- Undersecretariat of Foreign Trade (1999): Foreign Trade of Turkey in 1998, Undersecretariat of Foreign Trade publication
- Yeldan, E. (1993): Conflicting Interests and Structural Inflation: Turkey, 1980-90, The Pakistan Development Review, ročník 32, číslo 3, str. 303-327
- Yeldan, E. (2002): Behind the 2000/2001 Turkish Crisis: Stability, Credibility and Governance for Whom?, Paper presented at the IDEAs Conference, Chennai

6.2. Internet:

Banks association of Turkey, www.tbb.org.tr/english/

Central Bank of Turkey, www.tcmb.gov.tr

Databáze Vysoké školy ekonomické, www.viewswire.com

EcoWin, www.ecowin.com

Euractiv, www.euractiv.cz

Eurostat, <http://epp.eurostat.ec.eu.int>

Mezinárodní měnový fond, www.imf.org

Organizace pro ekonomickou spolupráci a rozvoj, www.oecd.org

State Institute of Statistics, www.die.gov.tr/ENGLISH/index.html

State Planning Organisation of Turkey, www.dpt.gov.tr/dptweb/ingin.html

Světová banka, www.wb.org

Turecká vláda, www.dpt.gov.tr

Turecké ministerstvo financí, www.treasury.gov.tr/index.htm

U.S.Census Bureau, www.census.gov

Wikipedia, www.wikipedia.org

World Population Prospects, <http://esa.un.org/unpp/>

World Trade Organisation, www.wto.org

6.3. Seznam použitých zkratk:

AICGS	American Institute for Contemporary German Studies
BRSA	Agentura pro bankovní regulaci a dohled (Banking Regulation and Supervision Agency)
CAP	Společná zemědělská politika (Common Agriculture Policy)
CPI	Index spotřebních cen (Consumer Price Index)
EMU	Evropská měnová unie (European Monetary Union)
EU	Evropská unie (European Union)
FDI	Přímé zahraniční investice (Foreign Direct Investment)
GATT	Global Agreement of Trade Tarifs (dnes WTO)
HDP	Hrubý domácí produkt
IPA	Agentura pro podporu investic (Investment Promotion Agency)
MMF	Mezinárodní měnový fond (International Money Fond)
OECD	Organizace pro ekonomickou spolupráci a rozvoj (Organisation for Economic Co-operation and Development)
PSBR	Požadavky půjček veřejného sektoru (Public Sector Borrowing Requirements)
SAL	Půjčka na strukturální změny (Structural Adjustment Loan)
SB	Světová banka (World Bank)
SDIF	Fond jištěných vkladů (Saving Deposite Insurance Fund)
SR	Státní rozpočet
YTL	Nová turecká lira
USD	Americký dolar
WB	Světová banka (World Bank)
WPI	Index velkoobchodních cen (Wholesale Price Index)

6.4. Seznam tabulek a grafů:

- Graf 2.1.: Hospodářský růst, fiskální nerovnováha a inflace v Turecku
- Graf 2.2.: Strukturální změny v tureckých exportech
- Graf 2.3.: Investice v letech 1970 – 1998 (v % HDP)
- Graf 2.4.: Fiskální nerovnováha: Příjmy a výdaje státního rozpočtu
- Graf 2.5.: Skladba vládních výdajů
- Graf 2.6.: Skladba půjček veřejného sektoru
- Graf 3.1.: Index napětí devizového trhu, jeho střední hodnota a střední hodnota plus dvě směrodatné odchylky (leden 1990 – prosinec 2001)
- Graf 3.2.: Směnný kurz USD/TL (denní data, 1.1.1999-31.12.2001)
- Graf 3.3.: Vážený průměr jednodenních sazeb v procentech (denní data, 1.1.1999-31.12.2001)
- Graf 3.4.: Devizové rezervy centrální banky (v milionech dolarů, týdenní data od ledna 1999 do prosince 2001)
- Graf 4.1.: Roční míry inflace (procentuelní změny HDP deflátoru, 1951-2005)
- Graf 4.2.: Míra nezaměstnanosti (v %)
- Graf 4.3.: Míra změny CPI oproti předchozímu měsíci (v %, leden 2005 – březen 2006)
- Graf 5.1.: Podíl aktiv v držení státem vlastněných bank (% z celkových aktiv, rok 2005)
- Graf 5.2.: Vybrané ukazatele (v %, rok 2005)
- Graf 5.3.: Přímé zahraniční investice (v milionech eur, 1995 – 2004)
- Graf 5.4.: Věkové složení populace (v milionech) v Německu v roce 2005
- Graf 5.5.: Věkové složení populace (v milionech) v Turecku v roce 2005
-
- Tabulka 2.1.: Příliv kapitálu a ekonomický růst v Turecku
- Tabulka 3.1.: Hlavní ekonomické ukazatele v % HDP, inflace a růst HDP v %
- Tabulka 3.2.: Platební bilance (% HDP) a reálná úroková míra
- Tabulka 3.3.: Ukazatele, komerční bankovní sektor (v %)
- Tabulka 3.4.: Převzaté banky Fondem pojištění vkladů v letech 1999-2001
- Tabulka 3.5.: Rozvaha centrální banky, úrokové míry a směnný kurz v první fázi krize, listopad – prosinec 2000
- Tabulka 3.6.: Rozvaha centrální banky, úrokové míry a směnný kurz v druhé fázi krize, únor 2001
- Tabulka 4.1.: Poměr vkladů v cizí měně k nabídce peněz M2
- Tabulka 5.1.: Hlavní ekonomické ukazatele (2000 – 2005)
- Tabulka 5.2.: Konsolidovaný rozpočet na roky 2004 – 2006 (miliardy YTL)

Tabulka 5.3.: Odhady příjmů Turecka z rozpočtu EU na základě příjmů deseti nových členských zemí a Bulharska a Rumunska

Tabulka 5.4.: Odhady příjmů Turecka z rozpočtu EU na základě příjmů Bulharska a Rumunska